T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

REFİK HALİD KARAY'IN ROMANLARINDA İSTANBUL

FATİH ÇAKMAK
13723014

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. NİHAYET ARSLAN

İSTANBUL
2016

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

REFİK HALİD KARAY'IN ROMANLARINDA İSTANBUL

FATİH ÇAKMAK

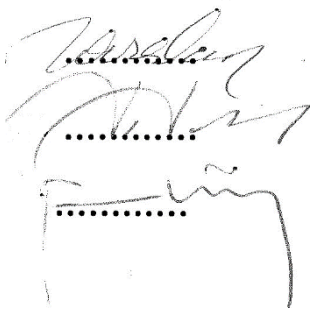
13723014

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 21.12.2016

Tezin Savunulduğu Tarih: 19.01.2017

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad	imza
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nihayet ARSLAN	
Jüri Üyeleri : Yrd. Doç. Dr. Didem A. BÜYÜKARMAN	.....
Yrd. Doç. Dr. Necmettin ÖZMEN	.....

İSTANBUL
ARALIK - 2016

ÖZ

REFİK HALİD KARAY'IN ROMANLARINDA İSTANBUL

Fatih Çakmak

Aralık, 2016

Refik Halid Karay'ın 1917-1918 (Hicrî 1336) yılından itibaren yayımlanan toplam yirmi romanı vardır. Refik Halid bu kitapların neredeyse hepsinde (üç romanı hariç) yaşadığı dönemlerin İstanbul'unu işlemiştir.

Yazar, bu romanların büyük bir bölümünde 1900-1965 dönemi İstanbul'unun coğrafi, kültürel, sosyal yönleri üzerinde ayrıntılı biçimde durmuştur. Onun romanları vasıtasıyla İstanbul'un yarım asırdan fazla bir zaman içindeki değişimini görmek mümkündür.

Refik Halid Karay'ın gerek bir İstanbul âşığı olma özelliği gerekse bahsi edilen döneme birebir şahit olması eşsiz tahlil ve tasvirler yapabilme yeteneğiyle birleşerek İstanbul'u romanlarında çeşitli cepheleriyle ele almasını ve edebiyat ortamına taşımasını sağlamıştır.

Bu çalışmada Refik Halid Karay'ın yarım asırdan fazla bir süre içinde usta kalemiyle İstanbul'a dair verdiği bilgiler, izlenimler bir araya getirilerek İstanbul'un Refik Halid Karay'ın bakış açısından ne anlam ifade ettiği irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Refik Halid, tarihî mekânlar, toplumsal hayat, yakın dönem.

ABSTRACT

ISTANBUL IN REFİK HALİD KARAY'S NOVELS

Fatih Çakmak

December, 2016

Refik Halid Karay has a total of twenty novels published since 1917-1918 (Hijri 1336). Refik Halid has described Istanbul for almost all of these books (except for three novels).

The author, in a large part of these novels, detailed the geographical, cultural and social aspects of Istanbul from 1900 to 1965. Through his novels it is possible to see the change of Istanbul over a period of more than half a century.

Refik Halid Karay, combined with his ability to make unique analyzes and portrayals that have been witnessed in all of the mentioned periods, has been able to handle Istanbul in his novels with various facades and carry it to the literary environment.

In this study, the information given by Refik Halid Karay about Istanbul in a period of more than half a century has been brought together and impressions have been tried to be examined to understand what Istanbul means by Refik Halid Karay's point of view.

Key Words: Istanbul, Refik Halid, historical places, social life, near term

ÖN SÖZ

Türk Edebiyatında Osmanlı medeniyetinin payitahtı olarak İstanbul'un her zaman yeri olmuştur. Ancak Divan Edebiyatı döneminde İstanbul'un edebî eserler içindeki varlığı kısıtlıdır. Tanzimat Döneminde Batı edebiyatlarından Türk edebiyatına giren yeni edebî türlerin başında da roman gelir. Roman türünün başlıca özelliklerinden biri mekânın işlevsel olarak kullanılmasıdır. Yazılı edebiyatın İstanbul merkezli olması roman türünün Türk edebiyatında gelişmeye başlamasıyla birlikte İstanbul'un Türk romanında başlıca mekân olarak yer almasına neden olmuştur.

Refik Halid Karay, İstanbul'da doğmuş, büyümüş -hayatının iki döneminde ayrı kalsa da- burada vefat etmiştir. İstanbul'un en sıkıntılı, değişim ve dönüşüme tabii olduğu dönemlerine şahitlik etmiştir. Ayrıca bunları eserlerinde -özellikle romanlarında- dile getirmiştir. Bu bağlamda onun romanlarında İstanbul'a ilişkin kullandığı kültürel, sosyal, tarihi, coğrafi bilgiler bize belirli bir dönem İstanbul'u bir romancının içeriden bir bakışla yansıtması açısından önem taşımaktadır.

Sadece İstanbul'un değil, bütünüyle Türk toplumunun büyük bir dönüşüm geçirdiği sürecin tanığı olarak Refik Halid Karay'ın romanlarında bu değişim ve dönüşümün öncü mekânı olan İstanbul'un ele alınıp incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışma bu amaçla ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Refik Halid Karay'ın *İstanbulun Bir Yüzü* (1917), *Yezidin Kızı* (1937), *Çete* (1939), *Sürgün* (1941), *Anahtar* (1947), *Nilgün* (1950-1952), *2000 Yılın Sevgilisi* (1954), *İki Cisimli Kadın* (1955), *Bu, Bizim Hayatımız* (1950), *Yer Altında Dünya Var* (1953), *Dişi Örümcek* (1953), *Bugünün Saraylısı* (1954), *Kadınlar Tekkesi* (1956), *Karlı Dağdaki Ateş* (1956), *Dört Yapraklı Yonca* (1957), *Sonuncu Kadeh* (1965), *Yerini Seven Fidan* (1977), *Yüzen Bahçe* (1981), *Ekmek Elden Su Gölden* (1980), *Ayın On Dördü* (1980) başlıklı çalışmamıza temel olan romanları kronolojik olarak incelenmiştir. Buna karşın okunan yirmi romanından sadece üç romanında (*İki Cisimli Kadın*, *Karlı Dağdaki Ateş* ve *Yüzen Bahçe*) İstanbul'a dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu üç romanda İstanbul sadece yer ismi olarak kullanılmıştır, genel olarak İstanbul veya ilçeleriyle ilgili herhangi bir simgesel değer tespit edilememiştir. Romanlardan alınan bilgiler/ alıntılar, aynı zamanda romanların isimleri mevzubahis baskıdaki imla özellikleriyle aynen alınmış, günümüz imla özelliklerine göre değiştirilmemiştir.

"Refik Halid Karay'ın Romanlarında İstanbul" başlıklı tez çalışmamız giriş ve sonuç bölümleri haricinde iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Refik Halid Karay'ın hayatına kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde İstanbul'un doğal ve toplumsal coğrafyasının muhtevası olabilecek Boğaziçi, Üsküdar, İstanbul kışlarından manzaralar ele alınmıştır. Ayrıca İstanbul semtleri ve toplumsal dokusu, İstanbullu tipleri, İstanbul karşısında diğer bölgeler, tarihi mekânlar, Eski İstanbul'da konak ve yalı hayatı incelenmiştir. Üçüncü bölümde *"Mondros Mütarekesi Öncesi-Sonrası ve Yakın Dönem İstanbul'u"* başlığı altında II. Abdülhamid devrinden 1940'lı yıllara İstanbul, I. Dünya Savaşı dönemi İstanbul'u, sığınılacak bir yurt olarak İstanbul, Tek Parti dönemi İstanbul'u ele alınmıştır.

Çalışmam süresince bana destek olan, bilgileriyle yardım ve ilgisini eksik etmeyen tez danışmanım Doç. Dr. Nihayet Arslan'a teşekkür borçluyum. Ayrıca tezim konusunda fikir aldığım Prof. Dr. Yakup Çelik'e ve Yrd. Doç Dr. Necmettin Özmen'e teşekkürlerimi sunarım. Sevgili eşime, aileme karamsarlığa düştüğüm her an verdikleri destekle içimi aydınlattıkları için minnettarım.

Fatih ÇAKMAK

İstanbul – Aralık 2016

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI
ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖN SÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **x**
1. GİRİŞ **2**
2. İSTANBUL'DA TOPLUMSAL HAYAT VE COĞRAFYA **10**
2.1. Boğaziçi 10
2.2. İstanbul'un Semtleri ve Toplumsal Doku 14
2.2.1. Orta ve Alt Sınıfın Yaşadığı Semtler 14
2.2.1.1. Fatih 16
2.2.1.2. Üsküdar 19
2.2.1.3. Eyüp 22
2.2.1.4. Bakırköy 22
2.2.2. İstanbul'un Kenar Mahalleleri 23
2.2.3. Eğlence ve Sosyalleşme Mekânları 24
2.2.4. İstanbul Semtlerinin Kültürel Özellikleri ve Değişimi 27
2.2.4.1. Beyoğlu ve Galatasaray 28
2.2.4.2. Kadıköy'ün Üç Semti 31
2.2.4.3. Ulaşım Araçları 32
2.2.4.3.1. Tramvay ve Tren 33
2.2.4.3.2. Şehir Hatları Vapurları 34
2.2.4.3.3. İstanbul Otobüs ve Dolmuşları 35
2.2.4.4. İstanbul'da Moda 35
2.2.4.5 İstanbul Turşucuları 36
2.2.4.6. İstanbul'un Kadın Hamamları 37
2.2.4.7. İstanbul'un Asma Çardaklı Kır Evleri 37
2.2.4.8. İstanbul Kargaları 38
2.2.4.9. İstanbul Pilavı 38

2.2.4.10. İstanbullu Yazarlar 39
2.2.4.11. İstanbul'a Duyulan Özlem 39
2.2.5. Üniversitelilerin Yaşayışı 40
2.3. Eski ve Yeni İstanbulluluk 41
2.3.1. Eski ve Yeni İstanbulluların Mukayesesi 44
2.3.2. Eski ve Yeni İstanbul Zenginlerinin Mukayesesi 45
2.4. İstanbul ve Diğer Şehirler Arasında Mukayeseler 49
2.4.1. İstanbul'un Mehtabı 49
2.4.2. İstanbul - Ankara 49
2.4.3. Akdeniz'in Güney Sahilleri ile İstanbul 51
2.4.4. İstanbul Surları ile Halep Kalesi 51
2.4.5. İstanbul Mezarları ile Beyrut Mezarları 52
2.4.6. Kayışdağı'nın Karşısında Himalayalar 52
2.4.7. İstanbul'da Neler Değişti? 53
2.5. İstanbul'da Tarihi Mekânlar 53
2.5.1. Çeşmeler 53
2.5.2. Unkapanı (Gazi) ile Galata Köprüsü 54
2.5.3. Haydarpaşa Garı 54
2.5.4. Kapalı Çarşı 55
2.5.5. Kız Kulesi 56
2.5.6. Minareler 56
2.5.7. Yokuşlar 57
2.5.8. Mermer Medeniyeti İstanbul 58
2.5.9. İstanbul'daki Saray Yağmaları 59
2.6. Eski İstanbul'da Konak ve Yalı Hayatı 60
2.6.1. Konaklarda Hiyerarşik Düzen 60
2.6.2. Konaklarda Temizlik, Çamaşır, Hamam Günleri 63
2.6.3. Konakta/Yalıda Bayramlaşma 63
2.6.4. Konakta Aileden Biri Rahatsızlanırsa 64
2.6.5. Konak – Köşk ve Yalılarda Erkek Çocukları 64
2.6.6. Konakların, Yalıların Müdavimleri 66
2.6.7. Konaklarda Saz Meclisleri ve Eğlenceler 68
2.6.7.1 Konaklarda Sahte Düğünler 68
2.6.8. Köşk Bahçeleri 69
2.6.9. Konaklarda Bohçacılar 69

2.6.10. Kış Mevsiminde Konaklar 70
2.6.11. Konakların ve Sarayların İç Düzeni 70
2.6.12. Konakların Dağılışı 71
2.6.13. Yalılar 71
3. MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİ-SONRASI VE YAKIN DÖNEM İSTANBUL'U 74
3.1. II. Abdülhamid Devrinden 1940'lara 74
3.1.1. Saz Topluluklarının Yasaklanışı 74
3.1.2. II. Abdülhamid Devrinden 1940'lara Sümer Palas 74
3.2. I. Dünya Savaşı Yılları 75
3.2.1. Mondros Mütarekesi yılları İstanbul'u 76
3.3. Bir Sığınak Olarak İstanbul 76
3.3.1. Mondros Mütarekesi Yıllarında İstanbul'a Gelen Ruslar 77
3.3.2. İstanbul'da Müslüman Muhacirler 78
3.4. Tek Parti Dönemi İstanbul 79
3.4.1. II. Dünya Savaşı Dönemi 79
3.4.2. Tek Parti Döneminde İstanbul'da Bürokratik İşler 81
3.4.3. Meclis-i Mebusan Caddesinin Açılıp Genişletilmesinden Önce 82
3.4.4. Yüzellilikler 82
4. SONUÇ 85
KAYNAKÇA 89
ÖZ GEÇMİŞ 92

KISALTMALAR

B. : baskı

Bkz. : bakınız

Bs. : baskı

C. : cilt

Çev. : çevirmen

Dü. : düzenleyen

Ank. : Ankara

İst. : İstanbul

N. : numara

R. H. : Refik Halid

S. : sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Vb. : ve benzeri

Vs. : vesaire

Yay. : yayınları

Yun. : Yunanca

1. GİRİŞ

Yaşadığı dönem itibariyle İstanbul'un geçirdiği olaylara, yaşadığı kırılma noktalarına şahitlik eden Refik Halid, romanlarında bu kırılma noktalarını kullanmıştır. Aynı zaman onun usta gözlemciliği ve kalemiyle aydın gözüyle yaşadığı dönem İstanbul'unu anlamak daha kolay olmaktadır. Burada bu noktadan hareketle yüz sene evvelinin İstanbul'unu hazırlayıp tekrar ortaya çıkartmak istenilmiştir. Bu anlamda edebiyatımızdaki başka sanatçılar üzerine -Ahmet Rasim, Mithat Cemal, Abdülhak Şinasi gibi- çalışmalar yapılmıştır. Fakat Refik Halid'in romanlarındaki İstanbul üzerine herhangi bir çalışma olmadığı gibi Refik Halid'in romanları üzerine yapılan çalışmaların sayısı da kısıtlıdır.

YÖK'ün sitesindeki tezler havuzunda "Refik Halid" veya "Refik Halit" olarak yapılan aramalarda toplam yirmi dört çalışma bulunmuştur. Bunların üçü tarih, biri sosyoloji alanında, dokuzu Türk dili alanında ve diğer on biri Türk Edebiyatı alanında ele alınmıştır. On bir çalışmadan üçü salt romanları üzerine yapılmıştır.1 Diğerleri hikâyeleri üzerinde incelemedir.

İstanbul, Refik Halid'in birçok romanında dış mekân olarak kullanılmıştır. Mekân romanı tamamlayan unsurdur. Anlatıcılar için romanlarda kullanılan iç ve dış mekânlar romanın sadece bir ögesi şeklinde değildir. Aynı zamanda roman kahramanının iç dünyasına tesir de eden dış dünyayı oluşturmak, olayların yaşandığı zamandaki sosyal durumu yansıtmak, olayların gerçekleştiği çevreyi de göz önüne sermek ve bunların hepsinin bütünleşmiş olduğu bir hava ortaya çıkarmak esastır.

Gaston Bachelard'ın mekân üzerine yazmış olduğu "Mekânın Poetikası" adlı eserinde mekânın önemine şöyle dikkati çekmektedir:

> "İnsan bazen zaman içinde kendini tanıdığını sanır, oysa tanıdığını sandığı şey, varlığın durağanlık kazandığı bir dizi bağlanmalardır yalnızca; geçip gitmek istemeyen varlığın, geçmişte bile, yitirilen zamanın peşine düştüğünde, zamanın akışını 'durdurmak' isteyen varlığın. Mekân,

[1] Buradaki üç tez şunlardır: Aktaş 1973; Ateş 2014; Ertan 2010. Ayrıca bu çalışmalar Refik Halid romanlarındaki İstanbul'a dair değildir. Bu tez çalışması bu eksikten yola çıkılarak hazırlanmıştır.

peteklerini binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar. Mekân bu işe yarar." (Bachelard 36)

Burada mekân, zamanı dondurulmuş bir şekilde tutar, saklar. Mekânın böyle bir özelliği olması sosyal ve kişisel hayatın geçmişten itibaren yine mekânda bir araya getirilmesini sağlamaktadır.

Olaya dayalı edebi metinleri inceleme yollarını gösteren çok sayıda kitap vardır. [2] Gerek olaya dayalı metinlerdeki mekân kullanımı gerek kahramanlar üzerine, gerekse zaman olsun. Genel manada bakıldığında mekânın kullanılması, kurgulanması oldukça önemlidir. Refik Halid incelediğimiz romanlarının hepsinde bunu ustaca yapmıştır.

Refik Halid'in Hayatı[3]

Refik Halid Karay 14 Mart 1888 senesinde İstanbul'da Üsküdar Beylerbeyi'nde doğmuştur. Babası maliye başveznedarı ve Bank-ı Osmânî nâzırı Mehmed Hâlid Bey'dir. Annesi Kırım Giray'larının soyundan Nefise Ruhsar Hanım'dır. Refik Halid'in ilk soyadı olan *"Karakayış"* mensubu olduğu ailenin *"Karakayışoğulları"* diye bilinmesinden ileri gelir. Fakat kendisi bu soyadını *"Karay"* şeklinde değiştirmiştir.

Refik Halid, eğitimine ilk olarak evde dayısı İhsan Bey'in öğretmenliğinde başlamıştır. Refik Halid'in dayısı üzerinden gördüğü kitaplar ona edebî eserleri okumaktan zevk almayı öğretmiştir. Dayısının tedrisatından sonraki ilkokul öğrenimini Vezneciler'deki Şemsü'l Maârif Mektebi ve Göztepe'deki Taşmektep'te görmüştür. On iki yaşındayken Galatasaray Mekteb-i Sultanî'sinin yatılı bölümüne başlar. Altı sene bulunduğu okuldan mezun olamadan ayrılmıştır (1906). Ayrılmasının sebebi okulun müdür yardımcısı olan Monseiur Feuillet ile yaşadığı bir olaydır. Daha sonra yazıldığı Mekteb-i Hukuk'ta henüz öğrenciyken Maliye Nezâreti Devâir-i Merkeziyye Kalemi'nde kâtiplikle memuriyete başladı. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle beraber memuriyeti ve okulunu bırakmış, *Servet-i Fünûn* ve *Tercümân-ı Hakîkat* gazetelerinde çalışmıştır. İlk defa giriştiği bu gazetecilik mesleğine nasıl başladığını kendisi anlatmıştır:

[2] Bu konuda incelenen kitaplar: Aktaş 1998; Bachelard 1996; Boynukara 1997; İnci Elçi 2003; Tekin 2016; Tepebaşılı 2012.
[3] Refik Halid Karay'ın hayatı şu kaynaklardan özetlenerek aktarılmıştır: Aktaş 2004; Okay 2007b.

"Böylece seneler geçti, hukuk mektebinde iken meşrutiyet ilân edildi, bir meslek arzusuna kapıldım ve Maliye Nezaretindeki kalem efendiliğini bıraktım. Herkes ticaret ve komisyonculuk merakına düşmüştü; büyük kardeşim de beni öyle bir işe teşvik ediyordu; günün birinde karar verdi: Büyük bir İngiliz komisyoncusunun yazıhanesine devama başlayacaktım, tüccar olacaktım. Tüccar ve komisyoncu Refik Halit? Şüphesiz ki şimdi bu isim, o mesleğe yaraşmıyor gibi görünüyor; Emin olunuz ki muvaffak olsaydım alışırdık ve yaraşmış bulurduk.

Nihayet yazıhaneye gideceğimiz gün geldi, çattı; hazırlanmış, evde kardeşimi bekliyordum. Fakat tesadüfe bakınız ki İngiliz komisyoncu Londradan bir telgraf almış ve o gün, acele yola çıkmıştı; seyahati bir iki ay sürecekti, benim işe başlamamı da avdetine bırakmıştı.

İki ay boş durmama razı olamıyan büyük kardeşim, ayni gün beni Babıâli karşısındaki Servetifünun matbaasına soktu. Ahmet İhsan aile dostuydu; kendisini en küçük yaşımdanberi, başardığı işlerden, hür mesleğinden ve tok sözlerinden dolayı beğenirdim ve severdim." (R. H. Karay, Sakın Aldanma, İnanma, Kanma! 147-148)

Bir süre sonra Fecr-i Âti'ye katılan Refik Halid, o günler hakkında şunları söylemiştir:

"Ne yapmak istediğimizi ben bilmezdim. Birçok ateşli gençlerdik. Toplaştıkça sonu gelmez manasız münakaşalarla oyalanırdık. Edebiyat aramızda kaybolup gitmişti. Nizamname yapmak, reis seçmek gibi daha esaslı meşguliyetlerimiz vardı. Ah ne güzel günlerdi bunlar! Gençliğimin en güzel günleri. Hayatın acılığını, memleketimizin yaslarını henüz tatmamış, avare, kayıtsız çocuklardık. Birçoğumuz da pedant, züppe, rokoko… Ortaya eser diye hiçbir şey koyamadık ve bir gün çil yavrusu gibi dağılıverdik." (Ünaydın 237)

Refik Halid, Servet-i Fünun dergisinde para almadan tercüman olarak çalışmıştır. Bu yolla gazeteciliği öğrenmiştir. Birçok imzasız, sadece "R.H." imzalı tercüme yazıları çıkmıştır. İlk tercüme yazısı "Guano Gübreleri" hakkındadır. İlk telif hikâyesi ise "Ayşe'nin Talii"dir. Daha sonra Tercüman-ı Hakikat gazetesine dört yüz kuruş aylık maaşla tercüman, yazar unvanıyla başladığında 21 yaşındadır.

Tercüman-ı Hakikat'teki tecrübesinden cesaret alan Karay, babasından aldığı iki yüz altın ile Son Havadis gazetesini çıkarmaya başlamıştır. On beş sayı çıktıktan sonra zarar etmesi sebebiyle kapatılmıştır.

Refik Halid'in ikinci memurluk dönemi 1912 senesinde Servet-i Fünun'un sahibi Ahmet İhsan Tokgöz'ün Beyoğlu Belediye reisliğine gelmesiyle Karay'ın da başkâtipliğe tayin edilmesi şeklinde olmuştur. Başkâtiplik Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'teki infazına kadar sürmüştür. Bu ölümden sonra muhaliflerin İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından sindirilmesi icap etmiştir. Ayrıca içinde Refik

Halid'in de yer aldığı bir sürgünler listesi hazırlanmıştır. Bu şekilde vapura bindirilip Sinop'a gönderilerek beş senelik Anadolu sürgünü başlatılmıştır.

Karay, Sinop'ta 22 Temmuz 1915'e kadar kalmıştır. Sinop'ta Cemal Paşa'nın kızı Nazıma Hanım ile evlenmiştir. Karay Sinop sürgününde başlangıçta süreli yayınlar için yazı yollamaktan uzak durmuştur. Fakat daha sonrasında "İneğe, Öküze, Buzağıya Dair" başlıklı, Refik Halid imzalı bir makale göndermiştir ve bu makale sansüre uğramadan yayımlanmıştır. Bunun üzerine Rıza Nur ve Ali Kemal "Peyam" için Refik Halid'den yazılar istemişlerdir. Refik Halid'in "Aydede" imzasıyla yolladığı yazının yayınlanması ve bu yazının Karay'a ait olduğu hükümetçe anlaşılmasının üzerine "Peyam" açılmamak üzere kapatılır.

Patlak veren I. Dünya Savaşı esnasında Karay'ın içinde bulunduğu Sinop şehri Rus donanması tarafından bombalanmıştır. Bunun üzerine burada bulunan sürgünlerin bazıları affedilmiş, bazılarıysa başka şehirlere nakledilmiştir. Refik Halid, Çorum'a gönderilmiştir. Karay'ı burada babası Mehmed Halid Bey ve annesi Nefise Ruhsar Hanım ziyarete gelmiştir. Fakat annesi Nefise Hanım burada vefat etmiştir. Bunun üzerine Ankara'ya geçmek ister. Bu isteğinin kabulünden sonra Ankara'da kısa süre yaşamıştır. Ancak ikameti burada uzun sürmez. Zira çıkan büyük Ankara yangınıyla hayatını burada idame ettirmekte zorlanan Karay, beş yıllık Anadolu sürgününün son noktası olan Bilecik'e geçmiştir.

26 Ocak 1918'de eşi Nazıma Hanım'ın doğum yapması sebebiyle on beş günlüğüne İstanbul'a gelmiştir. Cemal Paşa'dan aldığı izinle geldiği İstanbul'da Ziya Gökalp'in yardımları sayesinde –polis gözetiminde olmak kaydıyla- ikamet izni almıştır. Karay, Sultan Mehmed Vahidettin tarafından 23 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan kanunla affedilmiştir. İstanbul'da tekrar yaşamaya başlayan Refik Halid, Robert Kolej'de Türkçe öğretmenliği yapmaya başlamıştır. Ayrıca "Yeni Mecmua"da Refik Halid imzasıyla yazılar yayımlamaya başlamıştır. Bu dönemde yazmış olduğu "Harp Zengini" isimli yazısı sebebiyle Talat Paşa ile arası bozulmuştur. Talat Paşa, Karay'a tekrar sürgün cezası vermek isterken Ziya Gökalp'in araya girmesiyle mesele Karay'ın lehine çözüme ulaşır.

Mütareke esnasında Zaman gazetesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni şiddetli bir biçimde eleştiren yazılar yazmasının yanında Tasvir-i Efkâr ve Vakit gazetelerinde de edebî ve siyasî makaleleri yayımlanmıştır. İkinci defa kuruluşunda Hürriyet ve İtilâf

Fırkası'na üye olmuştur. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın hükümeti zamanında aralıklı olarak iki defa (Nisan-Ekim 1919; Nisan-Eylül 1920) posta ve telgraf umum müdürlüğü yapmıştır. Posta Telgraf ve Telefon Müdir-i Umumiliği esnasında Anadolu'da çetin şartlarda sürdürülen Millî Mücadele'yi İttihat ve Terakki'nin devamı olarak görmüştür ve aleyhinde kararlar almıştır. Refik Halid Kuvâ-yi Milliye'nin ve diğer direniş gruplarının telgraflarının kabul ve keşide edilmemesi için emir vermesi ve Millî Mücadele'nin aleyhinde yazılar yazması sebebiyle savaşın sonunda "Ankara Bidayet Mahkemesi'nce 290 esas ve 527 karar numarası ve 3 Temmuz 1336 -3 Temmuz 1920- tarihli fıkra-i hükmiye ile gıyaben idama mahkûm" edilir. (R. Karay, Ankara 27)

Memurluktan ayrıldıktan sonra geçimini sağlayabilmek adına "Peyam-ı Sabah" gazetesinde yazı yazmaya başlamıştır. Ancak buradan aldığı ücretle geçinemeyince yeni bir gazete kurma fikri doğmuştur. İşgalci güçlerin uyguladığı sansür sebebiyle yeni bir gazete çıkarmak zor olsa da Mekteb-i Sultanî'den ayrılmasına sebep olan müdür yardımcısı Monseiur Feuillet sayesinde 2 Ocak 1922'de "Aydede"yi çıkarmaya başlamıştır. Gazete doksan sayı ile on bir ay boyunca basılmıştır. Bu gazetede "Peyam- Sabah"tan farklı bir yol izleyerek tarafsız davranmıştır. Kuvayı Milliye hareketinin İttihat ve Terakki'den ayrı ve farklı olduğunu düşünse de geçmişte Milli Mücadele aleyhindeki yazıları unutulmamıştır.

Yüzellilikler listesinin ilân edilmesinden önce 9 Ekim 1922'de Türkiye'den ayrılarak Beyrut yakınlarındaki Cünye kasabasına yerleşmiştir. Kısıtlı parayla buraya gelen Refik Halid, ailesinin ve kendisinin geçimini idame ettirebilmek için çok para harcamamaya dikkat etmiştir. Sürgünün ilk yıllarında anılarını yazmaya başlamıştır. Bu hatıraların tefrika edilmesi üzerine Türkiye'den Akşam gazetesiyle anlaşır. Ancak bu tefrikaların reklamının yapılmasıyla birlikte Akşam gazetesi hükümetin tepkisiyle karşılaşır ve tefrikalar başlamadan bitmiştir. Olayın üzerinden bir sene geçmiştir ki 1924 senesinde anılar Akşam gazetesinde tefrika edilmeye başlanır. Daha sonraları Doğru Yol ve Vahdet gibi Türkçe gazetelere yazıp yolladığı yazılarla geçimini idame ettirmiştir. Bu gazetelerde yayımlanan makaleleriyle Cumhuriyet inkılaplarını takdir etmesi, aynı zamanda Hatay'ın Türkiye'ye katılması buradaki Türk gençlerini teşvik etme çalışmaları Ankara Hükümetini memnun etmiştir. Cumhuriyet'in onuncu yılında Karay için özel bir af çıkması söz konusu olmuştur. Fakat bu denemeler başarısız olmuştur. Lozan Antlaşmasının hükümlerine bağlı olan Yüzellilikler maddesi

başlangıçta değiştirilememişse de Montreux Boğazlar Sözleşmesi sebebiyle Lozan'da yapılan düzenleme sonucunda Yüzellilikler listesinde bulunan kişiler için 29 Nisan 1938 tarih ve 3527 sayılı kanunla affedilmiştir.

Af kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte on altı yıllık sürgün hayatı sona eren Refik Halid, bir an önce Türkiye'ye, İstanbul'a dönmüştür. Ancak o sürgün hayatı boyunca İstanbul'un özlemini içinde yaşamıştır:

> "Bence vatan hasreti ikiye ayrılır: Biri mahallî tahassürdür, doğduğun ve büyüdüğün yere inhisar eder: On altı sene geçtiği halde meselâ Küçüksu Sarayı, suya akseden gölgesi, susuz çeşmesi, çayırı ve bostanları ile bugün, hâlâ sanki bir biblo gibi masamın üstünde! Samatya taraflarında, trenle geçerken görürdüm, yıkılmasın diye dört destek vurulmuş bir evceğiz vardı, bu da hatırımda… Şimdi ara sıra hudut boyuna kadar gidiyor ve Türkiye – Suriye levhasının altında oturuyorum… Bu teselliyi kimse bir sürgün kadar bilemez! Hani sevgilisinin evinden kovulmuş âşıklar vardır: Kapısının eşiğine olsun sürtünmekten zevk alır… İşte böyle bir zevk!" (R. Karay, Memleket Yazıları -1- 'Hep İstanbul' 21-22)

Bundan sonraki hayatında geçimini roman tefrikaları, gazete yazıları ve kitaplarının yayımlanmasından elde ettiği gelirle idame ettirmiştir. Aydede'yi yeniden bir süre daha yayımlamıştır. Aynı zamanda İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra *"Yezidin Kızı"* isimli romanını Tan gazetesinde tefrika etmeye başlamıştır. Karay, bu yıllardan sonra devamlı art arda yayımladığı romanları ile birlikte dönemin önemli yazarlarından olmuştur. *Çete, Sürgün, Nilgün, Karlı Dağdaki Ateş, 2000 Yılın Sevgilisi* isimli romanları ve *Yatık Emine* isimli hikâyesi filme çekilmiştir. Geçirdiği bir ameliyat sonucu 18 Temmuz 1965'te vefat etmiş ve Zincirlikuyu Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.

1938'den (sürgünün bittiği seneden) vefat ettiği seneye 1965'e kadar on beş roman, beş kronik, bir hikâye ve bir de hatırat yayımlamıştır. Karay'ın dört romanı ve bir hatıra kitabı da o öldükten sonra yayımlanmıştır.

O vefat etmiş olmasına rağmen romanları halen ilgi görmektedir. Bunda Türkçe'yi ustaca kullanmasının etkisi büyüktür. Yahya Kemal bu konuda:

> "Refik Halid, meşrûtiyetten sonra ortaya atılan edebî neslin içinde, muhakkak olarak, en fazla tebârüz eden bir çehredir. Yazıda muayyen bir nev'in mümessili olmuş, büyük mıkyasda kaari' kazanmış, bir düziye iyi ve îtinâlı eserler vücûda getirmiş, her yazdığını behemehâl merakla okutmuş, Türkçeye yeni bir çeşni vermiş, hemen hemen dâimâ neş'eli ve canlı; görüşte husûsiyet ve yazışta hüner göstermiş bir muharrirdir." (Beyatlı 47)

Şeklinde düşüncesini belirtip Refik Halid'in üslubuna, kalemine değer vermiştir.

Eserleri

Roman

1- *İstanbul'un Bir Yüzü (1336/1920)*
2- *Yezidin Kızı (1937)*
3- *Çete (1939)*
4- *Sürgün (1941)*
5- *Anahtar (1947)*
6- *Bu Bizim Hayatımız (1950)*
7- *Nilgün (1950-1952)*
   - *Türk Prensesi Nilgün*
   - *Mapa Melikesi Nilgün*
   - *Nilgünün Sonu*
8- *Yeraltında Dünya Var (1953)*
9- *Dişi Örümcek (1953)*
10- *Bugünün Saraylısı (1954)*
11- *2000 Yılın Sevgilisi (1954)*
12- *İki Cisimli Kadın (1955)*
13- *Kadınlar Tekkesi (1956)*
14- *Karlı Dağdaki Ateş (1956)*
15- *Dört Yapraklı Yonca (1957)*
16- *Sonuncu Kadeh (1965)*
17- *Yerini Seven Fidan (1977)*
18- *Ayın Ondördü (1980)*
19- *Yüzen Bahçe (1981)*
20- *Ekmek Elden Su Gölden (1985)*

Hikâye

1- *Memleket Hikâyeleri (1335/1919)*
2- *Gurbet Hikâyeleri (1940)*

Hatıra

1- *Minelbab İlelmihrab (1964)*
2- *Bir Ömür Boyunca (1990)*

Mizah ve Hiciv

1- *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma (1335/1919)*
2- *Kirpi'nin Dedikleri (1336/1920)*
3- *Ago Paşa'nın Hatıratı (1338/1922)*
4- *Ay Peşinde (1338/1922)*
5- *Tanıdıklarım (1341/1925)*
6- *Guguklu Saat (1341/1925)*
7- *Deli (1939)*

Kronik

1- *Bir İçim Su (1931)*
2- *Bir Avuç Saçma (1939)*
3- *İlk Adım (1941)*
4- *Üç Nesil Üç Hayat (1943)*
5- *Makyajlı Kadın (1943)*
6- *Tanrı'ya Şikayet (1944)*

2. İSTANBUL'DA TOPLUMSAL HAYAT VE COĞRAFYA

2.1. Boğaziçi

Boğaziçi İstanbul'un fethinden sonra insanlar tarafından uzun süre köyler şeklinde ikame edilen bir bölgeydi. Padişahlar dönem dönem bu bölgeye ziyaretler düzenlemiş ve ziyaretlerin akabinde buralara köşkler yaptırmışlardır. Ahmet Hamdi Tanpınar *"Beş Şehir"* adlı eserinin İstanbul bölümünde bunlara değinmiş ve Boğaziçi'nin çehresinin asırdan asıra nasıl değiştiğini ve geliştiğini gözler önüne sermiştir:

> "XVI. asrın ortalarına kadar Boğaziçi İstanbul'un hayatına hemen hemen uzaktan karışır. Vakıa her hükümdar şu veya bu köyü tercih ederek bir bahçe veya köşk yaptırır. Büyük vezirler ve devlet adamları bazen siyasî icaplarla, bazen de zevkleri için bazı köylerin imarına çalışırlar. Diğer taraftan Boğaziçi İstanbul'un her tarafı gibi ve hattâ biraz fazla müstahsildir, bu yüzde kendiliğinden teşekküller olur. İstinye ve Bebek Karadeniz'e gidip gelen gemicilerin toplandıkları yerlerdi; Beykoz dalyanları XVI. asırdan beri mevcuttu. Fakat şehrin eğlence ve zevk hayatı daha ziyade Haliç ve Kâğıthane taraflarında idi. Tophane, Fındıklı, Beşiktaş gibi İstanbul'a çok yakın köyler hariç, Boğaz köyleri İstanbul için –bilhassa o zamanın vasıtalarıyla- ancak komşu semtlerdi.
>
> Fatih, Tokat Bahçesini kurdurmuştu. II. Bayezıt sık sık bazı Boğaz köylerine gitmekten hoşlanırdı. Yavuz, Bebek'te Bebek Köşkü'nü yaptırmıştı. Kanunî, İstinye'yi sever, II. Selim, Beşiktaş Köşkü'nü, III. Murad Fındıklı Sarayı'nı yaptırırlar. Beşiktaş Köşkü'nü sahili doldurarak genişleten I. Ahmed'dir. Dolmabahçe adı bu devirden kaldı. Fakat saray uzun zaman Beşiktaş Sarayı adını kaybetmez. I. Ahmed, sık sık bu saraya gelirdi. Bu devirden itibaren Boğaz, İstanbul zevkine girmiş denebilir. Şiirde yavaş yavaş onun sesi işitilmeğe başlar.
>
> İlk sesleniş, IV. Murad'ın Şeyhülislâm'ı Yahya Efendiden gelir. Yahya Efendi İstinye'de bülbül dinlemesini seviyordu.
>
> 'Ko kafes nağmesini nağme-i peyderpeye gel,
> Râyegân dinleyelim bülbülü İstinye'ye gel.'
>
> beyti onundur." (Tanpınar 179-180)

IV. Murad devriyle birlikte Boğaziçi'ne olan ilgi her geçen gün artarak devam etmiştir. IV. Mehmed zamanında da Boğaziçi'ne sayfiye olması maksadıyla binalar inşa edilmeye devam edilmiştir:

> "IV. Murad'ın kendisi de Boğaz'ı seviyordu. Fındıklı Köşkü'nü genişletmişti. Beşiktaş Sarayı'nı da asıl kuran odur. Emirgân'daki büyük yalıyı kendisi yaptırmış ve musahibi Mirgûne oğluna hediye etmişti.
>
> (…)
>
> Bu devirde [IV. Mehmed devri] Boğaz, hiç olmazsa Rumelihisarı ve Kanlıca'ya kadar olan kısmında iyiden iyiye moda idi. Naîmâ Tarih'inde, Fındıklılı'da maceralarını okuduğumuz, ihtiraslarına ve entrika kabiliyetlerine şaşırdığımız, yahut hüsnüniyetlerini beğendiğimiz gözü pek vezirlerin, haris, devletin ihtiyacı olan parayı bulmak için daima azapta defterdarların, nazik ve çelebi reisülküttapların, çoğu ocak kapısından ayrılmayan ulemanın ekserisinin Boğaz'da yalıları vardı ve İstanbul baharı başlar başlamaz bu yalılara taşınıyorlar, sisli lodos sabahlarını, ışığın kanlı cümbüşü akşamları karşı sahillerde bir ağaç kümesinin veya biraz fazla çıkıntılı kayaların vücuda getirdikleri kararmış gümüşten yalnızlıkları pencerelerinden çubuklarını ve kahvelerini içerek, afyonlarını yutarak seyrediyorlar." (Hâşim 26)

Boğaziçi bugün İstanbul içi olarak kabul edilse de 1950-60'lar öncesinde şehir dışı olarak kabul edilmektedir. Bu tarihlerden önce sadece Suriçi, Beyoğlu İstanbul şehri olarak görülmektedir.

"Pek münasip… Gazinodan telefon edip kendisini çağırabiliriz de. Boğaz'da yaptırdığı yalı daha bitmediğinden bu yaz şehirde [İstanbul'da] kaldı." (R. H. Karay, Ayın On Dördü 61)

İlkbahar ve yaz mevsimi akşamları insanların daha çok tercih ettiği semtler Boğaz'ın Avrupa yakasındadır. Daha da özelde Tarabya, Emirgan, Bebek, Büyükdere dolayları en renkli semtlerdir:

> "Işıklar yanınca mehtaplı gecelerde Boğaz'ın yer yer sevinci belirirken -sevinen yerler Büyükdere, Tarabya, Emirgan ve Bebek'tir- öte yerleri, hele Anadolu Yakası yatılı mektep hüznü içindedir. Şehre medeniyet yüzü veren geniş ve düz yollar o tarihte yapılmamış, gazinolar çayhaneler yeni yeni çoğalmıştı." (R. H. Karay, Sonuncu Kadeh 48)

"2000 Yılın Sevgilisi" adlı eserinde Refik Halid, Boğaz'ın serin sularının gece olmasıyla farklı bir manzaraya büründüğünü dile getirmiştir:

> "Meselâ mümkün olsaydı da sizin Tarabya'daki yalının balkonunda bulunabilseydik… Ayın bozmadığı yıldızlı gök karşısında, geç vakit! Vaktin geç olmasını istememin sebebi sularda yalnız yıldızların akislerini seyretmektir. Boğaziçi geceleri otel, gazino, meyhane, ışıkları söndükten sonra başlar. Daha önce bu salaşlardan denize vuran ziyalar müşteriler kadar geveze, kabaca sarhoş, âdidir. Vâkta ki el ayak çekilir, ışıklar seyrekleşir, yıldızların akisleri de sulara kök salar, derinleşir ve içlenir; bayağı, sun'î birer ışıltı olmaktan çıkarak tahayyül ettiğimiz mânada nûr kesilir." (R. H. Karay, 2000 Yılın Sevgilisi 60)

Refik Halid romanlarında nereye giderse gitsin İstanbul'u gittiği yerleri bir takım özellikleriyle kıyaslamaktan vazgeçmemiştir. Örneğin Suriye'deki Buka Ovası ile Boğaziçi'nin yeşilliğini, tabiatını kıyaslamıştır:

> "İnziva yerim bazan amelimanda[işe yaramaz] bir şileptir, bazan bir ada… Bu defa bir tesadüfle Buka ovasına düştüm.
>
> Yağmur durmadan yağıyor, mevsim yağmuru… İlkbaharda, Nisan ortasındayız. Fakat doğduğum şehrin, İstanbul'un Nisan yağmurlarındaki renkliliğinden mahrum bir yağmur. Gözlerim mor salkımları, leylâkları, erguvanları arıyor. Yazık ki burada kameriyeler, çardaklar, duvar sırtları mor salkımların o Çin fağfurları renginde taşkın ve koyu köpüğüyle donanmamış. Üzüm şeklinde çiçek veren salkımları arılara bal yapacakları nazik usarelerini cömertçe ikram edemiyor. Bahar yağmuru ancak mor salkımlarla leylâkların açtığı bir memlekette çekilebilir. Düpedüz yeşillik hayvanlaştırıcı bir şeydir." (R. H. Karay, Yer Altında Dünya Var 6)

İstanbul'a tüm coğrafi unsurlarıyla özellikler atfeden Refik Halid, Boğaziçi'ne de meziyet atfetmiştir. Onun meziyeti insanları olabildiğince dinlendirip, dinginleştirerek aydan ve yıldızlardan görsel bir şölen oluşturmasıdır:

> "Boğaziçi'nin meziyeti nedir? İnsana 'dinle ve dinlen' der, orada denizi dinlersiniz; rüzgârı dinlersiniz; aydan ve yıldızlardan bile tatlı şeyler dinlenir; mırıltılar, fısıltılar, hışıltılar, şıkırtılar… Kulak bunlarla dinlenir, ruh da! Ay bana İstanbul'da sırf Boğaziçi ve körfezleri için doğar, dolaşır da başka semtlere hatır için azıcık aksediverir gibi gelir." (R. H. Karay, Ayın On Dördü 65)

"Ayın On Dördü" romanında Boğaziçi ile Kadıköy'ün kıyası söz konusudur. Refik Halid'in gözünde Boğaziçi eskiyi yani Osmanlı'yı, bir nevi Doğu medeniyetini temsil eder ve yaşatırken Suadiye (Kadıköy) yeninin, yani Batı eksenli medeniyetin kötü kopyasını temsil eder ve yaşatır. Refik Halid, bu ikisinin karşılaştırılmasında Boğaziçi'yi tercih eder:

> "Boğaziçi'ne bu hüzün, bu melâl, bu geçmiş zaman yadigârlığı ne kadar yakışıyor. Tenhalığı ne dinlendirici, ne hoş! Yer yer izbeliği sayesinde suların taş kovuklarındaki fışıltısını, ağustosböceklerinin bir nevi şehvet haykırışlarını, sazlıklarda kurbağaların suya atlarken çıkardıkları münferit cumburtuyu, hepsini işitebiliyorsunuz. Boğaz'ın en seçme güzelliği neresindedir, bilir misiniz? Hal içinde daima mazi kalmasındadır. Burada yalnız bir günün keyfi sürülmez, dünkü tarihin de keyfi tadılır. Suadiye taraflarında öyle şey yoktur; kötü bir modernlik özentiliği insanı üzer." (R. H. Karay, Ayın On Dördü 66)

Boğaz'ın birçok zamanda insanları nasıl etkilediği üzerinde duran Refik Halid *"Ayın On Dördü"* romanında Boğaz'ın havasının, kokusunun insanlara rahat nefes aldırdığını hatta iştahlandırdığını belirtmiştir:

> "Yeniköy'ün kasvet verici çınarlı bir yolundan geçmek için direksiyonu Hacıosman Bayırı'na çevirdim; doğru Büyükdere'ye indik. Yukarıda dağ havası vardı, alınlarımıza funda kokan bir rüzgâr çarpıyor, rahat nefes aldırıyordu. Şimdi serinliğinde rutubetlenmiş tuz buruşukluğu duyulan, içine mevsim balığı taze sardalye ve çinakop ızgarası dumanı karışmış Boğaziçi'nin akşam havasındayız. Hiç de fena gelmiyor, iştah açıyor; acıktığımı duyuyorum, ayrıca alkol ihtiyacı da…
>
> Bizim deniz kıyılarında, bilhassa Boğaz'da bu hava, insanı rakı içmeye davet eder; adeta zorla rakı sofrasına çağırır, iterek götürür, herkeste su katınca beyazlanan rakı kadehinin cazibesine kapılmış, o hedefe koşar gibi bir hâl vardır." (R. H. Karay, Ayın On Dördü 142-143)

Refik Halid eserlerinde bazen Boğaziçi'nin tenkidine de girişmektedir. Bu eleştiri daha çok kış mevsimi üzerinden yapılmaktadır:

> "Perihan:
>
> - Bak Kenan, dedi. Vapur geliyor. Ne kadar kalabalık, görüyor musun?
>
> Görüyordu: Para sıkıntısı çeken, yorgun, bunalmış bir yığın talihsizi içine almış, bir muhacir kafilesi taşır gibi hüzün içinde gidiyordu. Zaten gök bulutlu idi, rüzgâr esmediğinden bu barıt renkli, badana fırçasiyle sürülmüş gibi kaba, yer yer aşınmış bulutlar, yerlerinde donmuş âdî bir fotoğrafçı atelyesindeki muşamba perde resmine benzemişti; sıkıntı veriyordu. Güneş batmak üzereydi amma göğe neşeli ışıklar vermek şöyle dursun, tüter bir kütük gibi sanki duman salıyordu; palamut tavası kokan, sefalet kokan bir duman…
>
> Boğaziçi bu mudur? Ne kasavetli yer… Vapur dolusu insan taşındığı halde bomboş… Yalnız bekçilerin oturup ümitsizce suların seyrine daldığı bir deniz feneri kadar boş ve gamlı! Vapur iskeleye yaklaştığını bildirmek için düdüğünü öttürünce bu ses bacadan değil, Emirgân korusunun boş bağrından çıkmışa, yaralanmış bir efsane ineğinin böğürtüsüne benzedi; yamaçlar –ürkmüş yavruları imiş gibi- haykırıştılar ve titrediler. Karısına bir cevap vermiş olmak için dedi ki:
>
> - Buraların mevsimi daha gelmemiş…" (R. H. Karay, Anahtar 85-86)

Bebek Semti yeşilliğiyle göze hitap ederken başta erguvanlarının ve diğer bilumum çiçeklerinin yardımıyla da insanların koklama duyusunu etkisi altına alır. Refik Halid, *"Dört Yapraklı Yonca"* adlı romanında Bebek'in farklı esansları içinde barındıran bir parfüm şişesi özelliğinin insanda bıraktığı tesiri anlatmıştır:

> "Bebek, umumiyetle Boğaziçi sırtları erguvanlarla leylâkların coşkuncasına donandığı ilk sıcak ve durgun günlerde güzelliğin son derecesine varır. Çiçeklerin kokusu ancak bu havalarda

rüzgârla uzaklara savrulup boşa gitmediğinden yerinde kalır, güneşle ısınır, vücut hararetiyle ayrışmağa uğramış parfümler gibi yalnız çiçek kokusu olmaktan çıkar, insanlaşır, hayal kuvvetini daha fazla okşar ve işletir." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 15)

Görülebileceği üzere Boğaziçi Refik Halid'in romanlarında daha çok tabiat yönüyle ön plana çıkmaktadır. Boğaziçi'ni kullandığı romanlarının her birinde Boğaziçi semtleri -kış mevsimi hariç- her zaman olumlu özellikleri, estetik güzelliğe dair ne var ise hepsini içinde barındıran bir güzelliğin sahibidir. Romanlarda Boğaziçi'nin en güzel olduğu dönem bağlamında diğer mevsimlere göre ilkbahar daha fazla ön plana çıkmaktadır. Karay, romanlarında Boğaziçi'ni daima ilkbahar mevsiminde sevmeyi tercih etmiştir.

2.2. İstanbul'un Semtleri ve Toplumsal Doku

Refik Halid'in romanlarında İstanbul'un belli başlı semtleri ve bu semtlerin içinde yaşayış şekilleri birçok ayrıntıya değinilip irdelenerek verilmektedir.

2.2.1. Orta ve Alt Sınıfın Yaşadığı Semtler

İncelenen romanların çoğunluğunda Refik Halid orta ve alt ekonomik düzeyde yaşayan insanların ikamet ettiği semtleri işlemiştir ki bunlar: Fatih, Üsküdar, Eyüp ve Bakırköy'dür.

"Orta sınıf" ve "alt sınıf"tan kasıt tabii ki sosyo-ekonomik düzeydir. Alt sınıf, toplumun fakir kesimini yansıtmaktadır. Bunların içine işçi sınıfı, emekliler vs. girmektedir. Orta sınıf ise eski zenginlerin çocukları, torunları, çeşitli esnaflar girmektedir. Daha sonra bahsedilecek olan üst sınıf ise zengin sosyo-ekonomik sınıfa hitap eden bir ifadedir.

Yukarıda adı geçen semtlerin ortak bazı özellikleri de bulunmaktadır. Mesela bu semtlerde kış manzaraları aynı şekilde tasvir edilmiştir. Kışın yağan yağmur veya kar sonrası tablo hemen hemen hepsinde aynıdır. Uzun süreli yağmurdan hiçbir şekilde hoşlanmayan Refik Halid, bu uzun süreli yağmur İstanbul'da dahi olsa tahammül edilmez oluşunu söylemektedir:

"Şu dakikada yağmurlu hiç bir yer istemiyorum. Bilirim, İstanbul yağmuru da uzun sürünce hazin olur. Islaklık iliklerinize işler; damı akmaz bir ev içinde bile damlar sırtınızın ortasına düşüyormuşçasına insana ürperti verir. Hele bu sırada kulağınıza sis ve pus tabakalarını ıslak tülbent gibi yırtarak gelen yakınlı uzaklı satıcı sesleri… Vapur, tren düdükleri!. İçinizi eriten bir

melâl bestesidir, onlar!. Başka bir derdiniz olursa da [olmasa da] yaşamaktan usanç duyurmağa yeter." (R. H. Karay, Yer Altında Dünya Var 6)

Bazı dönemler İstanbul'dan uzakta kalan Refik Halid için nisan yağmurları kış mevsiminin yağmurları gibi değildir. O kendisi gibi çizdiği bir karakteri üzerinden *"Nilgün"* romanında İstanbul'a, İstanbul'un nisan yağmurlarına olan özlemini dile getirmektedir:

"Fırtına zerre kadar serinlik getirmedi; sıcağı arttırdı, hattâ... ah, bir yağmur yağsa. Islanmak ihtiyacı içindeyim. Ama buraların yağmuru değil; İstanbul'un nisan yağmurları. O yağmurlar ki bugünlerde güneş ışığına karışmış, damlaların göbeklerinde, üstüne düşecekleri çiçeklerin çeşitli rengi, ılık ılık, dolgun dolgun, usareli, rayihalı, geçici sağnak halinde ne güzel serpilir! Yeşile konar, yemyeşil olur; leylâklar üzerine düşer, leylâk kokar. Yeni baş vermiş erikler üzerinde sanki mayhoş, kirazda tatlı, marul yapraklarında yağlıdır. Çocukluğumda, kafalarımıza mıhlı feslerimizi nasılsa çıkararak altında dolaşmayı, saçlarımızı ıslatmasını uğur saydığımız o ilkbahar sağnakları! Bir tarafa su, bir tarafa nur serpen, gölgeli güneşli, eleğim sağmalarla süslü çocuk göz yaşları gibi hüzünsüz ve devamsız yağmurlar!

(...)

Yarın tam tropikal bölgelere, hele Hint Okyanusu'na girince yağmura kanacağım ama o yağmurlar insanın cismini çürüten ve ruhunu ıslak mutfak paçavrasına çeviren sürekli, amansız, âfet yağmurlardır. Ben İstanbul'un renkli balpeteğini andıran mor salkımları üzerine bir su, bir güneş süzdürücü nisan yağmurlarını istiyorum. Ancak o, gönlüme su serpebilir." (R. H. Karay, Nilgün 84-85)

Refik Halid, İstanbul için romanlarında çizdiği kış manzaralarında mutlak surette çamura geniş yer ayırmıştır. Yağmur ve karla şehrin içinde ciddi manada bir çamur oluştuğunu dile getirmektedir:

"Fena sıkılıyorum, ahbap yok, iş yok, eğlence yok… Kış da geliyor, her taraf çırçıplak, sırsıklam, çamur içinde kalacak… Halk aç biilaç, dilenciden yolda yürünemeyecek; insan, cebinde parası da olsa bu memlekette şöyle can ve gönülden bir 'oh!' Diyemez ki…" (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 160)

"- Nedir bu sokakların hali… Çamur dizlerde!

Ata kokteylin sersemliği içinde koltuğa yaslanmış, dinleniyor. Fakat kafası harekette… Hem de mühim işleri bırakmış, İstanbul'un çamurlarını düşünüyor:

-Şehrin eski halini bilseler, o devirde yaşasalar, ne derlerdi acaba? Çamur içinde pala çalardık. Yaman şeydi İstanbul çamuru!" (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 99-100)

Ayrıca bir başka romanında İstanbul çamurlarının semt semt tatlarını da az çok bildiklerinin üzerinde durmaktadır. Ayrıca lezzet kıyaslamasına da girişmektedir:

> "İndik. Aman Allah'ım, çamur deryası! Hem motorlu taşıt yerine at, eşek, katır kullanılan ve bol kedili, köpekli sokaklara pislik adına ne varsa atılan, devrin çamuru!... Bu çamuru hatırlıyorsun değil mi Murad?
>
> - Hatırlamaz olur muyum hiç? Tadı hakkında bile az çok bilgim vardır.
>
> - Aşeren kadınlar gibi sen de ara sıra sapık bir istekle çamur mu yerdin? Çamur yalar tadına mı bakardın?
>
> -Ben çoğu çapkın ve hovarda gibi normal adamımdır; öyle iğrençliklerden hazzetmem. Bahsettiğin zamanın çamurları hem de parmak yahut kaşık kullanmadan kendiliğinden ağzımıza gelirdi. Unutmuşsun, o tadı sen de bilirsin, zifosla[*Yun*: sulu çamurla] şaka olmazdı; yanında bir at sürçer, bir araba tekerleği birikintiye kayar, sıçrayan, hatta fışkıran çamur yalnız üstümüzü başımızı kirletmekle kalmaz, dudaklarımıza da çarpardı.
>
> - Sahi, öyle olurdu, hele ağzını açtığın zamana rastlarsa içine dolardı; bir refleks ile de muhakkak yalanırdık. Hele bizim Asmaaltı, Zindankapı çamurları; lezzet bakımından yağlı ve mayhoş, biraz da amonyaklı idi!
>
> - Sonra ne idi evlerdeki o çamurlu palto, pantolon, ayakkabı ve galoş temizleme derdi! Paltolarla, pantolonlar dize kadar çamura bulanırdı; soba veya mangal kenarında kurutmadan fırçalanırsa izleri kalırdı; berbat şeydi vesselâm!
>
> - Ya pencerelerde sokağa uzatılmış soba borularından tepemize dökülen paslı damlalar! Bu lekeler sıcak su, sabun ve ilâçla da çıkmazdı. Kısacası yerden çamur fışkırır gökten pas yağardı; işte eski İstanbul kışlarından manzaralar!" (R. H. Karay, Sonuncu Kadeh 167-168)

2.2.1.1. Fatih

Fatih İlçesi, Refik Halid'in romanlarının çoğunda merkezi bir yer teşkil eder. Kahramanların –tabii ki alt ve orta sınıf ekonomik düzeylilerin- yaşadığı veya uğrağı olduğu semttir.

Refik Halid, Nişantaşı – Beyazıt arasında gidip gelen otobüslerdeki insanlar üzerinden bu semtlerin (Fatih ile Beyoğlu-Beşiktaş'ın) ekonomik vaziyet tahlilini yapmıştır. Fatih'te yaşayanlar orta ekonomik gelirin daha da altındadır. Alt düzey ekonomik gelirlilerdir. Dolmabahçe yolunu takip edip sonrasında inenler de orta hatta üst düzeyli ekonomik gelirden insanlardır. Fakat dönemin İstanbul otobüsleri bu insanları bir otobüste buluşturabilmektedir:

> "Bu yıllarda Nişantaşı - Beyazıt arasında işliyen otobüslerden Unkapanı yoluyla gidenlerden Dolmabahçe tarafından inenlerin müşterileri birbirlerinden epeyce farklıdır. Birincileri ekseriya

orta halliden bir kaç derece aşağı, geçim sıkıntısını çok fazla çekenler doldurur. Bunlar Maçka - Şişli semtine ancak günübirlik misafirliğe gelmiş insanlardır; zenginleşivermiş eski mahalle ahbaplarına uğramışlardır; kaygusuz, refahlı hayata karşı duydukları gıpta yüz hatlarını gerginleştirmiş gibidir. Bir kısmı Zeyrek yokuşunda, gerisi Saraçhanebaşı'nda, nihayet Aksaray'da inip yan sokaklara dalar. Dolmabahçe yolunu takip eden arabalara ise yaşama vaziyetleri daha iyi olanlar, öte taraftan bu tarafa yerleşmişler biner. Karaköy'e nihayet Eminönü'ne kadar giderler; aralarında Beyazıt'a çıkanlar nâdirdir." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 34)

Fatih İlçesi'nin Zeyrek Semti evlerinde çok büyük olmasa da birkaç ağacın ve küçük bir süs havuzunun sığabileceği evler mevcuttur:

"Zeyrek semtinde böyle, iki cılız incir ve zerdali ağacı dikilmiş, taflanlarla süslenmiş, fincan kadar havuzlu ev bahçeleri çoktur. Nazmi Beyinki de bunlardan biridir." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 110)

Aksaray Semti'nin sahil semti olmasıyla birlikte güneşin Asya yakasında doğuşunu ve Avrupa tarafında batışını görmesiyle alakalı olması kuvvetle ihtimal bir halk efsanesi üretilmiştir. Buradaki insanların gözleri ufkî yansıyan güneşin Aksaray halkının gözlerini bozduğuna dair söylenceler çıkmıştır. Refik Halid de *"Kadınlar Tekkesi"* romanında buna değinmiştir:

"Fakat evvelâ bir taksi bulalım. Gözlerimin içine giren zeval güneşine doğru yürümesini hiç sevmem. Vaktiyle Aksaray halkının gözleri sabahleyin işlerine giderken sabah güneşine, akşama doğru evlerine dönerken ikindi güneşine karşı yürüdüklerinden dolayı çabuk bozulurmuş, bakışlarından semtleri tanınırmış diye işitirdik. Bozulması doğru mu, uydurma mı bilmem amma her halde ufkî akseden güneş rahatsız edici bir ışıktır." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 168)

Refik Halid, *"Kadınlar Tekkesi"* romanında pek kimsenin keşfetmediği, müşterilerinin de "seçilmiş" olduğu bir gazinodan bahseder, Narlıkapı Gazinosu:

"-Orijinal bir yer ha? Peki Narlıkapı'ya gidelim.

Hepsi birden sordu: Neresi imiş orası? Hiç işitmedik, ismi pek güzel.

- Zaten İstanbul'un her tarafını bilen var mıdır? Hele kapalı güzelliklerini… burası Yedikule'dedir; Surlar arasında Bizans yadigârı bir kapıdan girersiniz; tekrar bir kapı… Sonra denize nazır, Bizans duvarları üzerinde bir teras ve çiçekli bir bahçe. Bütün Anadolu yakası, Adalar, şehrin Marmara'ya bakan tarafı, camileriyle, minareleriyle, sahilleriyle karşınızda! Gurup zamanı enfestir, mehtapta da… hattâ aysız gecelerde daha hoştur. Asıl tuhafı gazinonun

müşterileri de seçmedir. Yenikapı'nınkilere hiç benzemez." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 194-195)

Klasik Osmanlı ev mimarisi ahşaba dayandığı için ahşap bir evde çıkan kıvılcım sur içi İstanbul'unun tamamına yayılan bir yangınlar zincirine sebep olmaktaydı. Tulumbacıların yetersiz kaldığı bu yangınlar sonucunda sur içi İstanbul'unun yeni baştan imar edilmesi mecburiyeti doğmaktaydı. Refik Halid de bu yangınları havsalasında taşıyan bir İstanbullu olması sebebiyle romanlarında bu duruma değinmiştir:

"Çocukluğumun ve gençliğimin gecelerini aydınlatan İstanbul yangınlarını görür gibiyim. Eski yangınlara mahsus karakteristik sesleri işitiyorum sanki: Bekçi haykırmaları; sokakta aceleci ayak patırdıları; köpek ulumaları; korku ve telâşla uyanan bir evin çeşitli tıkırtıları, pıtırtıları ve fısıltıları… tahtaların esnemesi; yangın tarafına düşen pencerelerin ve kafeslerin açılışı… 'uzak', 'yakın' gibi tahminler ve hazırlanmak mı lâzım, beklemek mi münakaşaları…

Eğer yangın civarda ise o seslere tulumbacı naraları ve itfaiyenin zincir şakırdısı çıkaran atlı araba ve boru gürültüsü de karışırdı. Kızıl bir ışık altında uykusundan uyanan, sokaklara uğrayan bir halk!

Yatağımda o sesleri dinliyerek neticeyi beklerdi; beklerken şimdi beni damı altında barındıran evin biraz sonra yok olacağını düşünür, tavanda hayalî alevler görür, çatırdılar işitirdim.

- Acaba, derdim, nereye hangi uzak semtteki akraba yanına taşınacağız?" (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 103)

Eski İstanbul'da çıkan yangınlar şehirdeki binaların ömrünü de tüketmekteydi. Şehirdeki imar planı, şekli devamlı değişmekteydi. Bu sebeple bir Paris'in aksine şehirde – saraylar haricinde - iki yüz, üç yüz yaşına yaklaşmış binalar, bina kompleksleri bulunmamaktaydı. Bunun etkileyici bir örneğini Refik Halid *"Mapa Melikesi Nilgün"* kitabında vermektedir:

"Doğduğum günden yirmi yaşına bastığım yıla kadar içinde oturduğumuz yedi tane köşk, yalı ve evden bugün yalnız bir tanesi ayakta! Biz, hakikaten 'harikzede' bir nesle mensuptuk. İkide bir alevler içinde kalır, alevler arasından kurtulur, alev alev yanan bir şehirde daima alev korkusu ile yaşardık. Alev çocukları idik." (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 104)

Refik Halid romanlarında geçen İstanbul yangınlarına ek olarak 1940'lı yıllarda yaşanan son büyük yangınları yaşayan Orhan Okay, *Bir Başka İstanbul* adlı eserinde İstanbul'daki Zeynep Hanım Konağı'nın yanışının hikâyesini canlı bir şekilde vermiştir:

"Gördüğüm ilk büyük yangın Zeynep Hanım Konağı'nı yakan âfetti. Balat'taki evimiz İstanbul'un yedi tepesinden birinin yamacındaydı. Bir başka tepe ise, evin üçüncü katından galiba güney batıya doğru (bu yönleri hep şimdi düşünerek değerlendiriyorum.) yükseliyordu ve yakın bir ufuk çizgisinde, o zaman, anneannemin bana öğrettiği bir yığın cami ve mescidi isimleriyle biliyordum: Yazıcı, Mehmed Ağa, Draman, Nişanca, Meydancık, Hamamî, Muhittin vs. Bir gece, o pencereden, gökyüzünü olağanüstü bir kızıllığın sardığını gördük. Draman Camii arkasından doğru, göğün görebildiğimiz büyük bir kısmını kaplıyordu. Evimizde bir dürbün vardı. Onunla baktığınızda, o kızıllığın arasında, daha belirli bir takım şekillerin, yani yanan onca ahşap parçalarının değişik istikametlere uçuştuğunu görüyorduk. 1942 senesinin şubat veya martı idi. İlkokulun dördüncü sınıfında idim. Evdekilerin de telâşlı ve endişeli konuşmaları ile dehşetli bir korkuya ve ürpertiye tutuldum. Âdeta titremeye başladım. Sanki yangın bizim eve de gelecekti. Yanan binâ bizden çok uzakta olmalıydı. Adliye Sarayı yangınını hatırlayan babam, istikametten, yine o taraflarda bir yerin yandığını düşünüyordu. Gerçekten de evimizden görünen kızıllığın istikametinin, Zeynep Hanım Konağı ile Sultan Ahmet'i bir hizada gösterecek bir doğrultuda olduğunu da şimdi düşünüyorum." (Okay, Bir Başka İstanbul 223-224)

Osmanlı İstanbul'unun son yüzyılını yaşamış olan bir başka yazar, şair Ahmet Haşim de *"Bize Göre"* adlı mensur eserinde bu yangınlara farklı bir açıdan bakarak aslında avantaj olan bu durumun değerlendirilemeyişine değinmiştir. Yangınlardan sonra yapılmış binaları mimarî estetikten yoksun bir garabet olarak nitelemiştir. Ona göre gülünç, komik bir resme bakmayıp, kötü bir şiiri ya da ahenksiz bir musiki eserini dinlemeyip bunların ruhta bırakacağı zararlı tesirlerden korunulabilir. Fakat kötü bir mimarın elinden çıkmış binaların bütün şehrin manevi sağlığını nesillerce bozması mümkündür:

"Gerçi yangın bir felakettir, fakat İstanbul Belediyesinin bazı mühim vazifelerini ekseriyetle yangınlar gördüğü için, İstanbul halkı, evler yıkıcı alevlere karşı kendini minnettar saysa yeri var. Fatih taraflarının, Hırka-i Şerif'in, Karagümrük'ün eski karanlık evlerini bilenler, yangınlardan sonra oralarda açılan geniş ve havadar sahalar karşısında, fransızların dediği gibi, felâketin bir şeye yaradığını görmüşlerdir.

Fakat, itiraf etmeli ki, nice hüsranlar ve gözyaşları pahasına mal olan bu nimetten lâzım olduğu gibi istifade etmesini bilmedik. Yangın mıntıkasında açılan bulvarların her iki tarafında birbiri ardınca yapılmakta olan küçük, üslupsuz, nizamsız binalar, bir yeni çirkin İstanbul'un çekirdeğini teşkil ediyor." (Hâşim 26)

2.2.1.2. Üsküdar

Refik Halid romanlarının birçoğunda roman kahramanlarını Üsküdar'da gezdirmiş ve bu vesileyle Üsküdar hakkında bilgiler vermiştir. Bilhassa *"Bu, Bizim*

Hayatımız", "Dört Yapraklı Yonca", "Dişi Örümcek" romanlarında Üsküdar'ı mekân olarak kullanmıştır. Buranın insanlarından ve mekânlarından bahis açmıştır.

1940'ların Salacak'ı tam manasıyla inziva ve sessizliğin hâkim olduğu bir semttir. Burada yaşayanlar da semtin bu özelliğine ayak uydurmuş, sakin insanlardır. Bu noktada gerek semt gerekse fert fert insanları Galata'da, Eminönü'ndeki insanlar ve o semtler ile bir zıtlık teşkil eder. Üsküdarlı tipi Refik Halid'e göre şöyledir:

> "Vapur yolcuları da -plaj mevsimleri hariç- ağır başlı, geçim düşüncesinde, eski İstanbul'lu tipi, hep sakin insanlardır. Akşam üzerleri evlerine dönerken şehir gürültüsünden kurtulmuş olmanın, belli etmemelerine rağmen hissedilen zevki içindedirler. Karşıda İstanbul Galata'sı, Köprü'sü, Eminönü tarafiyle kaynaşır, uğuldarken bir kaç kilometre ötesinde, Harem - Salacık kıyısında hareket ve ses durmuştur. Şehre en yakın inziva yeri buralarıdır." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 22)

Refik Halid *"Dört Yapraklı Yonca"* isimli romanında sıkça kullandığı dış mekân Üsküdar'ın İskele Meydanı'nın 1940'lı yılların başında halen küçük dükkânlar tarafından doldurulmakta olduğunu ve Mihrimah Sultan Camisi'nin cephane deposu olarak kullanıldığını belirtmektedir:

> "Daha o zaman ne iskelenin etrafındaki baraka dükkânlar yıkılmış, ne de ortadaki çeşme yarı beline kadar gömüldüğü çukurdan kurtarılmıştı. Bu ihmale Sinan eseri camiin cephane deposu olarak kullanılmasına öfkelenen Feridun bir dükkânı siper aldı, kızların gelişini seyir edecek. Saat 18… Kısıklı tramvayı geldi." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 52)

"Dört Yapraklı Yonca" romanında Üsküdar'daki Paşalimanı'nın manzarasının insanı etkileyişi üzerinde durulmuştur:

"Paşalimanı manzarası da hem diriltici, hem uyuşturucudur; saatlerine güneşle ışıkların oyunlarına ve her yerde olduğu gibi lodosla poyraza göre." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 52)

Anne tarafından soyu Kırım Giraylarına dayanan Refik Halid, bilhassa *"Dört Yapraklı Yonca"* adlı eserinde Kırımlı kahramanlar çizmiştir. I. Dünya savaşı öncesi ve sonrasında Kırım'dan gelen insanların bir kısmı –nispeten daha ucuz olması sebebiyle- Üsküdar'a yerleşmişlerdir. Refik Halid onların yaşadıklarına, içinde bulundukları durumlara da değinmiştir:

> "Bak biz Cengiz soyundanız; Hanlık Sultanlık etmişiz. Sonra? Sönüp gitmişiz. Taht ve taç sahibi dedelerimizin torunları İstanbul'un içine dağılmış, kıyıda köşede güç halle barınmış. Akrabalarımızdan belli başlıları şu harap Üsküdar'ın en izbe sokaklarında kulübemsi evlere

sığınmış, yarı aç, yarı tok bir ömür sürüyor. Veremden kırıldı çoğu!" (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 18)

Refik Halid, Üsküdar'ı mekân olarak kullandığı romanlarının çoğunluğunda Üsküdar'ın doğasına daha çok yer ayırmıştır. *"Dişi Örümcek"* adlı romanında da Üsküdar'daki Eski Papaz (Vaniköy) korusunun mevsim mevsim farklı güzelliklere gebe olduğunu belirtir:

"Kendi memleketinin sonbaharlarını düşünen Hayati Vaniköy sırtındaki koruyu görür gibi oldu. Kızaran ve dökülmeye başlayan yaprakların güzelliği oradaydı; kışın yapraksız kalan ağaçları, bunların bahar, yaz ve güz manzaralarını seviyordu. Çınarları, meşeleri, gürgenleri söğütleri, çiçek açmadıkları halde yaprakları sonbaharda çiçekleşen ağaçları! Sıcak iklimlerde bu mevsim renksizdir, tek renktir, sadece acı yeşilidir. Nerede tunç ve sandık lekesi almış çamaşır renginde yaprakların nazlı nazlı, dertli dökülüşleri?" (R. H. Karay, Dişi Örümcek 215)

Öte yandan Çamlıca *"Dört Yapraklı Yonca"* romanında orantılı, düzgün ve olabildiğince tesirli bir tablo olarak çizilmiştir. Hatta bu tablonun doğal olamayacağı Semiramis'in Babil'de yaptırdığı gibi yapılmış bir bahçe olabileceği, bu tezyin edilmiş bahçenin de Avrupa yakasından seyirlik maksatlı bir açık hava tiyatrosu olduğu söylenmektedir:

"Fakat bütün buraları, Çamlıca sırtları ve etekleri İstanbul ülkesinin tabiat tesiriyle kendiliğinden vücut bulmuş değil de sanki tarihin ismini kaydedemediği bir başka Semiramis'in emriyle Babil'deki asma bahçeleri gibi çeşitli san'atkârlar heyeti tarafından yıllarca süren çalışmalardan sonra çizilmiş plâna göre arazi düzlenip yükseltilerek, yontulup kabartılarak, sun'î olarak yapılmıştır; o kadar yerinde, hesaplı oturmuştur.

Şahâne bir tuvaletin eteği imişçesine aşağı kısımlarında geniş ve yayvan, bele ve göğüse doğru kavramlı, ön parçası yeter dolgunlukta iki tepesiyle, karşısındaki İstanbul sahnesine çevrilmiş muazzam bir açık hava tiyatrosu!

Çamlıca taraflarında her şekil ve hareket, en ufak değişiklik her yerdekinden fazla dekoratif bir hüviyet alır. Otlayan bir keçi, su tenekeleriyle bağlar arasından geçen bir beygir, bir bekçi kulübesi, bahçe köşesindeki asmalı çardak, havada keyfinden titreyen ve tehlikeli hürriyetine kavuşmak için ipini koparmağa yeltenen uçurtma, ne görürseniz başkaca süslü, bambaşka manalıdır. Sesler de öyle olur; oraya mahsus diyebileceğimiz bir akustik sayesinde sesler serpilir, boğulmaz." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 16-17)

2.2.1.3. Eyüp

Eyüp İlçesi, Refik Halid'in romanlarında sık sık mekân olarak kullandığı bir yerdir. Daha çok alt ve orta düzeyde ekonomik gelirli insanların mütevazı yaşamlarının geçtiği bir semttir.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde Eyüp semtine orada metfun bulunan, aynı zamanda ismini veren Ebû Eyyûb el-Ensârî sebebiyle bir kutsiyet atfedilmiştir. Çeşitli törenlerde (sünnet, düğün, adak, bayram, kandil vb.) Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesi ziyaret edilmekteydi. Bu gelenek halen devam ediyor.

"Yaşamayı hiçbir zaman şu dakikadaki kadar istememiştim. Yarın Eyübe gideyim, türbe penceresi önünde dua edeyim, fukaraya para dağıtayım; güvercinlere darı serpeyim." (R. H. Karay, 2000 Yılın Sevgilisi 303)

Öte taraftan 1920-50 döneminde Eyüp'te yaşayanların ekonomik düzeyleri orta sınıf ve orta sınıfın altındadır. "*Bu, Bizim Hayatımız"* romanında, roman kahramanı Hüsniye'nin Eyüp'e taşınması buna delil olarak gösterilmektedir.

> "[Hüsniye] Eğer o geçkin yüzbaşı ile kalmışsa refah yüzü görmemişti; Birinci cihan harbinde 43 yaşında bulunan yüzbaşının Mütarekede tekaüt edilmesinden tabiî ne olabilir? Eyüb'e nakilleri de az çok yoksulluğa alâmet." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 55-56)

Tabiî romanın ilk kısmında bu durumun yoksulluğa alâmet olarak gösterilmesine rağmen aynı romanın ikinci bölümünde burada yaşayanların eski zengin ve soyzâdelerin, görgülü insanların olduğunu da eklemektedir:

> "Kaldı ki Hüsniye Eskişehir'den sonra sefalet çekmemiştir. Eyüp'te oturması bir şey ifade etmez. Orada eski büyük ailelerden, fakat servetten mahrum, pek görgülü insanlar da yaşar. Hüsniye'nin kendi muhitini böylelerinden seçmesi mümkündür. Eski kibarlığı yenileştirmiş bir kadın! Bahariye'de konağı olan Kazasker Veliyüddin efendizâdeler Eyüp'lü değiller mi? Torunlarından biri Amerikan kolejinde, öbürü Fransız rahibelerinde okudu. Tuhaf şey, bu, bizim hayatımız!" (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 131)

2.2.1.4. Bakırköy

Surların dışında kalan tüm yerleşim yerleri İstanbul'a bağlı olan köylerden ibarettir. Bakırköy önceleri İstanbul şehir merkezinin dışında kalan bu köylerden biridir. Ta ki Anadolu'dan büyük oranda göçler alana dek. İnsanların -hususi arabası olmayanların- Bakırköy'le bağlantılarını 1940'larda tren sağlamaktaydı. Bu yılları

anlattığı romanlarında Refik Halid, Bakırköy ve diğer köylerin yavaş yavaş İstanbul içi olarak sayılmasına ve İstanbul'un gittikçe büyümeye başlamasına şaşırmaktadır:

"Bakırköy'ünde bir kısım müşteri boşalınca vagona geçip oturdular.

- Buralar hâlâ İstanbul mu? Ne büyük memleket! Florya'ya indiler." (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 40)

Bakırköy, adından da belli olacağı üzere 1940'lı yıllarda tam manasıyla bir köy hüviyetini taşımaktadır. Yerleşim olarak köy şeklinde olmasının yanında bir köyün küçüklüğü ile haberlerin, dedikoduların çabucak yayılması açısından da köy mahiyetindedir:

> "Bakırköye varıp da merdivenlere tırmanarak yukarıdaki genişliğe kavuşunca azıcık ferahladı. Fakat asıl köye gelince büsbütün ağırbaşlı davranmak lâzımdı. Bura gençleri hem hiç şımartmağa gelmezdi, hem de etrafta derhal dedikodu başlardı. Tanıdığı bazı kızlar vardı ki şehirde yapmadıkları hoppalığı bırakmazlar, köye çıkınca hanım hanımcık, etrafa bakmadan yürüyüp usluluklarına herkesi inandırırlardı." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 31)

Genel manada romanlarda işlenen semtlere bakıldığı zaman Refik Halid'in genellikle alt ve orta ekonomik sınıfa mensup insanların yaşadığı semtleri işlediğini görmekteyiz. Üst ekonomik sınıfa mensup insanların semtlerini de iyi bilmektedir ama bunları birinci gruba göre çok daha az kullanmıştır. Birinci gruptaki semtleri görüldüğü üzere her anlamda yansıtmak istemiştir. Bu bağlamda Refik Halid'in romanları genellikle alt ve orta sınıfın yaşantısına ayna tutmaktadır diyebiliriz. Hatta alt başlıkta da Karay'ın romanlarında İstanbul'un kenar mahallelerini nasıl ele aldığı belirtilmiştir.

2.2.2. İstanbul'un Kenar Mahalleleri

Toplumlarda büyük kültürel değişimler genellikle üst tabakadan başlayıp orta tabakaya iner. Orta ve alt tabakada değişim kabul görürse tam manasıyla gelenekleşir. Aksi takdirde satıhta kalır ve belki de zamanla kaybolur. Bu bağlamda gelenekleri koruyan, onları devam ettiren asıl toplumun orta ve alt tabakasıdır. Refik Halid de bunu *"Dişi Örümcek"* romanına dile getirmiş hatta bu ananelere bağlılığı İngiliz Aristokrasisine benzetmiştir. Kenar Mahalleler geleneklerin sadık bekçileridir:

> "İstanbul'da en sağlam kalmış hüviyet değiştirmiş, eski İngiliz aristokrasisi gibi ananelerine bağlı, kuvvetli ve kudretli cemaat kenar mahalle, alt tabaka dediğimiz topluluktur. Kadın, mantoyu yeldirme ve eşarbı başörtüsü şekline sokarak kıyafet göreneğini devam ettirmiyor mu?

> Erkek şapkası altında hâlâ fesli ve kostümü içinde entarili gibi durmuyor mu? Ananenin sadık bekçileri bu mahallelerdi; ölüye ağlamasını, diriye gülmesini, yalnız onlar biliyordu.
>
> Uymuş görünerek acele değişikliklere farkında olmadan kafa tutanlar bunlardır. Belediyecilik bakımından da bu mahalleler eski şeklinde duruyorlar. Ananeperestliğin daha ötesi olamaz" (R. H. Karay, Dişi Örümcek 265)

İstanbul'un kenar mahallelerinde yaşayan kadınlar doğup içinde büyüdükleri sokakları arasında annelerinden, ninelerinden, komşularından kendilerine has bir dil olan jest ve mimikleriyle konuşmayı, iste(me)diklerini anlatmayı öğrenirler. Anlatıcı bu konuda şöyle söylemiştir:

> "Bunca yıldır beraber yaşadığı Üftade'nin göz kaş hareketleri, dudak bükmeleri, baş sallamalariyle neler ifade etmek istediğini anlamaz mı? Zaten kenar mahallede yaşayan İstanbul kadınları yalnız cevap yetiştirmek, cinaslı sözler bulmak itibariyle değil, yüzleriyle birçok şey anlatmak bakımından da çok ustadırlar. Bir göz süzüş veya kaş uçlarını kaldırışla dilediklerini, sözden daha açık şekilde karşılarındakine anlatırlar. Küçük yaştan öğrendikleri ikinci lisandır, bu!" (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 101-102)

İstanbul'da tertip edilen *'Yemiş Geceleri'* düğünün arefesinde eğlence maksadıyla yapılan törenlerdendir. Bir anlamda *'kına gecesi'* hüviyetindedir:

> "Hayati böyle düşündü ve İstanbul'da iken kendisini götürdükleri yemiş gecelerini gözünün önüne getirdi. Erkekle kadının kaç göçü hafifleterek tertipledikleri bir nevi kına geceleriydi bunlar! Caza ve dansa biraz da davul zurna, gazel, köçek ve çengi havaları, tuluat komikliği karıştırmadan yapamıyorlardı." (R. H. Karay, Dişi Örümcek 265)

2.2.3. Eğlence ve Sosyalleşme Mekânları

Refik Halid'in romanlarında insanların kullandıkları sosyalleşme ve eğlence mekânları sayfiyeler, kahvehaneler ve restoran gibi yerlerdir.

İstanbul'da yaşayan orta ve üst sınıf ekonomik düzeye sahip insanların yaz mevsimi geldiğinde sur içindeki konak ve köşklerinden boğazın iki tarafındaki yalılara taşınmaları söz konusudur. Daha önce yukarıda biraz değinildiği gibi bu gelenek Osmanlı Devleti döneminde böyleyken Cumhuriyet Türkiye'sinde de 1940-50'lere dek devam etmiştir.

Yaz mevsiminde İstanbul Boğaz'ındaki yalılara taşınan kesimin evlenme çağındaki kız ve erkek çocukları arabalarıyla bölgelerindeki sayfiyeleri gezme, karşı cinsten birini beğenme ve onunla konuşma tecrübeleri edinirlerdi. Bu sebeple yaz mevsimi ve sayfiyelerin önemi gençler için daima yüksek olmuştur:

"Derken yağmurlar başladı. Sonbahar geldi. Teşrinievvelin bu ilk bozuk havaları sayfiyelerde yaz muaşakalarına başlamış gençleri -o zaman- ne kadar üzer; mükedder ederdi. Göksunun, yahut fenerbahçesinin mevsimi kapanırdı; arabadan arabaya, sandaldan sandala göz göze toplanan zevkler, bu göz telâkileri artık tatil olurdu. Gönülleri bulutlar, yürekleri hüzünler kaplar, içeride lokman ruhu şişeleri boşalır, dışarıya yağmurlar dökülürdü. Derhal sevdalı Hanımlar piyanoya otururlar:

Kış geldi firak açmadadır sineme yâre
Vuslat yine mi kaldı güzel vakti bahare

Şarkısını çalıp koltuklar ve kanepeler üzerinde yarı baygın vakıtlarını tahammül edilmez bir iç sıkıntısile geçirirlerdi. Rüzgârlar uğuldar, denizler çırpınır, dağ tepelerini dumanlar sarar, hakikaten Boğaziçi kasvetli bir hal alırdır. Sonra göçler başlardı. Birer birer duyardık: Şu paşanınkiler taşınmış, bu beyler cumartesiye hazırlanmış, kırmızı yalıdakiler daha kalacakmışlar, kiracılar hep gitmiş… Nihayet bizim yalıda da hararlar basılır, denkler yapılır, kalfalarla hizmetçiler bir hafta evvel konağa gönderilip göç temizliği görülürdü. Bir sabah erken, tatlı bir yaz geçirdiğimiz yalıya, yaprakları dökülmüş korularla çıplakımlaşmış bahçeye veda eder, biz de giderdik." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 69)

Kalamış ve Fenerbahçe civarı sonbahara girerken terk edilmeye başlansa da tamamen olmaz. Bu terk ediliş kış mevsimine kadar devam peyderpey devam eder. Şerif Aktaş, bu konuda Ahmet Rasim'den yola çıkarak şunları söyler:

"- Kalamış – Fener Civârı:

İstanbul halkının sonbaharda iltifat ettiği mesire yeri Kalamış-Fener civârıdır. Burada şekil ve görünüş bakımından birbirinden çok farklı arabalarda hânesi halkı ile birlikte gezen çarşaflı ve yeldirmeli kadınlara tesâdüf edilir. Kıyâfetlerde renk farklılığı insanı meşgul eder, düşündürür. Çarşaflılar ve yeldirmeliler ayrı ayrı grublar meydana getirir.

Gözleri arabaları takibeden insanın 'devvâre illetine tutulma' tehlikesi vardır. Ayrıca Fener'e mesireye gitmekle kesesi boşalan insanın gözleri tozla dolar, elbiselerini temizletmek, fesini kalıpçıya vermek mecburiyetinde kalır.

Kısacası, incelediğimiz yazılara göre Fener mesiresi sonbahar aylarında hiç de güzel değildir." (Aktaş, Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul 26)

Cumhuriyet'le birlikte yeni yaşam tarzı da gelmiştir. Konakların, yalıların büyük duvarları törpülenmiş ve sosyal hayatın içine evlerin bahçeleri de katılmıştır. Aynı zamanda bu yeni hayatla birlikte sayfiyelerde müzikli eğlenceler tertip edilir olmuş, sahillere rağbet başlamış, denize girme merakı yayılmıştır:

"- Yeni yaşama tarzı İstanbul sayfiyelerini sıkıcı olmaktan kurtardı. Belki şiir kısmını alıp götürdü amma oralara hayat, hareket getirdi. Büyük bahçelerin duvarlarını yıktık, içlerine ufak

ufak, yanyana, birbirlerini gözetliyen ve birbirlerinin sesini dinliyen evler kurduk. Bir müddettir boş duran koca koca yalılar kat kat, bölük bölük kiraya veriliyor; ara sıra yaşlı yahut yaşlı olmasa da gamlı bir çehrenin şöyle görünüp kaybolduğu pencerelerden üç, dört baş birden uzanıyor. Hele denize girme merakının artması, salgın hale gelmesi yok mu? Kırlara, ıssız kıyılara can verdi. Her taraf insanla kaynaşıyor; alkış gibi uğuldayan kadınlı erkekli insan sesleriyle her tarafa şenlik neşesi yayılıyor. Ben dansa, caza, hoparlöre de taraftarım; kırların uyuşukluğunu sarsıyor." (R. H. Karay, Anahtar 32)

Cumhuriyet öncesi sayfiyelerinden Eyüp'te süslenip gelmiş kadınların karşılarında onları seyretmek, laf atmak için gelmiş olan külhanbeyleri bulunmaktadır. Refik Halid *"İstanbul'un Bir Yüzü"* adlı eserinde kadın kahraman üzerinden o zamanları şöyle anlatır:

"Bahar zamanı, Eyüp sırtındaki o meşhur fulya tarlalarına gezmeğe giderdik, mahle karılarının bütün kış sayıkladıkları bu seyran ne âdi, ne zevksiz şeydi.. Rastıklanır, düzgünlenir, yollara dökülürdük; ekseriya yemeklerde hazırlar, el sepetleri, bohçalar ve su sürahilerile yarı göç yapardık. Kâğıthaneye ve Hasköye karşı tarlalara öbek öbek oturur, lâf eder, yemek yer, önümüzden geçen külhan beylerine göz süzerdik. Küçük kalem efendilerile büyük konak seyislerinden ibaret olan erkek seyirciler bittabi oraya bahar olduğu, fulyalar açtığı için gelmezlerdi; çapkınlık ederlerdi; böyle, uzaktan, bıyık bükmek, kaş oynatmak, söz atmakla ne zevk duyarlardı; bunu biz o zaman, küçük olduğumuzdan pek anlamazdık; fakat heves eder, aynı şeyleri yapmak için nasıl arzular duyardık…" (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 75-76)

İstanbul'un sayfiye gecelerinde çocuklar ve gençler için ayrı bir dondurma şenliği yaşanmaktaydı:

"Ona İstanbul'un mehtaplı yaz gecelerini anlatıyorum. Dondurmacı sesini beklediğimiz ve dondurma kutularına asılı ölgün feneri gözetlediğimiz çocukluğumun sayfiye geceleri…" (R. H. Karay, Nilgün 199)

İstinye Kahvesi, Refik Halid Karay'ın birçok romanında mekân olarak kullandığı kahvehanelerin başında gelir. Genellikle karakterlerinin uğradığı yer olarak kullanılır. *Anahtar* romanında ise ayrıntılı olarak tarif etmiştir:

"İstinye burnundaki bu ufacık, yarı barakamsı ve dar bir yere, yalı altına sıkıştırılmış gazinonun filimlerde gördüğümüz eski Amerikadaki nehir vapurlarını andıran ön kısmına oturdular. Beyaz ve mavi kareli, deniz rutubetinden mi, iyi kurumadığından, yahut yaş devşirildiğinden mi nedir, yarı ıslak masa örtüsüne sürünüp sürünmemekte tereddüdeden Perihan iğreti vaziyette duruyordu." (R. H. Karay, Anahtar 84)

Refik Halid'in orta sınıf ekonomik gelirli ailelerin gittiği mekân olarak Bomonti Bahçesi'ni zikretmektedir. Burası piknik amaçlı oluşturulmuş küçük bir bahçedir:

> "Gelirdi ve yaz ise Perihanla beraber küçük sepeti hazırlarlar, Bomonti bahçesinde yemek yemeğe giderlerdi. Oradaki orta sınıf halka karışmaktan, ucuza eğlenmekten haz edişleri ve umumî bahçe yemeğini bir eğlence saymaları ne tatlıydı…" (R. H. Karay, Anahtar 89)

Refik Halid, romanlarında hem üst düzey ekonomik gelirli insanların hem de alt, orta düzey ekonomik gelirlilerin kullandığı, gittiği eğlence mekânları ve çeşitlerini dile getirmiştir.

2.2.4. İstanbul Semtlerinin Kültürel Özellikleri ve Değişimi

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Cumhuriyet ve inkılaplarıyla birlikte tüm coğrafyamızda olduğu gibi İstanbul'un cemiyet hayatında da değişiklikler olmuştur. Hatta yurdun genelindeki bu değişimin çıkış noktasını başta İstanbul, sonrasında Ankara teşkil etmektedir. Refik Halid romanlarında bu duruma çok defa göndermelerde bulunmuştur:

> "Fakat iki âlem arasındaki fark müthiş. Ata, bu farkı çok büyük görüyor; kendisinin bir devir yaşayıp uzun müddet ervaha karıştığını, yeniden dünya yüzüne geldiğini sanıyor. Hâlbuki daha mütareke zamanında, yirmi iki yıl evvel kadınla erkek birbirinden ayrı salaş tiyatrolarda kanto seyretmezler miydi?
>
> Yirmi iki sene sonra, yanında, kürkünü sırtına atmış, göğsü açık filiz gibi bir kızla gazinoda oturuyor; önlerinde iyice donanmış bir sofra… Şarap içerek, meyva yiyerek, koltuklara gömülmüş numara seyrine dalmışlar. Bu, ne mühim değişikliktir! Hele Anadolu'nun kıyıcığından gelmiş bir kızın göz açıp kapayacak kadar kısa bir zamanda zahiren olsun şu hali almasına ne buyrulur? Evet, çoğu değişikliğimiz zahirî ama onu da becermek bir iş, bir marifet…" (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 78)

Cumhuriyet devrinde oluşan kadınlı, erkekli cemiyetin gece hayatının yanı sıra plaj kültürü de oluşmuştur. Florya sahili o dönem (1940'lar) İstanbul'da her sınıftan insanın gittiği plajlardandır. Düşünce hayatındaki değişikliği Refik Halid şöyle dile getirmektedir:

> "Ata, denize girmek istediğini anladı; canı sıkıldı. Damadıyla karısına dönerek:
>
> - Onlar girsinler, dedi. Biz kahvede otururuz.
>
> Damadı lânet suratını takınarak cevap verdi:
>
> - İçerde gazino var. Hem ben de denize gireceğim.

Feride'ye göz attı:

-Gelmişken o da girer, tabiî… Siz de gazinoda bizi seyredersiniz.

Deyince kızının aptallığına kızdı. Ayşen'i çırçıplak, kocasına nasıl gösterecekti? Fakat bir anda düşündü ki, artık böyle, kendi nesline aykırı, müthiş gelen şeyler yeni hayatın icaplarından, o nesildekilere fazla tesir etmeyen itiyatlardandır. Muhitinden kaçılan kem suratlı bir yaşlı olmamak için zamana uymak lâzım. Bir nokta hepsinden mühim: neden dünya zevklerinden nefsini mahrum etsin? Bu devre, sapasağlam yetişmek bir nimettir, mazhariyettir. Sarıklarını başlarından atarak bugün balolarda ömür süren ak saçlı hacılar, hocalar tanıyor." (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 40-41)

Ele alınan romanlarda bazı İstanbul semtlerinin kendilerine has özelliklerine ve Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine ve sonrasında nasıl bir değişim yaşadığına değinilmiştir.

2.2.4.1. Beyoğlu ve Galatasaray

Beyoğlu semti, caddesi Osmanlı Devleti'nden beri her türlü insanın uğrak yeridir. Tabii ilk tahlilde gayri müslim halkın yaşadığı Müslüman halkın da uğrağı olan semttir. Fakat yüzyıllar geçtikçe Beyoğlu semti daha heterojen bir yapıya kavuşmuştur. Gayri müslim ve Müslüman her nevi insan buraya yerleşmiştir.

Genel manada Beyoğlu özel manada ise Galatasaray Semti eğlence mekânlarının bulunduğu bölgelerin başında gelmektedir. Haliyle taşkınlıkların, olayların yaşanabildiği bir yerdir. Bunların önlenebilmesi, asayişin sağlanması da buradaki karakola aittir. Refik Halid bu karakolun önemine değinmiştir:

> "Bu Galatasaray Karakolu, İstibdat ve Meşrutiyet devirlerinde; gece hayatı gün ağarıncaya kadar aralıksız süren çok hareketli ve çok şımarık bir kalabalığın hakkından gelmesini bilen bir polis merkezi idi; anlayışla idare edilir; büyük olaylar hemen önlenir, küçükleri başladığı yerde bastırılırdı. Beyoğlu'nda tam bir eğlence hürriyetini de halk o teşkilâta borçlu idi." (R. H. Karay, Sonuncu Kadeh 24)

Beyoğlu, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet döneminde Beyoğlu bilhassa sonbahar, kış ve ilkbahar mevsimlerinin eğlence semtidir. Yaz mevsiminde buradaki ailelerin ekseriyeti yazlıklarına taşınmaktadırlar:

"Beyoğlu caddesi bu ılık bahar akşamı –henüz yazlığa gitme mevsimi gelmediğinden- yalnız ayaktakımı ile değil, iyi giyinmiş kadınlarla da dolu idi." (R. H. Karay, 2000 Yılın Sevgilisi 270-271)

Beyoğlu'ndaki insan profilinde 1940'lardan sonra bir kısım değişiklikler de yaşanmıştır. Öncesinde zengin olarak addedilen insanların uğrağı olan Beyoğlu bu yıllardan sonra Anadolu'dan da gelen insanların bilhassa erkeklerin uğrak noktası haline gelmiştir:

"Beyoğlu çoktandır haşerat yatağına döndü. Anadolu'da cebine bir deste papel koyan, karı, kız göreyim diye soluğu Cadde-i Kebir'de alıyor." (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 35)

Refik Halid, romanlarında özellikle Beyoğlu ile iki semtin kıyasını yapar. Birincisi Üsküdar'dır. Üsküdar 1940'lı yıllarda tam manasıyla münzevi bir hayat sürülen semttir. Beyoğlu ise onun karşısında eğlencenin sonuna kadar yaşandığı bir yerdir. Bu anlamda ikisinin arasında bir zıtlık vardır. Refik Halid Beyoğlu'nun şaşalı, debdebeli hayatına alışmış insanın Üsküdar'da can sıkıntısı çekeceğine işaret eder:

> "Geceki vaka Anadolu semtinden de beni soğutuvermiş, tenhalıktan, ıhlamurlu bahçeden, münzevi kumsaldan, devedikenleriyle örtülü karanlık yoldan, hepsinden!
>
> Harbiye'nin kalabalığını, geceleyin Kurtuluş'un ışıklarla donanmış apartman pencerelerini, tramvay ve otobüs gürültülerini arıyorum; halk içine karışmaya can atıyorum. Yemeği Taksim gazinosunda yiyip, Sergi Sarayı yanında kurulmuş olan panayıra gideceğim. Ona panayırdan daha kibar bir isim takmışlar ama doğrusu benim yakıştırdığım kelime…" (R. H. Karay, Ayın On Dördü 54-55)

İkinci kıyas Beyoğlu'nun karşısında Sarıyer ile yapılmaktadır. Beyoğlu, eğlence yeri olmasının yanında Refik Halid romanlarında kötü kokusuyla da ön plana çıkmaktadır. Beyoğlu'nun kötü kokusunu Sarıyer'in temiz, çiçek kokularıyla kıyaslamaktadır ve Sarıyer'i bu bakımdan üstün görmektedir:

> "Müşfik Beyden ayrılıp da Asmalımescid sokağının yer yer sirke fıçısı, domuz sucuğu, bulaşık çukuru kokan acaip havasına girince Hayret Efendi yalısını [Tarabya'dadır] çiçekli bahçesiyle, bekleme odasındaki mesut masa saatiyle, kocaman divanhanesi ve avizeli tavanlarıyla, temiz rayihasiyle göz önüne getirmemezlik edemedi; adımlarını hızlandırdı. Tepebaşı'nın genişliğinde bile hoşuna gitmiyen bir koku, âdî pansiyon yatağı kokusu vardır." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 21)

Refik Halid Karay'ın romanlarında çok sayıda eğlence mekânı geçmektedir. Bunların bazılarının isimleri ve semtleri verilmekle birlikte bazılarının semt ve ismi verilmemiştir. Örneğin sadece: *"Paviyona gittiler."* şeklinde belirtilip ayrıntı verilmemiştir. Beyoğlu, Osmanlı Devleti'nden beri eğlence mekânlarının merkezî yeri

olmuştur. İlk dönemlerinde gayri Müslim tebaanın ikamet ettiği semt olması hasebiyle eğlence mekânlarının buradan İstanbul'a yayıldığını söyleyebiliriz. Haliyle Refik Halid de romanlarında Beyoğlu'nun eğlence mekânlarını çokça işlemiştir. Refik Halid 1940'larda geçen *"Bugünün Saraylısı"* adlı romanında bunu dile getirmiştir:

"- İnşallah alır. Eğlenceli yeridir Beyoğlu... Kibar, zengin yatağı. Seni yarın, yağmur kesilirse götüreyim de gör, bak..." (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 30)

Refik Halid, İstanbul'un mekân olarak kullanıldığı birçok romanında Park Otel'i de kullanmayı ihmal etmemiştir. Park Otel'in pastane bölümü orta ve bilhassa üst ekonomik düzeydeki insanların, meşhur şahısların tercih ettiği bir mekândır:

> "Pastanenin bahçesi dolmuştu. Yanlarındaki masaları da müşteriler çevirince o bahsi kapattılar. Daha o tarihte [1943] turistik oteller ve terasları ile salonları mevcut olmadığından burası akşam saatlerinde İstanbulun varlıklı insanlarına biricik toplantı yeri vazifesi görüyordu. Zenginler arasına geçici ecnebiler, bir mikdar da meşhur simalar karışmıştı; şairler, muharrirler, doktorlar ve saire." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 181)

1940'ların Beyoğlu'ndaki eğlence mekânlarının başında Taksim Gazinosu gelmektedir. Birçok romanında mekân olarak kullanılmıştır. Alkollü içki tüketilebilen bir eğlence mekânıdır. Müşterileri genellikle orta ve üst sınıf ekonomik düzeyinde olan insanlardır. Ayrıca özellikle "*Bu, Bizim Hayatımız"* ve "*Bugünün Saraylısı"* romanlarında sıkça kullanılan mekânın Refik Halid'in deyimiyle *'vurguncuların'* (savaş zenginlerinin) uğrak yeridir.

Beyoğlu'nda bulunan mekânda, sinema gösteriminin yanında 1940'larda operet dinletisi de yapılmaktaydı. Saray Sineması genel anlamda orta ve üst sınıf ekonomik düzeydeki insanlara hizmet vermekteydi.

Yukarıda Beyoğlu'nun kokusunun Sarıyer karşısında kıyası verilmişti. Anlatıcı *"Nilgün"* romanında da bu kötü kokunun benzerlerini duyduğunda roman kahramanı üzerinden Beyoğlu'nun kötü kokusuna bir teşbih ile nazar etmektedir:

> "Beyoğlu! Yarabbi! Dünyayı fersah gezmiş, beş kıtanın yüzlerce büyük şehir caddelerinde dolaşmış bir adama orası sonradan zihninden geçirince bize bir Anadolu kasabasının tahta kepenkli dükkânlar sıralanmış hükûmet caddesi kadar nasıl da bakımsız, gösterişsiz, tenha, hazin görünüyor!
>
> Öyle olmakla beraber ilk gençliğimizde teneffüssiyle zehirlendiğimiz çürük Piver losyonlu bir Beyoğlu yan sokakları havası vardır ki bunu unutmak kabil değildir. Şark ve Uzakşark

limanlarında behemehal bu kokuda sokaklar bulursunuz; kendinizi eski Timoni sokağından geçiyormuş sanırsınız.” (R. H. Karay, Nilgün 169)

2.2.4.2. Kadıköy’ün Üç Semti

Kadıköy’ün bir semti olan Suadiye’nin bir dönem boş bir araziden ibaret olduğunu söyleyen Refik Halid, ismini ise Osmanlı’nın geçmiş dönem Maliye Nazırlarından Reşad Paşa’ya ve onun genç yaşta vefat etmiş kızı Suad’a borçlu olduğunu söylemektedir:

"Maliye Nazırlarından Reşad paşanın Suad ismindeki kızı genç yaşta irtihal etmişti. Babası, merhume namına bomboş bir yere bir cami kurdu. Suadiye camii. Herkes 'kuş uçmaz, kervan göçmez yerde cami mi yapılırmış?' diye söyleniyordu. Yine Hikmet-i Hüda orası da bir mamure kesiliverdi." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 98)

Suadiye bilhassa Cumhuriyet devrinde yıldızı parlamış semtlerdendir. Osmanlı devrinde çok fazla iskân olunmayan semt, Cumhuriyet ile birlikte insanları kendisine çekmeyi bilmiştir. Özellikle burada yapılmış olan köşkler ilkbahardan itibaren yazlıkçıları ağırlar olmuştur. Köşklerde ikamet ise ya sonbahar ve kış zamanı Şişli, Beyoğlu vb. ilçelerde oturan asıl sahiplerin ilkbahar ile birlikte yazı geçirmek için buraya geçmeleriyle ya da söylenilen ilçelerden gelip burada sadece ilkbahar ve yazı geçirmek niyetiyle konak kiralamak şeklinde olmaktaydı. Kiralanan konakların, evlerin asıl sahipleriyse yine aynı bahçede bulunan küçük evlerine geçip asıl köşkü kiracılarına terketmekteydiler:

“Bunları dinlerken Kenan yazın yaklaşmasından, hele Suadiyenin denize inen bir sokağındaki o özenti köşke tekrar taşınacaklarını hatırlamaktan memnun olmuyordu. Buradaki ev sahipleri semtlerinin birdenbire parlamasından, mallarının beş misli kıymet kazanmasından piyango vurmuşçasına şaşırmış, para hırsına düşmüş, hasisleşmiş adamlardı. Asıl köşklerini kiraya verip yazın tam keyfini sürecekleri sırada arka taraflardaki uydurma, bahçıvan kulübesinden azman dam altlarına çekilmeleri, çoluk çocuk bir köşeye büzülüp yabancılar genişlikten, ferahlıktan, malın en iyi tarafından istifade ederlerken uzaktan hasret çekercesine seyirci kalmaları acayibine giderdi.” (R. H. Karay, Anahtar 82)

Refik Halid’in “*Anahtar*” eserinde dile getirdiği Suadiye o dönem bir Anadolu kasabasından farksızdır:

“Şaşkınbakkal’ın barakamsı dükkânları, o kasaplar, kasap yanında sütçüler ve mahallebiciler, köşedeki zerzevatçı, öte köşede kahve ve buraya toplanmış, bu noktada teksif edilmiş alışveriş gürültüsü, hepsi zihninde belirdi.” (R. H. Karay, Anahtar 83)

Refik Halid'e göre Kadıköy'ün semtlerinden biri olan Şaşkınbakkal semtinin ismi de adından da anlaşılabileceği üzere şaşkın bir bakkaldan gelmektedir. Bu bakkalın şaşkınlık sebebiyse yaşadığı dönem itibariyle pek kimsenin gelip geçmediği bir bölgeye satış yapmak için bakkal açmasından ileri gelmektedir:

"-Peki. 'Şaşkın Bakkal'?

-Tanırım bu bakkalı. Civarında birkaç evden başka bir şey yoktu, Bağdad caddesi de o devirde işlek değildi. Sabah gazetesi sahibi Mihran deniz kıyısındaki köşkünü yaptırınca yağız iki beygir koşulu mükellef faytoniyle akşamları kasasını doldurmuş işinden memnun dönerken galiba kendisi gibi Kayserili olan akılsız bakkalla şakalaşırdı: '-Şaşkın bakkal, bugün ne aksata [alışveriş] ettin?' Mahallenin ismi ıssız bir yerde dükkân açan şaşkın bakkaldan gelir. Acaibine bakınız ki Mihran'ın milyonluk matbaa, gazete, köşk ve armatörlüğünden eser kalmadı da taktığı isim bir mahalle ile ilânihaye yaşayacak." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 98)

Bugün ismi Caddebostan olarak bilinen semtin ilk ismi Cadıbostan'dır. Sebebi ise buranın zamanında bostanlık ve ıssız bir arazi olmasıdır. Fakat döneminin Sadaret seryaveri bir paşanın buradan yer alıp da konak yaptırmasının sonucunda hâlihazırdaki ismin padişaha söylenemeyeceğini düşünenler hızlı bir şekilde semtin adını aslına yakın bir şekilde Caddebostan'a çevirmişlerdir:

"-Şimdi şu içinde bulunduğumuz bahçe ve şu ahşap bina Ali Paşanındı, buraya 'Horoz Ali' paşa köşkü denilirdi. O zaman ne plaj, ne başka bir ev, etrafta hiç bir şey yoktu; bostan vardı, Cadıbostan!

- Demek sonradan Caddebostanı'na çevirdiler.

- Bu iş kendiliğinden oldu. Sadaret seryaveri bir paşa o bostandan yer alıp bir köşk yaptırmıştı. Padişah kimlerin nerelerde oturduğunu bilmek istediğinden saraya gittiği bir gün Mabeyinci yeni köşkün semtini sormuştu, ismini öğrenince:

'- Aman paşam, dedi, sual vaki olursa zati şahaneye bu korkunç ismi nasıl arzederim? Tevahhuş [ürkme/ ürküntü] buyururlar.'

'- Ne yapalım? Adı öyle orasının…'

'- Bana bir fikir sadır oldu: Caddebostan: yaparız.'

İşte bu suretle idare-i Mahsusa'ya yani vapurlar idaresine haber yollandı, tarifelerdeki isim değiştirildi. Hikmet-i Hüda, cadıların uğradığı ıssız semt nihayet gerçekten cadde halini aldı." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 97-98)

2.2.4.3. Ulaşım Araçları

Refik Halid'in teze konu edilen romanlarında ulaşım aracı olarak tramvay-tren, şehir hatları vapurları, otobüs ve dolmuşlar ele alınmıştır.

2.2.4.3.1. Tramvay ve Tren

Refik Halid, ısrarlarla İstanbul tramvaylarının ve Osmanlı'nın Halep, Lübnan gibi başka bölgelerindeki tramvaylarının çıkardığı seslerden şikayet etmektedir:

"Bir sükût. Dışarda dar caddelerin sayısız dönemeçlerinde kıvrılan eski ve kaba yaylı tramvay arabalarının sinir bozucu, uzun gıcırtıları..." (R. H. Karay, Çete 7)

"Dışarda tramvay tekerleklerinin dönemeçlerde çıkardığı yakınlı uzaklı, sinir törpüleyen gıcırtıları birdenbire odaya doluvermişti." (R. H. Karay, Çete 97)

1940'ların İstanbul'unda banliyö trenleri halen kömürle çalıştırılırdı. Ayrıca bu trenlerde üç mevki bulunurdu. Birinci, ikinci ve üçüncü mevki şeklindeydi. Ekonomik düzeylere göre birinci mevki üst sınıfa, ikinci mevki orta sınıf ekonomik düzeylilere, üçüncü mevki orta ve alt ekonomik düzeydeki insanlara hizmet vermektedir:

> "Daha o zamanlar banliyö trenleri elektrikle işlemezdi, üç mevkili idi; Emîre:
>
> - Biletlerimiz ikinci, dedi, o görürse ayıp olacak. Doğrusu kibar tavırlı, yakışıklı, hoş bir adam!
>
> -Düşündüğün şeye bak! Mektepli elbette ikincide gider. Hem bizim paralıyız diye bir iddiamız mı var?" (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 27)

Banliyö treni arabanın çok yaygın olmadığı dönemde alt ve orta düzey ekonomik gelirli insanların yegâne tercihidir. Bakırköy, Florya semtlerine gitmek isteyen insanlar bu vasıtayı tercih etmek mecburiyetindeydiler. Cumhuriyet'le birlikte sahillere rağbetin artmasıyla Bakırköy, Florya bölgelerine insan akınları başlamıştır. Buralara gelmek isteyen gençler banliyö trenini tercih etmek zorundadırlar. Refik Halid, *"Dört Yapraklı Yonca"* romanında Florya, Bakırköy bölgelerinden dönen gençlerle dolu bir banliyö trenine ait manzarayı şöyle anlatmaktadır:

> "Aslıhan İstasyonda – harb zamanı, her tarafa vızır vızır işleyen dolmuş, taksi, otobüs bolluğu yoktu- tren dururken gözleriyle Emîre'yi aradı. Vagonlar Florya dönüşü çıplaklar seyrinden gelen azgınlaşmış bir erkek cemaati ile sahanlıklara kadar dolu.
>
> Genç kızların değil, çağını aşmışların bile ayak atamayacağı bir korsanlar âlemi bu tren. Hem de gemiyi ele geçirmiş âsi korsanlar! Ortada artık suvari yok, inzibat da… Bir ihtilâl manzarası. Sanki bu halk rom fıçılarının dibine darı ekinceye kadar içmiş, alkol deliliği geçiriyor. Bağırıyor, tepiniyor, türküler söylüyor.
>
> O yılların modası bir Çingene türküsünü, Çingene ağziyle. Sonra hep birden, kıvrıla kıvrıla, el çırparak gülüyorlar:
>
> Veresiye vere vere kalmadı, kalmadı

Allah canımı almadı almadı ” (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 41)

1940’larda İstanbul’da sahil yolunun henüz açılmamış olduğu dönemde, banliyö trenleri Bakırköy tarafına gitmek isteyen ekseri İstanbullunun yegâne vasıtasıdır. Karay, aynı zamanda bu trenlerin de oldukça kötü vaziyette bulunduklarını belirtir:

"Neden sonra Şehriban ayaklı petrol lambasını yaktı, gece olmuştu. Kumkapı istasyonuna gelip giden lokomotif düdükleri ve tekerlek gürültüleri karanlık basar basmaz çarçabuk sesi kesilmiş yarı ölü şehrin, tek canlılık işaretleri. Ah, o tepeden yansıyan sarsak yağ kandilleriyle ancak Göz gözü görecek kadar aydınlanmış, yandan kapılı eski vagonların gece hali, o tekerlekli gezici türbeler, iç sıkıntısı katarları! Hat boyu birbirlerine dayanan, payandalara bel bağlayan yoksulluk barınakları! İstanbul hâlâ bunlardan kurtulamamıştır, hiç değilse bir sahil yoluna kavuşamamıştır. Kavuşacak diyorlar ama…" (R. H. Karay, Sonuncu Kadeh 173)

2.2.4.3.2. Şehir Hatları Vapurları

1900’lerin başlarında yandan çarklı vapurlar:

“-Küçük yaşımı düşündüğüm zaman ayrı ayrı güzellikte bir kaç köpük hatırlıyorum. Sonradan hiç ehemmiyet vermediğim o köpüklerden biri vapur köpüğüdür. Pek ufakken Boğaziçi vapurlarından çoğu yandan çarklı idi; kadınlar yalnız arka tarafta oturduklarından bir köpük seli içinden geçerek giderdik. Pataklandıkça aklaşan, hışıldıyarak yayılan, yayılıp söküldükçe yenileriyle tekrar kar rengi alan köpüklerden gözümü ayıramazdım.” (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 86)

Yıl 1946, henüz Boğaz köprüleri inşa edilmediğinden Avrupa Yakasından Asya Yakasına arabalı ulaşım araba vapurlarıyla sağlanmaktadır:

“Saat akşamın altısı İstanbul tarafından Anadolu yakasına otomobil akışı başlamış. Araba vapuru tıka basa dolu yanaştı. Havanın rüzgârsız olmasına rağmen Boğaz suları akıntılı; Vapur iskeleye güçlükle yanaşıyor, Beyoğlu tarafına kavuşmak için sabırsızlanıyorum.” (R. H. Karay, Ayın On Dördü 54)

Harem-Salacak arasında işleyen küçük vapurların izledikleri yol:

"Harem - Salacak seferlerini yapan ufacık vapurlarla gidişin başka hatlardakine benzemiyen ayrı bir zevki vardı. Bir kere mesafe kısadır; sonra bu vapurlar Marmara enginine açılacakmışcasına İstanbul'dan uzaklaşırken birdenbire burun kırarlar ve Kadıköy - Haydarpaşa yolcularının yakından seyredemedikleri şirin bir sahili sürünürcesine takibe başlarlar…

Önce uğraması lâzım gelen Salacık’ın geride bırakılarak dosdoğru Harem'e gidilmesi ve böylece hoş bir tur çevrilmesi o hattın hususiyetini teşkil eder. Sonra iki iskelenin civarı ne Boğaziçi’ndekileri, ne Anadolu hattındakileri, ne de Ada’larınkini andırır; tamamiyle

kendilerine mahsus bir manzaradadırlar. Sanki buralara akseden güneş değildir. Her taraf daha ziyade güneşe tutulmuş bir ayna ışığı altındadır. Damı camdan bir çiçek fideliği, camekânlı bir 'ser' gibi aydınlıkla örtülü, aydınlıkla kaplıdır." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 22)

2.2.4.3.3. İstanbul Otobüs ve Dolmuşları

Refik Halid Karay, romanlarında -bilhassa- 1930-40'lı yıllarda İstanbul şehir içi otobüslerinin eski, köhne olmasından yakınmaktadır:

"Ertesi günü Şemsi Nişantaşı'ndan (Unkapanı yolu ile) tabelâsını taşıyan bir otobüse binince yanındakilere bakıp bunları düşündü, asfalt üzerinde bile köhne arabanın her tarafı sarsılıyor, hele paket taşı döşeli yerlerde bütün vidaları sökülecek, camları çerçevelerinden ayrılacak, karoseri dağılacak gibi bir şamata kopuyordu." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 35)

Taksi-dolmuş tarzı ulaşım araçları 1940'larda İstanbul'da görülmeye başlanmıştır. Sonrasında giderek yayılmıştır:

"Vaktinden önce, kimseye haber vermeden çıktı. Yenicamiin muvakkithanesi karşısında bağırıyorlar:

- Dolmuşa Taksim!

Bu usul yeni başlamıştı; rağbet fazlaydı, bir tanesinde güçlükle yer buldu. Az sonra apartımanın önündeydi." (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 139)

2.2.4.4. İstanbul'da Moda

Refik Halid, *"İstanbulun Bir Yüzü"* adlı romanında *'yüksek sosyete'* olarak tanımlanan sınıfa mensup bir kahraman üzerinden o dönemdeki moda algısının -nispî ölçüde de olsa- ne şekilde seyir bulduğuna dikkati çekmektedir:

"Evet, terzi Feyziye Hanım sayesinde ihya oluyordu, bu muhakkaktı!

Fakat kadın o kadar parayı nereden buluyordu?.. Nihayet ben, yalnız ben, işi sezdim; erkek, kadın senelerce peşine düşüp de kim ve ne olduğunu anlayamadıkları o esrarengiz hâminin, o bereketli membaın ismini ve yerini öğrendim. Zavallı Feyziye herkesin zannettiği gibi fena ve çirkin bir sergüzeştle hiç de alâkadar değilmiş, ne dostu varmış, ne serveti… Bütün o elbiselerin parası ne yabancı bir erkek cebinden, ne de kendi gelirinden çıkıyormuş, sadece terzinin malı imiş… Evet Feyziye bir nevi reklâm, çığırtgan, ökse imiş, öyle sultanlar, milyonerler gibi giyinir, azamet satar hürmet ve ikram görürken yeni usul bir bohçacılık edermiş…" (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 153-154)

Karay'ın *"İstanbul'un Bir Yüzü"* romanı ilk romanı olması açısından önemlidir ve bu roman aslında teknik açıdan da kusurlar içerir. Roman tekniğine birçok sebeple uymaz. Yaşadığı dönemin özelliklerini olduğu gibi kitabının içine yedirmiş

durumdadır. Refik Halid, edebî muhayyilesini zamanla genişletecektir ama ilk baskısını 1918 senesinde yapan eserde verilen bilgiler dönemin İstanbul'unu anlamada bizim için önemli veriler içermektedir:

> "Romanın organik bütünlüğü içinde işlevsel bir değeri olmayan tasvirin dönemin belli bir zihniyetinin, o dönem Batılılaşma yolunda emek veren Osmanlı aydın-bürokrat kesimin düşünüş ve yaşayış biçiminin bir göstergesi olması açısından önemi vardır. Burada Lucien Goldmann'ın şu önemli tespitini hatırlamakta yarar var: Goldmann, edebiyat sosyolojisi açısından yaratıcı muhayyilenin zayıf olduğu vasat eserlerin daha verimli sonuçlara ulaştırdığını belirtir. Çünkü bu tür eserler gündelik hayatın, içinde bulunulan realitenin romanda yeniden değiştirilmeden bir üretimi (reproduction'u) olduğundan, edebiyat olmaktan çok bir belge değeri taşırlar ve bu tür eserlerde yaratıcı muhayyile araya girip gerçekliğe sanatsal bir değer kazandırarak onu değiştiremez." (Arslan 306)

Nihayet Arslan'ın yukarıdaki yorumu Samipaşazade Sezai'nin "*Sergüzeşt"* adlı romanı için yapılmıştır. Fakat aynı özellikleri taşıyan *"İstanbul'un Bir Yüzü"* romanı (Karay'ın ilk romanı olması, roman tekniğinden uzak olması gibi) özellikleri bakımından yukarıdaki şekilde de yorumlanabilir. Bu bağlamda *"İstanbul'un Bir Yüzü"* romanı bir edebiyat ürünü olmasının ötesinde bir belge niteliği taşır. Romanda kullanılan Feyziye Hanım'ın gerçekliği bu anlamda daha gerçekçidir.

2.2.4.5 İstanbul Turşucuları

Orta ve alt sınıf İstanbullunun uğrak yerleri arasında turşucular gelmektedir. Öyle ki kış mevsimlerinde bu turşucular oldukça rağbet görüp dükkânları önlerinde kuyruklar oluşurdu. *"Bugünün Saraylısı"* romanında sıkça turşucu dükkânlarının bu durumuna göndermeler yapılmaktadır:

> "Sokağın başındaki turşucu dükkânı henüz çeşitli kavanozlarla donanmamıştı; önünde de turşu suyu içenler kış mevsiminde olduğu gibi sıra beklemiyordu. Buna daha bir ay ister. Camekâna dizili sirke şişelerine vuran ampul ışıklarının cilâlı ceviz masa rengine çevirip parlattığı ıslak parke taşlarından rahatça geçti." (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 27)

Refik Halid, 'İstanbulun Bir Yüzü' romanında meşhur bir turşucunun bahsini açar. Fatih ilçesinde "Çardaklı Turşucu":

> "Bizim evin altında şöhreti dünyayı tutmuş bir turşucu dükkânı vardı; çardaklı Turşucu derlerdi; önünde, yamrı yumru kollarını karşıki evlere kadar uzatıp sokağı iki taraflı örten bir asma yetişmişti. Altında kış yaz gölge, rutubet eksik olmaz, sık sık dökülen turşu sularından birikme mayhoş, keskin bir sirke ve lahana kokulu çamur hiç kurumaz, azalmazdı. Ah bu koku!

Çocukluğumu bana ne kadar mükemmel hatırlatır…" (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 9)

2.2.4.6. İstanbul'un Kadın Hamamları

Osmanlı İstanbul'unda her evde hamam bulunmaması ayrı ayrı umumî kadın ve erkek hamam yapılarının oluşmasını sağlamıştır. Bu yapılardan kadın hamamları Osmanlı kapalı toplumunda kadınların dışarı çıkma bahanesi olmuştur. Ayrıca bu hamamlar kadınlar arasında sosyalleşmenin de bir başka yoludur. Ergenliğe adım atmamış erkek çocukları da bu hamamlara girebilmekteydi. O eski kadın hamamları roman kahramanının zihninde yer etmişe benzemektedir:

"Pek sevdiğim bir yemeğe kavuştum: Curry salçalı karides. Bombay'ın karidesleri bizim orta boy istakozlarımız kadardır. Curry ne ile yenmez ve neye girmez? Pilâva, tavuğa, balığa, köfteye, yengece, karidese, her şeye… azıcık zırnık, kına ve zerdeçal kokusuna rağmen bu salçaya bayılırım. Yerken İstanbul'un çocukluğumdaki kadın hamamlarını hatırlamaklığım iştahımı kesmez.

Büyük anam hamamdaki haliyle bazan gözümün önüne gelir: Zenci dadım tas içinde, rengi yeşile bakan sulu bir un getirir, göbektaşında oturan ninemin kırçıl saçlarına, tellerini ayıra ayıra, diplerine kadar, bir eski diş fırçasiyle sürerdi. Sonra başı bir yemeniyle sararlardı; kuruması lâzımdı.

- Oldu mu acaba? Sakın fazla durmuş olmasın? Müddeti dadım tayin ederdi. Tabiî saate bakarak değil, küçücük Sudanlı kafasiyle! Nihayet:

- Eh, dökelim!

Derdi; nineyi kolundan tutar, kurna başına götürür, oturtur, başlardı tas tas su boşaltmağa… saçlar boyanmış olurdu. Güneşe rastlayınca horoz tüyü gibi kızılımsı, yeşilimsi pırıltılar yapan bir renk… zerdeçal karıştırılmış kına rengi! İşte o hamur kokusu curry'yi, curry de ninemi ve İstanbul'un kadınlar hamamını bana hatırlatır." (R. H. Karay, Nilgün 108-109)

2.2.4.7. İstanbul'un Asma Çardaklı Kır Evleri

Eski devir İstanbul'unun bahçeli kır evlerinde mutlaka çardaklar bulunmaktaydı. Ayrıca Refik Halid bu evlerde çardak keyfi yapıldığının, nesillerin bu çardakların altında büyüyüp geliştiklerini belirtir. Çardaklardan hazzeden nesillerin evladını şöyle anlatır:

"Biz, çınaraltı ve havuzbaşı kadar asma çardaklarından hazzeden nesillerin evlâdıyız. Çocukluğumda İstanbul'da kır evi yoktu ki bahçesinde bir çardaklı asma bulunmasın; altında çardak keyfi sürülmesin. Hele yaşlı kadın ve erkek için çardak gölgesi bir ihtiyaçtı; yaz mevsiminin en tatlı saatlerini çardak altında geçirirler; kahvelerini, en fazla lezzet duyarak yine

asma gölgesinde içerler; sigaralarını veya çubuklarını da o, coşkun taze yaprakla örülmüş tavanı başlarının üstünde buldukları zaman ayrı bir keyifle tüttürürlerdi.

Asma çardağının gölgesi ne kadar sık olsa daima güneşli gibidir; ışıldak, âdeta ültraviyoleli, hassalı bir gölge… çürük veya haddinden yüklü, başa ağırlık veren, omuza çöken gölgelerden değildi. Yeni moda, Avrupadan sokulmuş sarmaşıklar gibi kuytuluğunda insanı da saracak, boğup kaplayacak, böcek ve kertenkele yuvasına döndürecek acı yeşil, ifratlı bir gelişme yoktur. Gölgelerin en nazlısını, en ferahını asma çardağı altında bulursunuz.

Bu çardaklar bizi, yalnızsak hoş düşüncelere, ahbap arasında bulunuyorsak tatlı konuşmalara sürükler. Gölgesinde konuştuklarımız gibi yiyip içtiklerimiziz tadı bambaşka olur, sanki… ayrıca çardak ne kadar basit, iptidaî şekilde yapılmışsa, hattâ az çok haraplaşmışsa o derece güzel görünür.

Halamın asma çardağı Paşabahçesi üzerinden Boğaziçine doğru uzanmış bir çıkıntıya kurulmuştu. Çardak tahtların en rahatı, asma taçların en hafifiydi." (R. H. Karay, Nilgün 115-116)

2.2.4.8. İstanbul Kargaları

Refik Halid, özlem duyduğu İstanbul'un kargalarına dahi muhayyilesinde özel bir yer ayırmış ve bu kargaları diğer bölgelerin kargalarından ayrı tutmuştur:

"- Oo, safa geldin, hemşeri!

Diyerek etrafımı almadıklarına gücenir gibi olmuştum. İstanbul'u düşünen bir gurbet yolcusu, bu şehrin kargalarını nasıl hatırlamaz? Kabahatlerimizi annelerimize söyliyen fitçi, geveze kargaları… ninnilerde kanatlarını yolup yelpaze yaparak sattığımız kargaları… minare tepelerinden İstanbul'u seyrederek keyfini süren kargaları… Saçaklara tutunarak mütecessis erkek gözleriyle komşu kızlarını gözetleyen kargaları!

Hani, puslu akşam saatlerinde avaz avaz bağrışarak parça parça siyah ve sisli bulutlar halinde yaş damlar, kubbeler üzerinden hızla geçip Karacaahmet ve Eyüp serviliklerine dönen kargaları…

Bunlar, sanki o servilerden kopmuş, kanatlanmış mahlûklardır; her sabah havalanırlar ve geceye yakın, koptukları dallara tekrar yapışarak yeniden servi olurlar, ağaç kesilirler. İstanbul kargası muhakkak servi kokar. Buradakilerin [Hindistan] tarçın koktuklarını tasavvur ediyorum." (R. H. Karay, Nilgün 157)

2.2.4.9. İstanbul Pilavı

Anlatıcı Refik Halid'in romanında kahramanına özlemini yaşattığı bir başka şey ise yemeklerdir. Bu yemeklerin içinde pilav Refik Halid için başı çekmektedir. Zira romanında Uzak Doğu Asya ülkerinde gezdirdiği kahramanının karşılaştığı ana

yemek pilavdır. Bu bağlamda oranın pilavı ile İstanbul pilavı arasında bir mukayese yapmaktadır. Oranın pilavı daha yavan, lezzetsiz bulunmaktadır:

> "Ah, küçük evlerde kadınların pişirdikleri o, içinde büklüm büklüm domates kabuklariyle, bazı pirinç taneleri öbürlerinden daha penbe, ezikliğine rağmen lezzetli İstanbul pilâvı! Kim hasretini çekmez? Hem pirinç ve pilâv memleketlerinde [Uzak Doğu Asya ülkeleri] büsbütün özlersiniz." (R. H. Karay, Nilgün 179)

2.2.4.10. İstanbullu Yazarlar

Refik Halid üçleme halindeki "Nilgün" romanının birincisi "Türk Prensesi Nilgün" kitabında İstanbullu yazarların Avrupalı meslektaşlarında olduğu gibi gezgin serüvenleri şeklinde romanlar yazamadığı eleştirisini sunarken aslında "Nilgün" romanının anlatıcı olan kendisini yani 'Anlatıcı Refik Halid'i' üstü kapalı şekilde diğer İstanbullu roman anlatıcılarına nazaran yükseltmekte, taltif etmektedir:

> "- Bizde roman ve hikâye yok, diyorlar. Nasıl olabilir ki muharrirlerimizce deniz sadece Köprü – Büyükada arasındakinden ibarettir. Dünyamızı öyle küçültmüş, hokkabazca, sihirbazca bir incir çekirdeğine sığıştırmışız ki! Nerede Jack London gibi cihan çapında şöhret yapan gezginci ruhta muharrirler? Şu Kasımpaşalı ne mükemmel bir sergüzeşt romancısı olabilirdi veya gezgin bir muharrir onun hayatından ne mükemmel bir hikâye çıkarırdı… Peki, ben niye bunu yapmıyorum?" (R. H. Karay, Nilgün 149)

2.2.4.11. İstanbul'a Duyulan Özlem

Refik Halid anlatıcı olarak roman kahramana yüklediği İstanbul özlemini o dereceye vardırır ki başka ülkelerde gördüğü yolları dahi İstanbul'un bir yoluna, sokağına benzetmiştir:

"Öyle zarif, ince, teravetli ve sakin ki kendimizi Maslak yolunda bir manzara temaşası için inmişiz farzetmekteyim; biraz sonra Taksim meydanının ışıklarını delerek Parkotelinde akşam çayımızı içeceğiz!" (R. H. Karay, Yezidin Kızı 90)

Sürgünde yaşadığı o hasretleri İstanbul'a kavuştuktan sonra da uzun süre zihninden atamamışa benzeyen Refik Halid sonraları yazdığı eserlerinde de İstanbul'a hasreti canlı bir şekilde göstermiştir:

> "Hayati o âlemleri gözünün önüne getirdi; kavaf Abduş ve emsali erkekleri; otellere götürülünce anahtar deliğini havluyla kapamayı ihmal etmeyen komşu kızı Liyakat nevinden kadınları, meze tabaklarıyla dolu yuvarlak masayı, alt katta daracık apartman odasını, su birikintileri, pencere ışıklarıyla yer yer aydınlanmış arnavut kaldırımlı sokağı, hepsini görüyordu. Manzara çok bayağı, hazin olmakla beraber bizdendi bizimdi, İstanbulluydu. İstanbul en adi tarafından bu

dakikada ona hasret çektiriyor, sıla acısını duyuruyordu. Çirkinliklerindeki tadının zevkine varılmayan bir memleket muhabbeti, muhabbet sayılamazdı." (R. H. Karay, Dişi Örümcek 140)

Yurtdışında bulunan insanların özlemini biraz olsun dindirmek için kullandıkları yollardan biri de yerli türkü ve şarkılara başvurmaktır. Refik Halid de "Nilgün" romanındaki karakterine İstanbul türküleri söyletmekle bu yolu tutar:

"'Entarisi ala benziyor'dan 'Receb'im sana para vereceğim' e kadar bütün İstanbul türküleri… Hele mütareke devrinde, muntazam maaş alamıyan ve aldıklariyle geçinemiyen bir takım mütekait memurların macun satarken grup halinde boru ile çaldıkları ve okudukları:

Hediye'dir, kız senin adın Hediye!
Fındık, fıstık aldım yâre, ye diye!

Türküsünü defalarca tekrarlardık." (R. H. Karay, Nilgün 182)

Refik Halid, İstanbul'daki değişime şahit olmuş ve bu değişimleri eserlerinde işlemiştir. Ayrıca Refik Halid İstanbul'un geçirdiği değişimler sonucunda eski İstanbul'a özlem duyuşunu birçok eserinde dile getirmiştir.

2.2.5. Üniversitelilerin Yaşayışı

Refik Halid sadece "Yerini Seven Fidan" romanında 1940'ların üniversite öğrencilerinin barındıkları yerler hakkında bilgiler vermektedir:

"İki öğrenci hemşehrisinin ara sıra uğradığı odaları da gözünün önüne geliyor. Nuh-u Nebi zamanından kalma, bir tarafına kaymış, yıkılıvermesin diye dışarıdan koca direklerle desteklenmiş virane içinde sipsivri, kara suratlı, pencereleri ile yanpiri bir evdi bu. Yenikapı'da hat boyunda, alt katında, bostana bakan daracık tek odasına sığınmışlardı; akarsu bile yoktu, bostan kuyusundan teneke ile kendileri taşıyorlardı; çamaşırlarını kendileri yıkıyor, kasabadan para geldiği günlerde öteberi alırlarsa bir maltız üzerine ev sahibi kadının acıyarak verdiği tencerede yemek de pişiriyorlardı.

Ne dağınık, ne kir pas, ne murdarlık yuvası idi bu oda! Kireç sıvaları dökülüp bağdadileri meydana çıkmış, duvarlara dergilerden kesilmiş sinema yıldızlarının çıplakça resimlerini reptiyelerle çarpuk çurpuk iliştirmişlerdi; kadın hasretini evde bunlar ile gidermeye çalışıyorlardı." (R. H. Karay, Yerini Seven Fidan 195)

Bugün de üniversite öğrencilerinin uğrak yerleri arasında bulunan Unkapanı, Vezneciler, Beyazıt bölgeleri 1940'ların İstanbul'unda da üniversite öğrencilerinin uğrak yerleridir:

"İşte Direklerarası, Vezneciler... Buraları memleketin dört köşesinden kendisi gibi tahsile gelmiş öğrenci barınağıdır. Yurtlar bu civardadır, karın doyuracak yerler de... Ev, aile, hısım, akraba, şefkat, bilhassa geçim yoksulu gençlerin kaynaştığı, çile çektiği semt." (R. H. Karay, Yerini Seven Fidan 80)

Bu verilen kısımlar dışında tüm romanlarında üniversiteliler hakkında başka her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.3. Eski ve Yeni İstanbulluluk

Refik Halid Karay, romanlarında Eski İstanbullu ve Yeni İstanbullu ifadelerini kullanmıştır. Eski İstanbulludan kasıt I. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da doğmuş veya doğmamış olsa bile uzun yıllar burada yaşamış insanları ihtiva etmektedir. Yeni İstanbulludan kasıt ise I. Dünya savaşı sonrası İstanbul'da doğanlar ya da başka yerde doğup İstanbul'a yerleşenleri ihtiva eder.

Romanlarda yer verilen eski İstanbullu tipleri bazı eserlerinde semtlere göre verilmiştir. Semt üzerinden genellemelere de gidilmiştir. Ayrıca eserlerinin çoğu yerinde eski İstanbullularla yeni İstanbulluların ve eski zenginlerle yeni zenginlerin mukayesesini yapmıştır.

Refik Halid'e göre İstanbul'da yetişmiş insanların diğer şehirlerdeki insanlara göre farklı bazı özellikleri vardır. Bunların başında sokakta, kahvehanede vb. yerlerde karşılaşılan kişilerin hangi milletten, hangi meslekten olduğunu anlama özelliğidir:

"Kahvede üç müşteri var. Birisi hiç şüphesiz Selimiye kışlasında subay iken oracıkta bir ev tutmuş, sonra emekliye ayrılınca yerleşip kalmış, henüz çalışacak çağda, sapasağlam bir adam… Buna neden hükmettiğini bilmiyor ama öyledir, işte! İstanbul'luysanız bir bakışta Ermeni'yi, Rum'u, Yahudi'yi değil, memuru, askeri, dükkâncıyı birbirinden farkediverirsiniz." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 24)

Refik Halid'e göre İstanbul'a geç yaşta dışardan gelmiş ve İstanbul'da yetişmiş olan İstanbullular arasında da farklar bulunmaktadır:

"Bir rapor, bir rapor daha, piyasaya yutturdukları mallara sihhate muzırdır, şudur, budur dedi mi zarar milyonları aşar. Katalavis[Anladın]?

İstanbul'da yetişmiş, Beyoğlu'nun eski hayatına karışmış herkes gibi Ata Efendi de bu, tâbirleşmiş Rumca sözleri anlar; cevap verirdi:

- Katalava![Anladım!]

- Dirayetlisin vallahi!

- Efharisto poli! [Teşekkürler!]” (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 124)

Başka bir eserinde de bu duruma bir gönderme yapmıştır:

"İlle gider demem, göz oyalamak da bir zevktir. Katalavis?..

Erbil bu son kelimenin anlamını kavrayamadı! Sordu:

- Ne dediniz efendim? Anlayamadım?

- Nereden anlayacaksın? Anlaman için evvelâ İstanbul çocuğu olmak lâzım, daha sonra da benim yaşımda olmalısın, hatta daha yaşlı.

- Sebep?

- Bu söz Rumcadır. "Anladın mı?" anlamına gelir. Katina'lar! Marika'lar, Eftalya'lar devrini yaşasaydın sormaya lüzum görmezdin.

Feyzullah pesten bir türkü tutturdu ama bu türkü Rumca idi; türküde iki de bir 'kardiyamu' [canım benim] sözü geçiyor ve her geçişte muhasip bey kendinden geçer gibi bir hal alıyordu." (R. H. Karay, Yerini Seven Fidan 163)

Refik Halid, İstanbullu olan insanların –sonradan göç edenler hariç- terbiye ve görgü bakımından –bir “vurguncu” veya “türedi” bile olsa- yüksek anlayışa sahip olduğunu belirtir. Ona göre İstanbullu görgülüdür:

“- Fakat ne olsa Ali Dingil de bir İstanbul çocuğu, diye düşünüyordu, vurguncu da kesilse, şımarsa, edepsizlik te etse, yine bazı noktalarda ince, ölçülü kalabiliyor. Bizde yanlış bir itikat hâsıl oldu: Harpte her zenginleşenin bir hacıağa tipine döndüğünü sanıyoruz. Yavaş yavaş onlar bile duruluyorlar; zaman terbiyelerini veriyor.” (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 121)

Eski devir İstanbul’unda – bilhassa alt ve orta ekonomik sınıfta- erkeklerde ev içi kıyafet entaridir. Her yaştan erkeğe göre entari mevcuttur. Her erkeğin en az iki adet entarisi bulunur, birini yatarken pijama yerine diğerini ise kalktıktan sonra ev içinde gezinmek için giyerlerdi. Orta ekonomik düzeydeki ailelerde yaz mevsiminde patiska, kış mevsiminde pazen kumaştan entariler kullanılırken alt ekonomik düzeydeki evlerde basma kumaştan entariler kullanılırdı:

“Bizim nesil entari devri çocuğudur; evde her yaştaki erkek entari giyerdi. Geniş, uzun, kollu, yazın patiskadan, kışın tüylü ten rengi pazenden entariler… Orta halli aileler basma entariyi âdi bulurdu; öylesine daha ziyade bizim Şekure’nin mahallesinde rastladım.

Misafiri bile entariyle kabul edenler çoktu. Fes başta ve hırkamsı bir şey sırtta olmak şartıyle babam evde entarisiyle otururdu ve selamlık tarafına ekseriya yine entariyle çıkardı.

Şu var ki bu entarilerin çok temiz, ütülü olmasına dikkat edilirdi; hattâ o sebepten yatakta giyilen ile ev içinde gezilen entariler başkaydı; kalkınca değiştirirdik. Ama şimdiki pijamalarımız gibi

bunları bir iskemle üstünde, kancalı çivide, aynalı dolapta bırakmazdık. Analarımız, dadılarımız güzelce devşirirler, bohçaya koyarlardı. Hemen hemen her giyim eşyası bohçada ve sandıkta saklanırdı." (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 70)

Refik Halid romanlarındaki İstanbullu kadın karakterlerinin çoğunluğunu namuslu, dürüst kadınlar şeklinde çizmiştir. İstisna bazı tipler olsa da kadın karakterler evine, çocuklarına sadık, doğru sözlülerdir. İstanbul'un tarihte helâke uğramış bir şehir olan Sodom'un akıbetine uğramayışını buna bağlamaktadır:

"Mademki baş müride üzülüyor, demek oluyor ki Baki de üzgün bir halde! O mel'un neye üzülebilir? Olsa olsa güzel mahbubeyi elinden kaçırdığına! Kızcağız niçin kaçtı? Şeyhin arzusunu yerine getirmeği arına yediremedi de ondan! Kısacası sözde tasavvuf akidelerini havsalasına sığdıramadı, vicdanına kabul ettiremedi, halâs çaresini firarda buldu. Haysiyetli, dürüst, sağlam seciyeli bir taze imiş, doğrusu! Bereket ekseriyeti böyleleri teşkil ettiği için İstanbul bir Sodom olamıyor." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 179)

Romanlarında İstanbul kadınlarının psikolojik özelliklerinden bahsetmesinin yanı sıra zahiri özelliklerinden de bahsedip giyilen kıyafetlere göndermeler yapmıştır. Maşlah bunlardan biridir. Maşlah, eskiden Türk kadınları tarafından giyilen bir çeşit üstlüktür. Manto yerine giyilen giysinin kolları derin olup böylelikle herhangi bir elbisenin üstüne rahat bir şekilde giyilebilirdi. Köy ve kasaba gibi yerlerde dışarıda sokak kıyafeti olarak da kullanılan maşlah, eski İstanbul'da genellikle ev içinde giyilen sabahlık kıyafetidir. Refik Halid, maşlahın kadın üzerindeki duruşunu en iyi manto karşısında daha zarif bulmaktadır:

"Dünyada maşlah kadar vücuda uymaz, yapışmaz bir elbise yoktur. Lâkin İstanbul kadını bir zamanlar yazlıklarda o katı, kolsuz, yakasız, dört köşe, mihrap ve seccade süslerini andıran sırma desenli elbiseyi, vücudun icabettiği yerlerini belirterek öyle bir hüner ve koketri ile tutardı ki en usta terzinin makasından çıkmış mantodan daha zarif olurdu. Bütün marifet tutuşta, daha doğrusu bazı yerlerini bol, bazı yerlerini dar tutarak yürüyüşte!" (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 75)

Refik Halid, kadınların çare arayışına da değinmiştir. Bir bölümü Hindistan'da geçen *"Nilgün"* romanında Müslüman bir kadın kahraman olan Atiye'nin çare arayışı olarak baş kahramana Brahman mabedine bağışta bulunmayı tavsiye etmesi Refik Halid için şaşılacak bir şey değildir. Çünkü İstanbullu kadınların da bir çare için kiliselere gittiklerini belirtir:

"Atiye Brahman mâbedine bir hevenk muz ve bir kazevi pirinç adamamı söylüyor; şaşmıyorum. Burada [Bombay] dinlerin birbirine karıştığını evvelce haber vermiştim.. Zaten az çok nerede

öyle değildi? Rum ayazmalarına zeytinyağı adayan ve kendilerini Ermeni papaslarına okutan İstanbullu hanımlar yok muydu? Şimdi de – hemşiremden aldığım mektuplarda yazılıydı – modern hanımlar Beyoğlu kiliselerine girip mum yakmıyorlar mı?" (R. H. Karay, Nilgün 267-268)

Eski devir İstanbul'unda alt ve orta ekonomik düzey ailelerde kızların eğitimi daha çocuk yaşta başlatılır. Onlara evin, eşya ve kıyafetlerin düzenlenmesi üzerine çeşitli kurallar öğretilirdi:

"Devşirmek, bohçaya koymak, sandığa yerleştirmek, sandık yerleştirmek kız çocuğuna en küçük yaşından öğretilmesi ihmal edilemiyen bir ev işi dersiydi. Odalarımızda salkım saçak, öteye beriye atılmış yahut bir yere asılmış tek giyim eşyası bulunmazdı.

Kendilerine misafir olduğumuz zaman benim entarilerimi ve elbiselerimi de güzel Şüküre devşirir, elleriyle dikip işlediği süslü bohçalara kendisi yerleştirirdi." (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 70)

İstanbulluların dost kazanma yöntemlerinden biri kiracılık ve ev sahipliğidir. Aynı binada yaşayan ev sahipleriyle, kiracılar arasında akraba yakınlığında ilişkiler geliştirilebilirdi:

"Bilir misiniz, Deşt-i Margû'yu aşarken ne düşünüyordum, nereyi özlüyordum? Halamın Paşabahçedeki asma çardağını! Ona 'Çardaklı hala' derdim. 'Reçelli hala'dan ayırmak için! Ama ikisi de asıl halalarım değildi; kiracı olarak evlerinde oturup akrabadan fazla ısınıp bağlandığımız kadınlardı.

Eskiden böyle şeylere hangi İstanbul'lu ailede rastlanmazdı ki? Ev sahipliği ile kiracılık millî ve dinî bir tesanüde yol açar, sağlam dostlar kazandırırdı." (R. H. Karay, Nilgün 115)

2.3.1. Eski ve Yeni İstanbulluların Mukayesesi

Refik Halid, romanlarının genelinde yeni İstanbullu tipini olumsuz özelliklerle donatır. Bu yeni İstanbullu tipinin içindekiler tabii ki başka bir şehirde yetişip İstanbul'a göç etmiş kişilerdir. Ona göre eski devrin İstanbulluları melek olmasa bile yeni devirdekiler gibi hayâsız, kötü değillerdir:

"En müfsit ve müzeviri bile nazarıma bugün -nisbeten- temiz ve mübarek görünüyor. Son zamanlarda öyle şenî şahıslarla, öyle hayasız ve kanlı adamlarla düşüp kalktım ki mazinin simaları bana, bir mahpusun çocukluk arkadaşlarını, mektebini düşünüşü gibi hep saf, sevimli, kabahatsiz, günahsız bir tesir yapıyor. Eski devri bu sözlerimle himaye ve müdafaa etmiyorum, onda da ne rezaletler gördük, ne maskaralıklar seyrettik; fakat o bir cinayetti, bu bir kital… O bir sansardı, bu bir sırtlan… Eskiden tüylerimizin ürperdiği olurdu, şimdi diken diken oluyor; eskiden yüreğimiz bulanmaz değildi, deniz tutmuş gibiyiz, ciğerlerimiz söküldü…

Hatırıma gelen birkaç simayı defterime geçiriyorum, şöyle, iki, üç fırça sürüşile, kısa kısa, gölgesiz ve süssüz anlatacağım." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 94-95)

Eski İstanbullular ile yeni İstanbullular arasındaki farklardan bir başkası ise devayı misk helvası hakkındadır:

"Ah, Seylan ah! Senin sisinde yağmur yemiş çuval ve ıskarası yapılan ölü kokusu yoktu; 'devayı misk' kokardın. Yeni İstanbul çocuğu o isimdeki helvayı artık bilmiyordur. Daha neleri bilmiyor?" (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 34)

2.3.2. Eski ve Yeni İstanbul Zenginlerinin Mukayesesi

Refik Halid Karay romanlarında İstanbullu zengin tipleri ve karakterleri bakımından iki sınıftadır. Bu iki sınıf keskin bir hatla birbirinden ayrılır. Bu hat, I. Dünya Savaşıdır. I. Dünya Savaşından önce hâlihazırda zengin olanlar ve I. Dünya Savaşından sonra dönemin şartlarını iyi değerlendirip zengin olanlar, bu iki grup Refik Halid'in romanlarında İstanbullu zengin tiplerini yansıtır.

Refik Halid'in romanlarında I. Dünya Savaşı öncesi zengin olanlar genellikle –mirasyedi dahi olsa- terbiyeli, ahlaklı, parasını helal yoldan kazanmışlar oluşturur. Bu bakımdan Cihan Harbi esnasında veya sonrasında zengin olanlardan üstün bir şekilde çizilmişlerdir.

"Haydar Bey sesini alçalttı:

- İstanbul'a vardığımızın ertesi günü sizin peder beyi ziyaret edeceğim. Amcanızın yanında bulunduğum zamandan beni tanır. Ara sıra trenlerde de birbirimize rastlarız; onun da hizmetinde bulunurum. Şimdiki zenginlere benzemez; eski terbiye görmüştür, efendidir. Hem Ruhi Bey harpten evvel para kazandı, alnının teriyle, demiryolu inşaatında." (R. H. Karay, 2000 Yılın Sevgilisi 54-55)

Cihan Harbi esnasında veya sonrasında zengin olan tip ve karakterler romanlarda 'vurguncu' veya 'türedi zengin' olarak adlandırılır. Bu 'türedi zenginler' genel manada 'eski terbiye'yi almamış, yerine göre ahlaksızlık da yapabilen, 'har vurup harman savuran' insanlar şeklinde çizilmiştir. Refik Halid, bu sınıfı da kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Birinci grup türedi zenginler; İstanbul'da doğup büyüyen, savaş esnasında veya sonrasında zengin olanlardır. İkinci grup ise Anadolu'da doğup büyüyüp İstanbul'a gelmiş ve burada zengin olmuş kişilerdir. Bu iki grup içinde birinci sınıfta olanlar yani İstanbul'da doğup büyüyüp ve zengin olan sınıf, ikinci sınıfa göre kısmen de olsa daha terbiyeli, İstanbulluluğu az çok bilen, saygılı insanlardan

oluşmaktaydı. Romanlarında yer yer İstanbul'un eski zenginlerinin, soyzadelerinin yeni zenginlerle 'türedilerle' alakalı yorumlarını verirken yer yer de yeni zenginlerin 'eski türedilerle' alakalı yorumlarını vermekte ve bu iki grubun gizli çekişmesini sunmaktadır. Romanlarda bu iki grup da savurganlık konusunda birleşirler.

Yeni zenginlerden biri olan Kâni'nin eski zenginlere yaptığı eleştiri:

> "Hatırlar mısın İsmet, selâmlıkta Küçük Beyin poker masasını? Avuç avuç liralar dönerdi! Terzi Mirin faturası da her ay altmış, yetmiş liradan aşağı düşmezdi; ahırda tam üç çift araba hayvanı, iki binek atı, dört beş baş yük ve dolap beygiri, Midilli ve saire vardı. Her övünde beş tabla yemek çıkar, konakta uşak, hizmetçi otuz, kırk kişi çalışırdı. Ya küçük mahdum Beyefendi? Anasından alır, babasından alır, büyük ninesinden alır, üste de gider saati kordonu satar, Beyoğullarında öyle, delicesine, edepsizcesine borç, harç, yer, yaşardı… Peki bunlar israf değil mi, Bunlar ahlaksızlık sayılmaz mı? Bu para halkın, milletin kesesinden çıkmıyor muydu?
>
> (…)
>
> Onlar neden türedi sayılmıyor? Ya büyük Hanımefendi? Tam mânasile 'zarif' kadındı, boyunlarında beyaz ipek mendiller bir sürü kesik saçlı, süzük gözlü, zuhurî karılar ortasında zamanı mâni ile, lâf yetiştirmeceyle geçirir, Hanımefendi de eline geçeni Bektaşi tekyelerine yollardı… Bunlara kimsecik bir şeyler söylemezdi! Sonradan görmekse onlar da sonradan görmüşlerdi, sefahatse katmerlisini yaparlardı; Biz bütün bunları tâ içinden görürdük, bilirdik de yine aklımızdan ufacık bir şikâyet, itiraz geçirmezdik. Pantolonumun arkası yamalı, fotinim patlak, çamaşırlarım delik deşik, cebimde metelik yok… Bu halde İhsan Bey bazan, çağırırdı da odasına çıkardım; oğlan bir dolap açar, otuz pantolon asılmış; yüke girer, kırk çift ayakkabı dizilmiş; sürmeyi çeker, dört düzüne ipek fanila bir bir üstüne güllâç gibi istiflenmiş; cüzdanını açar, banknotlar taşıyor; ben yine kızmazdım. Kıskanmazdım; 'Allah ona vermiş, belki bana da verir, yahut vermez, kendi bileceği iş!' Derdim. Eh, sıra bana da düştü." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 30-31)

Romandaki Kâni üzerinden Refik Halid, halkın yeni zenginler hakkında söylediklerine cevap vermektedir:

> "Asıl kızdığım cihet halkın onlara [eski zenginlere] sabır edip bizi çekemeyişi… Türedi zenginliğin envaını görmüş, geçirmiş ve hepsine tahammül etmiş olan bu memleket, şaşıyorum neden bizimle uğraşıyor, bizimle didişiyor, yalnız bizi görüp bizi söylüyor… Hem kaç kişiyiz kuzum? Sekizi, onu geçmez… Amma yeni zenginler parayı israf ediyorlarmış, sefahat yapıyorlarmış, vur patlasın, çal oynasın yiyorlarmış. Acaba bunu diyenlerden hangisine şöyle bir piyango çıksa ömrünü hayrata, hasenata; namaza, niyaza hasredip dünyadan elini, eteğini çeker, hangisi?" (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 33)

İstanbul'un sosyeteden diye tâbir edilebilecek şahıslarıyla çoğu zaman aynı mekânlarda bulunduğunu bildiğimiz Refik Halid, bu gruptan olan insanların

çoğunluğunun bir tarikata, cemaate, şeyhe intisap ettiklerini belirtmektedir. Bu yönelimin temel belirleyici noktası ise materyalizmde aradığını bulamamaktır. Bunun altında maddenin ötesine geçme arzusu yatmaktadır:

> "İstanbul'un eski ailelerinden birçoğu asırlardanberi kadınlı erkekli tasavvuftan nur ve teselli arar. Dış taraflarından katı ve kuru hayatın icaplarına tamamiyle uymuş görünmeğe dikkat etmekle beraber bu aileler mürşitlere bağlıdırlar; hâlâ öyleleri vardır, hem de ne marufları tarikat ehlidir.
>
> (…)
>
> - Fakat hepsinden fazla inandıkları ve bağlandıkları bir şey vardır ki o da materialismin zıddı olan spriritüalismdir.
>
> - Daha doğrusu buna inanmağı ve bağlanmağı, kendilerini öbürlerinden ayıran bir hususiyet farzetmişler, gûya mümtaz bir 'klan' vücuda getirmişlerdir. 'Biz sizden değiliz, daha yüksek insanlarız. Siz hayat tarzı, kıyafet ve cismanilik tarafından bize benziyebilirsiniz amma bu cihetten yaya kalırsınız' diye için için övünmek, teselli bulmak yolu!" (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 87)

Refik Halid, romanlarında I. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında zengin olan kişilere yani kendi deyimiyle 'türedilere' genellikle karşı bir tutum takınmıştır. 'Türedi' olarak çizdiği tipleri görgüsüz, terbiyeden yoksun kimseler şeklinde çizmiştir. 'Türedi'lerin eşlerinde durum farklı değildir. Kocalarının görgüsüzlüklerinden onlar da nasiplerine düşen payı almışlardır:

> "Başka bir köşede Hanımlar poker oynuyordu. Gürültülü, nizalı ve usulsüz bir poker… Deli deli bloflar yaparak arap saçı gibi oyunu karma karışık ediyorlardı. Bir kaç defa darılıştılar, kavga yaptılar. Sonra tekrar barışıp bir müddet geçince yine bozuştular. Bu poker mütemadi bir niza vesilesiydi. Her kâğıt dönüşte ortada bir kaç pot eksik oluyor, koymayan kimse bir türlü anlaşılmıyor, uzun uzun istintaklarla oyun arızaya uğruyordu. Hepsi:
>
> - Restiniz!
>
> Demeye meraklıydı, sanki bunun için, bunu söyliyebilmek için oynuyorlardı. Başlarında durup biraz seyredebilmek için insan, alelhusus oyundan anlıyan bir kimse, ne sabırlı, ne metin olmalıydı." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 126)

Refik Halid'e göre 'türedi'lerin kızları da anne ve babaları gibi görgüsüz, nasıl hareket etmeleri gerektiğini bilmeyen kızlardır. Romanlarda paranın getirmiş olduğu sarhoşlukla başları dönmüş, müsrif, her şeye (müzik, yabancı dil vs.) hızlı başlamış fakat çabuk sıkılmış tipler olarak çizilmektedir:

"Ben tahammül edemedim, küçük Hanımın akranlarile oturduğu öbür odaya geçtim; biraz da onlarla vakit geçirdim. Hep türedi kızları… Hanımları evde yokken elbiselerini giyinip salona geçen ve Hanım taklidi yapan bir sürü ahretlikler içindeyim zannettim; öyle, yılışık yılışık gülüşüyorlar, öyle birbirlerini dürte dürte koşuyorlar, öyle kaş göz hareketlerile işaretler ediyorlardı. Daha iki, üç seneden beri zengin hayatına karışan bu mahalle çocukları servetin tılsımlı elinde elbette düzeleceklerdi, elbette düzelmeleri lâzım gelirdi. Fakat hep kendi aralarında, bu türedi muhitinde yaşadıkları için bir türlü ıslâh edilemiyorlar, değişemiyorlardı. İçlerinde ne de güzelleri, taravetli ve nefisleri vardı.. Vücut, şekil, elbise itibariyle gözlerimi aldılar, gönlümü avuttular.. Lâkin hareket ve söz cihetinden pek âdi, pek aşağı mahlûklardı. Her şeye birden başlamışlardı: Saza, lisana, tuvalete.. Fakat hiç birine ehemmiyet vermiyorlar, öğrenmiyorlar, çalışmıyorlardı. Gözleri hep haşarılıkta, çapkınlıkta idi; ömürlerini İstanbul'a inip terzi terzi, dükkân dükkân dolaşmakla, para sarfetmekle geçiren bu kızların belliydi ki peşlerinde birer veya bir kaçar züppe geziyor, eteklerinde herifler dolaşıyordu. (…) Bîçareler pek de toy, cahil, idrâksiz, irfansız çocuklardı; on dörder, on beşer yaşında olmalarına rağmen küçücük çocuklar gibi saçma sapan deli dolu konuşuyorlar, sap derken samana atlıyorlar, iptidaî mekteplerinin lisanile birbirlerine:

- A kardeş…

Diye hitap ediyorlardı." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 126-127)

Refik Halid'in 'türedi' diye bahsini ettiği yeni zenginlerin ellerine geçirdikleri çokça paralardan sonra İstanbul'a ve dahi memlekete olan tutumlarında, düşüncelerinde olumsuz yönde bir değişim yaşandığını gözlemekteyiz:

"Bu dört günlük zenginlerde ne derin bir memleket adaveti vardı. Hariçte refah ile yaşıyabilmek imkânı hasıl oluverince, derhal, onlara bir vatan düşmanlığı geliyor, memleketi her vesile ile tahkir dillerinin pelesengi oluyordu. Hani meteliksiz damatlar veya mahdumlar vardır da kayınpederlerile babalarının yanında bir sığıntı gibi yaşarlar, zelil, haysiyetsiz sürünürler, sonra ceplerine geçinebilecek kadar para girdi mi hemen tavır ve muameleyi değiştirerek boyuna evi bırakıp ayrılmaktan dem vururlar… İşte bu yeni karonlarda da aynı hali görüyordum ve kendimde de bazı bazı, ister istemez buna yakın hisler duymama rağmen yine alttan alta kızmaktan nefsimi menedemiyordum." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 162)

Savaşlardan sonra zengin olan kişiler ve inkılaplardan önce sosyeteye karışmayan orta düzey zenginler her alanda kendilerini göstermeye başladıkları gibi sosyete meclislerine de katılıp bu gibi toplantılarda boy göstermeye başlamışlardır. Refik Halid "*Anahtar*" romanında onların bu vaziyetine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır:

"Tütüncüler, zahireciler, peynirciler, taşçılar, tuğlacılar, keresteciler! Bunlar eskiden mağazalarını, depolarını, ardiyelerini kapatırlar, Fatihteki, Çukurbostan veya Karagümrükteki

evlerine dönerler, geceliklerini giyip mevsime göre çuha veya Şam kumaşı hırkaları sırtlarında, toparlak masada yemeklerini yer, uyurlardı. Yine zengindiler; fakat bu kadar ortada dolaşmazlar, cemiyetin kremini teşkil etmezlerdi. Evet, şüphesiz yeni bir sosyete kuruluyor; her yeni kurulmağa başlanan binalar gibi henüz kaba taslak, delik deşik, harcı kurumamış, kireci ve kumu meydanda bir heyûla! Eksik, fakat kurumlu; kendini beğenmiş bir heyûla!" (R. H. Karay, Anahtar 91)

Refik Halid'in romanlarında İstanbul insanı çeşitli cepheleriyle ele alınmıştır. İstanbullular; Eski İstanbullu, yeni İstanbullu, doğuştan İstanbullu, sonradan İstanbullu olan, eski İstanbul zengini, yeni İstanbul zengini vs. çeşitli insan tiplerine ayrılmıştır. Bu sınıflandırmaların hepsinde eskiye dair olanlar daha üstün tutulmuştur. Bu yönüyle de Refik Halid'in gelenekçi, geleneğe düşkün olan yanını görmemiz mümkündür.

2.4. İstanbul ve Diğer Şehirler Arasında Mukayeseler

Refik Halid romanlarında İstanbul'un türlü yönlerini başka şehirlerin ve bölgelerin aynı yönleriyle mukayeseye tabi tutmuştur. Birçok açıdan karşılaştırmalar yapmıştır.

2.4.1. İstanbul'un Mehtabı

"*Kadınlar Tekkesi*" romanında İstanbul, mehtapları hiçbir şehre benzetilemeyecek kadar güzel bir şehirdir:

"Melâl duyduğu 'neşve'den dolayı minnettarlığını anlatmağa çalıştı. Hakikaten de sarhoş gibiydi; kendisini bildiğimiz ayla ışıklanmış bir dünyada değil, mahiyeti meçhul, esrarlı, bambaşka bir aydınlıkla gecesi gündüzü olmadan daima nurlu, söz etmeden konuşulan ve basmaksızın yürünen bir âlemde sanıyordu.

İstanbul o şehirlerdendir ki neresine gitseniz mehtabın orada öbür yerlerdekinden daha parlak olduğuna inanırsınız. Bir zamanlar Boğaziçi'nde Körfez'in, bir müddet de Çamlıca veya Erenköyü'nün mehtapları daha berrak farzedilirdi; fakat hepsinin birbirinden farksız ve birbiri kadar parlak olduğu yer değiştirdikçe anlaşılırdı." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 32)

2.4.2. İstanbul - Ankara

Refik Halid İstanbul ve Ankara'yı kimi zaman – kış manzaralarında – aynı tutsa da romanlarında genellikle Ankara'yı İstanbul'un aşağısında görmektedir. Bu durumda zamanında 150'likler arasında yer alması ve bu kararı Ankara hükümetinin almış olması da etkili olabilir. İstanbul Osmanlı'yı, Ankara ise -kendisini mahkûm

etmiş olan- Cumhuriyet'i temsil etmektedir. Haliyle bu mukayese ikilisinden İstanbul, Ankara'ya göre daha makbuldür. Yapmış olduğu yorumlar genellikle İstanbul lehinedir.

İstanbul ile Ankara'yı tabiatları açısından karşılaştıran Refik Halid, İstanbul'u daha tabii bulmaktadır. Ankara'nın tabiatını zoraki, sahte olarak kabul etmektedir:

> "Şimdi erguvanları açmış, mor mor salkımları çardaklardan ve duvarlardan köpürüp taşmış bir İstanbul dururken, bahar sona ererken Ankara gibi zoraki yeşilliğinde tiyatro sahnelerinin muşamba dekor yapmacıklı sezilen bir şehirde kalamıyacağını zihnen ileri sürüyordu." (R. H. Karay, 2000 Yılın Sevgilisi 70)

Refik Halid, İstanbul ve Ankara'yı kış mevsimi manzarasında bir, eşit görmektedir. Ona göre iki şehir de rutubetli, çamur deryası ve yaşanılacak yer değildir:

> "Bahtiyar Bey muvaffakiyetsizliğini örtmek için yapmacık bir memnunluk hâli takınmıştı. Hayati'ye ilk sözleri şunlar oldu:
>
> - Oh! Burasını adeta göreceğim gelmiş. Güneş içimi açtı, ılık havadan vücudum hoşlandı. Birader! Ankara'dan ayrıldığım gün soğuk sıfır altı 18 buçuktu; bir hafta önce yağan karlar taş kesilip kalmıştı. İstanbul ise çamur deryasıydı, hani lodos esmeye başlayınca damlarda birikmiş karların bir çözülüşü, her taraftan şıpır şıpır damlayarak eriyişi vardır, o halde! Murdar mı murdar… Rutubetli mi rutubetli! İkisi de kışın yaşanılacak yerlerden değil vallahi!" (R. H. Karay, Dişi Örümcek 364)

Osmanlı'nın başkenti İstanbul ile Cumhuriyet Türkiyesi'nin başkenti Ankara arasındaki farklardan biri de insanlar arasında tanınmaktır. İstanbul büyüklüğü ve çok sayıda insanı barındırması açısından dönemin Ankara'sının önüne geçer. Bu sebeple de kişilerin tanınırlığı Ankara'da daha fazladır. Bununla birlikte daha iç içe olma durumu söz konusudur:

> "İstanbulda oturanlarla Ankarada yerleşmiş bulunanlar arasındaki az çok çekememezlik nihayet kendini gösterdi. Perihan dedi ki:
>
> - Güzel, ferah, yepyeni bir şehir, lâkin küçük kasabalardaki gibi herkes birbiriyle fazla meşgul. Birbirini fazla tanıyor. Çok yan yana, toplu halde yaşanıyor, kimin ne yaptığını öteki biliyor ve sıkıntıdan mı nedir, öğrenmeğe de çalışıyor. Burada [İstanbul'da]tamamiyle aksidir, şehrin dağınıklığı, genişliği sorup araştırma, bir vakanın peşine düşüp dedikodu çıkarma imkânını azaltıyor. Beyoğlu caddesinden geçerken biz nihayet dört tanıdığa rastlarız. Siz caddelerinizde sağlı sollu boyuna selâmlamadan adım atamazsınız. İstanbulda başkalarına farkettirmeden hayat sürmek mümkündür. Yani… istiyenler için, diyorum.

- Amma, dedi, biz o selâmlara alışmışız; burada kendimizi mevkiimizden düşmüş sanıyoruz, tuhaflaşıyoruz. Ne tanıyan var ne de ehemmiyetimizi kavrıyan… Âdeta hiçe sayılır gibi bir hal. Eski rejimde iş için İstanbula gelen valiler, mutasarrıflar da o muameleyi nefislerine yediremezlermiş ya… Polisler tanımaz, şoförler aldırmaz… gerçekten yadırgıyoruz." (R. H. Karay, Anahtar 42)

Yukarıdaki bilgilerden de görülebileceği üzere Karay'ın romanlarında Ankara, genellikle İstanbul'un gerisinde kalmaktadır. İstanbul hep olumlu gösterilir.

2.4.3. Akdeniz'in Güney Sahilleri ile İstanbul

Akdeniz'in güney sahillerinde kahramanını gezdiren Refik Halid, oraların yağmurlu ve puslu havalarını İstanbul'unkiyle kıyaslamıştır. İstanbul'un ıslaklığı serinleticidir ama Akdeniz sahil şeridininki daha sıcak hatta yapışkandır:

"Akdeniz'in cenup sahillerine mahsus, sisli olmamakla beraber yağmurlu ve puslu bir İstanbul gecesi kadar ıslak bir hava. Şu var ki oradaki ıslaklık serinleticidir; buranın ki hem sıcak, hem de yapışkan… Hatta pul yaladıktan sonra, dudakta duyulan Zambak kokusunu bile taşıyor; çürük yosun ve bozuk balık kokusu!" (R. H. Karay, Dişi Örümcek 80)

2.4.4. İstanbul Surları ile Halep Kalesi

Refik Halid, bir dönem yaşadığı Halep'i daha öncesinde yaşadığı ve aşığı olduğu İstanbul ile mukayeseye tabi tutmuştur. Bu mukayese kaleler, surlar üzerinden olmaktadır. İstanbul surlarını Halep kalesine ve dahi surlarına üstün tutmuştur. Zira İstanbul surları daha evcilleşmiş, insan içine karışmış, askeri özelliklerinden soyutlanmıştır. Fakat Halep Kalesi ve surları bu özelliğe kavuşamamış, insan yaşantısına karışmamış ve evcilleşmemiştir:

"İstanbullular hisarlarını eğlence yerleri haline getirmişler, kule ve duvarlarını evlerinin bahçelerine almışlar, köşklerine destek, kuzularına ve keçilerine otlak yapmışlardı. Kale dipleri denilen, gezilen, ziyafet verilip sevişilen bahçeler, bostanlar, çadırlarda. Bu hisarlar evcilleştirilmiş vahşi hayvanlar gibi gösterişlerini, ağırlıklarını kaybetmişlerdi. Fakat Halep Kalesi, ayağının altında uzanan şehre hâlâ karışmamış, ne o şehrin düzeyine inmiş, ne de şehir onun mevkiine tırmanabilmişti. Yüksekte, hâlâ usanmaz bir gözcü, bir silâhlı muhafız gibiydi; insana, delik deşik bağrından, birdenbire:

- Yasak! Diye sert bir emir çıkacak sandırıyordu." (R. H. Karay, Sürgün 116)

Öte yandan İstanbul Surları içinse olumlu görüşlerini belirtmiştir:

"İstanbul surları ve kaleleri, renkten renge giren bostanlar, çayırlar, denizler içinde, allı yeşilli yalılar, köşkler, konaklar, arasında süs için başka yerlerden getirilmiş ve uygun yerlere

oturtulmuş yabancı anıtlar, dekorlar sanılırdı. Bu manzaralara bakınca insan, İstanbul'un savaş gördüğüne hemen hemen inanamazdı. Savaş görse de bu savaşın çöllerdeki kadar korkunç olamayacağı kesindi." (R. H. Karay, Sürgün 116)

2.4.5. İstanbul Mezarları ile Beyrut Mezarları

Refik Halid Karay, "*Sürgün*" romanında Beyrut şehrinin mezarlarıyla İstanbul'un mezarlarını kıyaslamıştır. Beyrut'un mezarlıklarının daha sarı renkli, ormansız ve sıcak olması hasebiyle burada metfun olan kişilerin doğrudan cehenneme gittiği hissine kapıldığını İstanbul mezarlıklarındaki metfun kişilerinse yeşillik, ferahlık ve canlılık sebebiyle doğrudan cennete gittiğine dair hisse kapıldığını belirtir:

"Güneşin tam harlı zamanında, ağaçsız ve yeşilliksiz ateş gibi yanıyor, taşı toprağı yeni fırından çıkmış kadar sımsıcak, öyle yalazlanıyor, yüz kavuruyordu ki gömülenlerin dosdoğru, bu çukurdan cehennemin dibine ineceği fikrini veriyordu. Hilmi Efendi Üsküdar'ın Edirnekapı'nın loş ve fısıltılı servilerini aradı. Oralarda gömülmüş olanların öbür dünyada rahat, serin, sakin bir ömre kavuştuklarına insanın inanacağı gelirdi. Fakat Beyrut'un kerpiç kümbet, yanık taş ve kül halini almış topraktan oluşan çıplak, çok aydınlık, dini görünümden uzak mezarlığı ona Kenan'ın yalnız gurbet elinde gömüldüğünü değil, ayrı bir dinde yaşamışlara da karıştığını sandırıyor, kederini arttırıyordu. Mezara bakarken Kendi memleketinde ölmek ve gömülmek Hilmi Efendinin Allah'tan en büyük dileği oldu." (R. H. Karay, Sürgün 39)

2.4.6. Kayışdağı'nın Karşısında Himalayalar

Refik Halid Karay, hayat hikâyesinden bildiğimiz üzere daha önce hiç Uzak Doğu Asya'ya gitmemiştir. Fakat buraları *"Nilgün"* romanında (Hindistan'ı, Java adalarını) adeta görmüş gibi anlatabilmektedir. Bu bölgede bulunan Himalaya dağlarını, İstanbul'da bulunan Kayışdağı ile kıyaslamaktadır. Burada Kayışdağı'nı İstanbul çocuğuna dağ kavramını öğretmek için yaratılmış sevimli bir kabarcık olarak nitelemektedir:

"Arz'ı hiçe sayan, Himalaya'nın dev merdivenlerini basamak yapmağa tenezzül etmiyen bir kendine güvenişle tek başına ne ağır, ne korkunç bir vekar içinde göğe çekiliyor!

Ömrümde gördüğüm güneşlerin en büyüğü, güneşten bambaşka bir seyyareye benziyeni buydu. Sanki o sabah güneş yerine ufukta Jüpiter seyyaresi doğmuştu; kâinatımızın gündüzleri artık bakır rengi bağlıyacaktı.

Bir de İstanbul'un Kayışdağı ardından çıkan, taş atılsa cam sesi vererek kırılacağına inanacağınız ufacık, sevimli, oyuncak güneşini düşünmüştüm. Ötekine, Tiger Hill karşısında yükselenine beşer üstü bir mahlûk tokmağını indirse tüyler ürpertici bir gonk gibi çalacak ve kıyamet o sesle kopacaktı.

Kayışdağı? İstanbul çocuğuna ilk dağ mefhumunu öğreten sevimli kabarcık!" (R. H. Karay, Nilgün 143-144)

2.4.7. İstanbul'da Neler Değişti?

Refik Halid, İstanbul'un yarım yüzyılda geçirdiği değişime oldukça şaşırmış ve müteessir vaziyettedir. Bu bağlamda eserlerinde eski İstanbul'un karşısında yeni İstanbul'un mukayesesini de yapmıştır. Onun romanlarında eski İstanbul'u sur içi temsil ederken yeni İstanbul'u Şişli bölgesi temsil etmektedir. Şişli'den bakıldığında kaybedilmiş bir İstanbul'un özlemini çekmektedir:

"Pencereyi açtım, balkona çıktım: Örtülü bir kış sabahı, gökte değişiksiz sedefi bir aydınlık; ne pembe bir çizgi, ne mavi bir yırtık, ne minareler, ne medrese damları, ne de kale duvarları veya su bentleri.. Şişlinin çırçıplak, yarı ikmâl edilmiş, araları arsalarla fasılaya uğrıyan zevksiz bir mahallesi… Şimdi kulağıma bu alaca karanlığın içinden bir temcit veya ezan sesi gelse ve gözüme şöyle, uzakta eski İstanbulun bir parçası görünse ne kadar memnun olacağım!

Gurbette, yabancı diyarlarda kalmış gibiyim; yerime, evime menbaima dönmek arzusunun bir açlık gibi içimi bayılttığını duyuyorum. Ayni İstanbulun içinde İstanbulu arıyarak ve artık bulamıyacağımı pek iyi anlıyarak hınçkıra hınçkıra ağlamak istiyorum." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 165-166)

2.5. İstanbul'da Tarihi Mekânlar

Mekânlar oluşturulduğu dönemin aynasıdır. Her anlamda kendi dönemlerini yansıtırlar. Romanın içine yerleştirilen mekân ise dönemini aynen nakleder. Bu konuda şu unutulmamalıdır:

"Her dönemin izi mekânlarda kalır. 'Mekân, peteklerinin binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutar.' Bu şekilde tüm mekânlar oluşturulduğu dönemin aynasıdır. Kendi dönemini yansıtır." (Bachelard 36)

İncelenen romanlarda tarihi mekânlar bağlamında: tarihi çeşmeler, Unkapanı ve Galata Köprüsünün mukayesesi, Haydarpaşa Tren Garı, Kapalı Çarşı, Kız Kulesi, İstanbul minareleri, yokuşlar, İstanbul'da mermer hâkimiyeti, sarayların yağmalanması incelenmiştir.

2.5.1. Çeşmeler

Refik Halid, romanlarında yer yer tarihi çeşme isimlerini kullanmaktadır. Şüphesiz ki tarihi İstanbul çeşmelerini en çok Lebib Bey tipiyle "*Bu Bizim Hayatımız*"

adlı romanında dillendirmektedir. Çeşmeler bazen sadece ismen kullanılmışken bazen de bazı çeşmelerde tafsilata girişilmiştir.

1700'lü yılların ilk çeyreğinde yaşamış olan Sultan II. Mustafa'nın eşi Saliha Sultan'ın bânisi olduğu Saliha Sultan çeşmesinin bahsi *Bu Bizim Hayatımız* adlı romanın tiplerinden Lebib Bey tarafından açılır:

> "- Ah, der, Azapkapısı'nda, Sokullu Mehmet paşa camii arkasındaki çeşmenin halini gördünüz mü? Felaket! Felaket! On senedir başvurmadığım makam kalmadı, bir türlü tamir ettiremiyorum. Düşününüz, efendim, bu, bir XVI. asır şaheseridir; II. Mustafa'nın zevcesi Saliha Sultan yaptırmıştır. Filhakika malûm olmayan bir devirde restore edilmişse de bir daha el sürülmemiştir. Yanlarının birinde üç cepheli bir sebil de vardır. Bir sebil? He ne nefis… Kitabesinin son mısraını teşkil eden tarih Ebced hesabiyle 1145 şi gösteriyor, yani 1732. Ne yazık! yazık!" (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 43)

Lebib Bey ağzından ayrıntılı bir şekilde anlatılan bir diğer sebil ise Dolmabahçe Semtindeki Sipahi Mehmet Emin Ağa sebilidir. Sebil 1741 yılında Sultan I. Mahmut zamanı sipahi ağalarından Mehmet Emin Ağa tarafından yaptırılmıştır:

> "Lebib bey fırsat bu fırsattır diye Dolmabahçe'deki bir sebille bir çeşmeden bahis açtı. Sipahi Mehmet Emin ağa sebili bilhassa parmaklıkları itibariyle mecessem zarafetmiş; beş vecheli ve her cephesi pencereliymiş. Sofradakilerden bir kısmı, yemekten sonra çeşmeler âşığı refakatinde bu eserleri görmeğe gitmek kararı vermişti." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 45)

2.5.2. Unkapanı (Gazi) ile Galata Köprüsü

1940'larda Haliç üzerinde bulunan iki köprüden Galata Köprüsü, Unkapanı (Gazi) Köprüsü'ne göre daha fazla rağbet görüp kullanılır.

> "Gazi köprüsünden iki tarafı rahat rahat seyrede ede, elini kolunu sallıyarak yürüyüp geçmeği o kadar severdi ki Azapkapı'sında indi. Öbür köprüde [Galata Köprüsünde] kalabalıktan hiç bir şey düşünmeğe imkân yoktur; buradaysa insan kendisini seyirle meşgulüm sanır, fakat mütemadiyen, berrak şekilde düşünür. 'Bir iş hakkında fikir hâsıl etmek, bir karara varmak istiyen Unkapanı köprüsünden gidip tekrar dönmeli!' diye bir usul koyan da Şemsi'dir." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 35)

2.5.3. Haydarpaşa Garı

Haydarpaşa tren istasyonu inşa edildiği günden beri İstanbul'un meşhur binalarından biri olagelmiştir. Bina farklı zamanlarda farklı maksatlara hizmet etmiştir. Asıl bina ediliş maksadı tabii ki tren istasyonu olmasıdır. Fakat bir dönem cephanelik olarak da kullanılmıştır. Bu konuya Refik Halid de romanında değinmiştir:

"Garın kara tahtasında Adapazarı treninin yalnız kırk beş dakika gecikeceği yazılı. Birşey değil. Aynı trenle kendisinin geldiği devri düşünüyor. Gar o sırada yeni yapılmıştı; Birinci Harpte cephaneler patlamış, binanın bir kısmı uçmuştu. Bak, yine orada duruyor; şalvarlı ufak köylü çocuğunun yerine kırçıl saçlı, bıyıkları matruş, efendiden bir adam gelmiş; başka bir köy çocuğunu beklemektedir. Ne tuhaf şu dünya..." (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 13)

2.5.4. Kapalı Çarşı

Kapalı Çarşı içindeki bin adet dükkânı ve o nispetteki çeşitliliğiyle birlikte Osmanlı'nın bir imparatorluk olmasının tezahürüdür. Zira bir imparatorluk ve onun merkezi ancak bu farklı coğrafyaları bir çatı altında toplayabilir. Dünyanın farklı coğrafyalarından gelen zengin çeşitlilikteki ürünler burada kendilerine alıcı bulmuştur. Hatta bazen bu ürünler burayı da bir durak olarak kullanıp daha ötelere, Avrupa'ya kadar taşınmıştır. Refik Halid, Kapalı Çarşı'nın bu zengin yönüne değinmiştir:

"O eski devirlerde koca imparatorluğumuzun her tarafında örülen, işlenen, bükülen, boyanan, dokunan, inbikten ve perdahtan geçen çeşit çeşit en ince, en hürmetli sanat ve sinaat eserlerinden başka Çin yolundan develer, katırlar sırtında ulu dağlara, ucu bucağı bulunmaz bozkırlara kamçı ve çıngırak sesleri yayarak gelen kervanlarla, Yemen ve Mısır ülkelerinden yelken açıp korsan ağlarını aşarak güçbelâ erişen gemi kafileleriyle can pahasına taşınmış bu eşyadan 'Kapalı Çarşı'ya kim bilir nasıl bir zenginlik kokusu sinerdi… Kürk, Hind kumaşı, telatin, Rus sahtiyanı, Halep kili, Şiraz gülü, santal ağacı, misk keçisi, çiçeksuyu, bergamot ve anber kokusu. Onları sen alırdın, o rayihaları sen koklardın!

(…)

- Dünyanın, dedim, soğuk ve sıcak iklimlerinden gelip birikmiş malların, pahalı ziynet eşyasının, itriyatın her birinden ayrı ayrı yapılan rayihalar birleşince zaten üstü kapalı bu loş pazar yerinde bin bir kokudan toplanmış bir tek koku duyulurdu: Süs ve lüks kokusu… tuvaletli kadın kokusu… senin kokun!

(…)

- Ya sonra inci, mercan, elmas, zümrüt ve altın ışığına ne dersin? Bu hoş kokulu, hoş ışıklı loş dehlizlerde sırma cepkenli leventler atlas feraceli dilberlerle birbirlerine söz atarak, göz süzerek alış veriş ededursunlar bir tarafta iri kavuklu ihtiyar zendostlar yeni satın aldıkları körpe halayıklarını kendilerine bağlamak için süs eşyasına keselerini boşaltırlardı. Öbür yanda Saray ağaları haseki kalfalara top top kumaş, şişe şişe misk taşırlar, Vezir kâhyaları da yaşlı efendilerine kâse kâse anber macunu götürürlerdi. Nihayet ikindi ezanları okunur, bekçiler bağırır, halk boşanır, kubbelerdeki tepe camı ışıkları kendiliğinden sönerdi. İpekli toplariyle sırma püsküllerin şakrak yüzlerine gam siner ve dünyanın en büyük alış veriş sarayına milyonları örten bir karanlık, servet şehveti kokan bir gece çökerdi." (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 171-172)

2.5.5. Kız Kulesi

Kız Kulesi hakkında tarihte çok fazla efsane üretilmiştir. Refik Halid "*Kadınlar Tekkesi"* adlı romanında bunların birini kullanmış ve gönderme yapmıştır. Bu efsane Léandre adında bir erkek ile Hero adındaki bir rahibe hakkında olanıdır. Bir bayram yerinde birbirine âşık olan çift her gece buluşurlar. Hero, deniz ortasında bulunan bir kulede sevgilisine yol göstermek için ateş yakar. Sevgilisi de bu yolla kuleye yüzerek geçebilir. Fakat bir gün fırtınadan ateş söner ve yolu bulamayan Léandre denizde boğulur. Bunu gören Hero kuleden atlayarak intihar eder. Refik Halid, Lord Byron'un bu hikâyeden etkilenerek Çanakkale Boğazı'ndan yüzerek karşıya geçtiğini eserinde dile getirmektedir:

> "Vakanın yeri daha ziyade Çanakkale boğazı olarak gösterilir; hattâ şair Lord Byron, bir Léandre olmak istemiş, hikâyeyi tevsik etmek vesilesiyle Boğazı yüzerek geçmeğe kalkmıştı. Halbuki Frenkler bizim Kızkulesi'ne, Léandre kulesi derler." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 121)

Efsanede bahsi geçen kulenin Çanakkale Boğazı'nda olduğu söylense de Avrupalıların belki benzerliği dolayısıyla belki de bir kısım bölgelerde efsane Çanakkale Boğazı değil de İstanbul Boğazı'nda yaşandığına inanıldığından Kız Kulesi'ne Léandre Kulesi de denmektedir.

Kız Kulesi Bizans kaynaklarında da birtakım bilgiler bulunmaktadır. Samiha Ayverdi "*Boğaziçi'nde Tarih*" eserinde bundan ve Osmanlı dönemindeki durumundan bahis açmıştır:

> "Bizans'tan mülhem garp kaynaklarına göre, vaktiyle burası denize çıkıntı yapmış bir burundu. Atinalı Charis'in karısı Damalis'in mezarı orada olduğundan, bu kayalar üstündeki kuleye Damalis Kulesi denmiştir. İmparator Manuel Komnenos'un yaptırdığı bu kuleye, Boğaz'ın ağzını kapayan zincirin bir ucu bağlanırdı ve kule, deniz yoluyla yapılacak herhangi bir hücûma karşı gözcülükle vazîfeli olduğu için bir mûhafaza kulesi karakteri taşırdı.
>
> Fetihten sonra harap bir halde ele geçtiğinden, yerine bir başka ahşap kule yapılmışsa da hayli zaman sonra yandığından, Üçüncü Sultan Ahmed devrinde, Dâmat İbrahim Paşa Kârgir olarak yenilemiş, İkinci Sultan Mahmud zamanında ise bugünkü şeklini almış o zaman bu zaman, Boğaz ile Marmara'nın dudak dudağa geldiği kilit noktasında bir nöbetçi sadâkati ile yılmadan usanmadan beklemekte devam eylemiştir." (Ayverdi 466)

2.5.6. Minareler

Refik Halid, *"Yer Altında Dünya Var"* adlı romanında İstanbul camilerinin minareleri ki bu minareler ona göre Türk mimarisinin genel güzelliğinin bütününü

yansıtır Beyrut'ta ve diğer Arap coğrafyalarında yapılmış bulunan Arap mimarisindeki minarelerden kat kat güzeldir. Minareler Türklerin İslâm' bir katkısıdır:

> "Nihan dalgın bakışlarla -artık içine girdiğimiz Beyrut'un az adamla çok görünen- kalabalığına bakıyor.
>
> - Güzel camileri yok bu şehrin…
>
> - Yoktur cami ve minare güzelliğini sen İstanbul'da görmelisin kızım!. Minaresiz veya minareleri zevksiz bir Müslüman şehri İstanbul'un karadan ve denizden giriş manzarasını görmüş buna alışmışlar için –hurmalar, palmiyelerle de süslü olsa- yine de insana bir bodurluk hissi veriyor. Şirin Beyrut bir müslüman kalabalığının oturduğu yer ise de hemen hemen minaresiz. Dört beş minare var ama Türk'ün anladığı mânada değil!.
>
> Minarecilikte biz gerçekten ilâhî bir hüner göstermişizdir. Türk minaresi o kadar güzel ve bütün İslâm minareciliğine üstün bir sanat eseridir ki bu, maddî cephesi epeyce katı hale sokulmuş dinin noksan kalan tarafına bir şiir eklemeğe muvaffak olmuştur. Göğe ve manevî dünyaya ancak Türk minaresinden yükselmek mümkündür, denilebilir.
>
> (…)
>
> - Güzel minarelerimize baktığımız zaman ömrümüzün yerle bir hizadaki basitliğinden kurtulup Levent ve fağfurdan imişcesine incecik, âdeta şeffaf manzarasından aldığımız tesir altında tertemiz bir ruhla ideal bir âleme yol bulmak imkânını görür, bu arzuyu duyarız. Halbuki çoğu dört köşe, kalın, oturaklı olan Arap üslûbu minareler o ruhaniliği vermez. Yarı kale, yarı kule bir şeydir, şerefesi taraçaya benzer, kurulup oturmak…" (R. H. Karay, Yer Altında Dünya Var 56-57)

2.5.7. Yokuşlar

Yedi tepeli şehrin yokuşlarının varoluş sebebi Refik Halid'e göre buradaki fakirlere bir ceza olmasından ileri gelir. Aynı zamanda yokuşlar, asabı yatıştıran yollardır:

> "Çekmecelerini öfke ile kapadı, deponun anahtarını da artık bir daha açmıyacakmışçasına hışımla çevirdi; âsabı yatışsın diye kendisini yokuşa verdi. Yokuş?" Şu İstanbul'un neresi var ki yokuşu olmasın? İş ve ticaret yerleri deniz kenarındadır; akşamları kendisi gibi on kuruşun hesabını arıyanlar, yani büyük çoğunluk yorgun argın tırmanmak mecburiyetindedir; yokuş mahkûmlarıdır, hani ya sinemada seyrettiği Volga Mahkûmlarının bir başka nev'i… Ata, ayrıca bozuk kaldırımlı, dimdik Cağaloğlu yokuşunu çıkarken o mahkûmların söyledikleri acıklı, iniltili havayı tekrarlıyacağı geliyor:
>
> - Hû, hû! Hû, hû!" (R. H. Karay, Bugünün Saraylısı 54)

2.5.8. Mermer Medeniyeti İstanbul

Eski İstanbul'da hayat mermerler içinde başlayıp mermerler içinde son bulmaktadır. Sosyal hayatın yaşandığı birçok nokta mermerlerle örülmüş vaziyettedir. Bebeklik döneminde başlayan bu mermerle ilişiklilik ilerleyen yaşlarda devam eder, ölünce mermer teneşirin üstünde mola verip ebedi istirahatgâhta yine mermerle karşılaşılır:

> "Halbuki benim mermeri, mermer ölüm taşlarını ve kitâbelerini sevmekliğim lâzım. Zira mermerle İstanbul çocuğu arasında beşikten mezara kadar sürüp giden uzun bir münasebet vardır.
>
> Hele biz yaştakiler ve dedelerimiz için o münasebet bugünkü nesilinki ile kıyas kabul etmez derecede geniş, sağlam, derindendi. Büyük evlerin avlusu mermerdendi; hamamlar, kurnalar, musluk ve helâ taşları, havanlar ve havan elleri, havuzlar ve havuzlara su veren arslan heykelleri, fiskiyeler, çeşmeler, yalaklar, sebiller ve selsebiller, şadırvanlar, minare şerefeleri, merdivenler, masalar, konsol, üstleri, hepsi mermerden işlenmişti... Mezar taşlariyle cami önlerindeki musalla taşlarına kadar!
>
> İlk adımlarımızı mermer döşeli alt kat sofalarda veya cami avlularında oynardık. Mahalle çocuğunun oyun odası akmaz çeşmelerin mermer yalakları yahut çökük medreselerle yıkık sebillerin yine mermerden kuytuluklarıydı.
>
> Hayatımız çeşit çeşit mermerler önünde ve üzerinde geçmez miydi? Mermerler ortasında güler, ağlardık; din duygumuz camilerin mermerle bezenmiş çevrelerinde gelişirdi. Ruhlarımız mermer sütunlu mabedlerde, vücutlarımız mermer serili hamamlarda temizlenir, sanat zevkimiz mermer oymalara baka baka yeşerir, aklımız ahret ve ölüm fikrine mermerden mezar taşlariyle alışırdı.
>
> Ve sonunda tabutumuz bir mermer parçası üstünde duraklar ve çok defa madde kısmımız bir mermer altında topraklaşır; herkes gider, başımızın ucunda mermer kalır, mermer beklerdi.
>
> Mezarlıklarımızdaki siyah servi ile beyaz mermerin zıd uyuşması da güzeldir. Başlarında siyah serviler dikilmemiş, servi gölgesine kavuşmamış beyaz mezar taşları insana, orada yatanların henüz ahrete ulaşmamış ve gufrâna nail olmamış hissini verdiklerine dikkat ettiniz mi?
>
> (…)
>
> Selina konuşa dursun, ben dinler görünerek hâlâ çocukluğa ve evimizin mermerle âlakalı hâtıralarına dalmışım. Bu mermerlerin yıkanmasını, uğulup kurulanışını, mermer avlulara sıralanan fildişi parlaklığı almış yol tahtalarını, üzerlerinde yürürken çıkardıkları sesi unutmamıştım. Hele musluk ve helâ taşlarının tuz ruhu ile temizlenmesi, o sarımtırak köpük ve gözleri sulandıran asit kokusu, sonraki lekesiz, gölgesiz, kupkuru beyazlık! Ve beyazlık üzerinde kenara çekilip yanyana duran, sarı çivili, kırmızı çuha kaplı künt nalınlar!

Bayram arifesinde gittiğimiz aile kabristanındaki kavuklu mezar taşlarına ve okutmağa götürdükleri Sümbülefendi türbesindekilere kadar yine hadsiz hesapsız mermerler… kimi havuz ve fiskiye gibi eğlenceye, kimi çeşme ve hamam gibi temizliğe, kimi cami ve tekke gibi îman işlerine yarayan, kimi de hayatla ölümün birleştiği noktayı işaretleyen mermerler! Mermer, hep mermer, mermerler!" (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 113-115)

2.5.9. İstanbul'daki Saray Yağmaları

I. Dünya Savaşı sonrasında yenik düşen Osmanlı Devleti topraklarını işgal eden devletlere karşı başlatılan Millî Mücadelenin başarıyla kazanılmasının ardından Cumhuriyet ilan edilmiş ve saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Osmanoğulları Hanedanı yurtdışına çıkmıştır. Bu süreçte kısmen boşlukta ve ehemmiyetsiz vaziyette kalan bazı saraylar yağmalanmıştır. Bu yağmalardan elde edilen eşyalar İstanbul'un, yurdun birçok köşesine dağılmıştır:

"Tabak, çatal ve kadeh takımları - doğrusunu Allah bilir ama- galiba Yıldız sarayı yağmasından elde edilmiş gerçek Limoges, gerçek Kristofl, gerçek Bohem, mükemmel ve nadide mallardı." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 161)

Refik Halid, Osmanoğullarının kullanmış olduğu eşyaların bir örneğini yine *"Dört Yapraklı Yonca"* adlı romanında sonradan zengin olmuş olan (savaş zenginlerinden-"türedilerden") birinin kızını konuşturarak bahsettirir. Buradan yola çıkarak yeni sahiplerinin daha kültürsüz olduklarının altını çizen Refik Halid eski Osmanlı saraylarının mevzu bahis dönemde - 1938-1940 – antrepo olarak kullanıldığını belirtir:

"Dönüşte Somnur misafirlerle oturan bu ananın yanına uğramadı, büyük salona girdi, piyanosunun başına geçti, imtihanlara hazırlanış dolayısiyle ara verdiği egzersizlere başladı. Piyano hudut dışı edilen hânedan saraylarından ucuza kapatılmış kuyruklu bir Pleyel. Rivayete bakılırsa dedelerinden çoğu gibi musiki meraklısı genç bir sultan yurt ayrılışı onu gözyaşlariyle ıslatmış. Kapağında hâlâ yaşların izi duruyor.

(…)

[Eski hanedan eşyaları] Ellerinden gelse yerlerinden oynayacaklar, merdivenlerden paldır küldür yuvarlanarak, kapıları zorlayıp pencerelere koşuşarak umumî bir isyan halinde kaçacaklar, eski yurtlarına, saraylara, sahilhanelere can atacaklar! Bizi muhakkak yadırgıyorlar, yıllardır bir türlü alışamadılar. Hoş, eski yurtlarında da şimdi yeller esiyor ya… Kalanların çoğu tütün, çay, deri ve kösele antrepoları. Gittiklerine pişman olup köskös geri dönerlerdi, zavallılar!" (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 56-57)

Genel olarak bakıldığında tarihî mekânlar Refik Halid Karay'da önemli yer tutmamaktadır. Buradan da onun bakışlarını daha çok yaşayan İstanbul'a yönelttiği sonucunu çıkarabiliriz.

2.6. Eski İstanbul'da Konak ve Yalı Hayatı

Romanlarda kurgulanan olayların geçtiği yerlere baktığımız zaman Refik Halid dört romanında (*Bu Bizim Hayatımız, İstanbul'un Bir Yüzü, Mapa Melikesi Nilgün ve Nilgün'ün Sonu*) iç mekân olarak İstanbul konak, köşk ve yalılarını kullanmıştır. Konak, köşk ve yalılara terminolojik olarak bakacak olursak "konak" kelimesi Türkçe bir yeri yurt edinmek, yerleşmek anlamındaki kon- (konmak) fiilinden türetilmiştir. Konak, Türk mimarisinin kendisine has özellikler taşıyan bir yapı ürünüdür. Öte yandan bu yapı döneminin zengin kesimine hitap eder. Bu sebeple gösterişli, itibar sahibi ailelerin evleridir. Yalı ve köşk de aynı gruba hitap eder:

"Yalı ve Köşk, aynı kültürün değişik mevsim ve mekânlara göre şekillenmiş halleri." (İnci Elçi 23)

Konak, bahsi edilen ailelerin yılın genelinde kullandığı evken köşk ve yalı ilkbaharın sonu itibariyle sonbahara dek ikamet ettikleri evlerdir. Aynı zamanda konak, köşk ve yalıyı kapsayacak şekilde romanlarda kullanılmıştır. Çoğunlukla bahsi geçen mekân köşk veya konak olduğu belirtilmeden kullanılmıştır:

> "Yalı, sahile sıfır yahut çok yakın olan ve yine konak mimarîsine benzeyen yapıdır. Köşk ise bir koru yahut bahçe içinde yer almakla birlikte konağa nispetle daha küçüktür ve mimarî olarak da Avrupaî üslubun izlerini bünyesinde barındırır. 'Konak' kelimesi, hem yalıyı hem de köşkü kapsayacak şekilde kullanılabilmektedir. 'Köşk' Farsça kökenli olup 'yalı' ise Rumcadan dilimize geçmiştir." (Eren 441)

2.6.1. Konaklarda Hiyerarşik Düzen

İstanbul'daki paşa konak, yalı ve köşklerinde her anlamda hiyerarşiyi gösteren belli başlı uygulamalar vardı. Bunların başında evlerin kat kat dairelere ve sınıfının insanlarına ayrılmasıydı. Evlerin bodrum ve birinci katında hizmetkârlar yaşar ve işlerini buralarda görürlerdi. İkinci kat misafirlere ayrılan kattır. Üçüncü kat ve (varsa yukarısı) paşa ve ailesine ayrılmış katlardır. Her katta haremlik ve selâmlık odaları mevcuttur. Refik Halid birçok romanında yalı, konak veya köşklerin yaşantılarını çok canlı bir biçimde vermiştir:

"İkinci katta misafir odaları, salonlar vardı. (…) Burada daimî bir misafir resmi geçidi yapılırdı. Zarflı fincanlardan kahveler verirler, elmastıraş bardaklarla şerbetler getirirler, herkesi derecesine göre sessiz, pıtırdısız teşrifatla ağırlarlardı. Bunun haricinde konağın daimî misafirleri, bizler vardık. Kimimiz büyük Hanımefendiye mensuptuk, kimimiz de küçük Hanımlara… Vaktimizi mensup olduğumuz kimsenin yanında, dizinin ucunda geçirir, derdine ortak olur, keyfini kollardık. Daha yukarıda Paşa efendinin, Damat Beyin, Kerime Hanımların, Küçük Beylerin daireleri vardı. Bunlar zevklerine göre, istedikleri biçimde döşenmişti. Tekke gibi postlu pöstekili, Mekke, Medine resimli, boy perdeli, yeşil kapılısından tut da Amerikan yazıhane, Venüs heykeli, frenk gösterişli son modasına kadar…

Selâmlık tarafında uşaklar hemen hemen ayni hayatı geçirirler, kendilerine göre poturlu, sarıklı birçok misafirlerle yiyip içip haşır, neşir olurlardı. Bahçıvanlara Barlı, İşkodralı hemşerileri gelir, kemençe gibi bir çalgile gece sabahı ederlerdi. Anadollular kaval ve saz çalarlardı. Evde en az duran aşçılardı, tablalar verilir verilmez, hepsi kahvelerine çekilirler, gecenin yarısını orada çıkarırlardı." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 38-39)

İstanbul'daki paşa konaklarında evin sahibi olan paşa ne kadar söz sahibi olursa olsun harem dairesinde hanımının sözü geçer, paşa efendi bu daireye karışamazdı:

"Kadın, erkek gençleri başına toplayıp kaçsız, göçsüz yaşamak, bir masanın etrafına dizilip uzun uzun sohbetler ede ede yemekler yemek içkiler içmek, nükteler savurup kibarce, frenkçe zendostluklar etmek.. Fakat Hanımefendi, engeldir. Harem selâmlıkla kat'iyyen birleşemez. Beyefendinin nüfusu öte tarafa geçemez. Orada saçları zerdeçallı, kınalı, başları hotozlu yemenili, dört beş entari giyer, abdest alır, namaz kılar yaşlı Hanımlar doludur." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 98-99)

Paşa konaklarında yaşayan hizmetkârların konak ve yalılardaki daireleri aşağı kattadır. Kendi içlerindeki bütün işler, eğlenceler birinci kat ve daha altındaki bodrum katında yapılırdı. Bu daireye bakan, kontrol edip düzenleyen bir de Taya Hanım bulunmaktadır. Bu kişi hizmetkârların kendi içindeki münasebetlerini kontrol edip işleri koordine eden kişidir.

"Harem tarafından girilince kocaman mermer bir taşlık başlardı. Parıl parıl yanan ve ekseriya yeni silinmiş bulunan bu geniş meydana birçok kapılar açılırdı. İşte aşağı kat, hizmetçi ve halayık dairesi burasıydı. O ayrı bir âlemdi; kendine göre misafirleri, eğlenceleri, istiklâli vardı; yukarıdakiler haber bile almazlar, bir defa inip de kapısından bakmazlardı. Çırak olan kul cinsleri, eski süt nineler, kocaya varmış arap dadılar, çoluk çocuk, bohçalarla buraya inerler haftalarca yer içer rahat ederlerdi.

Bazan keyfine, zevkine düşkün mahalle karıları da gelirdi; o zaman hamam aralığına geçer, dabruka, tef çalarak mâni okuyup türkü söyliyerek geceleri geç vakit eğlenceler de yapardık. Bu daireye Taya Hanım nazırdı; ekseriya göz yumardı, onun zıddına giden bir şey vardı: Erkek…

> Her eğlenceye mesağ verirdi; içinde bir Ahmet, Mehmet olmamak şartile!.. Aksi gibi bunsuz da içimizde kimse yoktu. Selâmlık tarafında yanakları ebru ebru, mavi gözlü, sırma saçlı genç, dinç bahçıvan çırakları çalışırken haremdeki on altısına basmış kızları zaptedebilmek kolay bir iş değildi. Taya Hanım sade onlardan değil, evin Beylerinden de kızları korumak mecburiyetindeydi." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 37)

Bu alıntıdan yola çıkarak dikkatimizi çeken bir başka nokta ise konaklarda çalışanların farklı coğrafyalardan değil de Osmanlı'dan, İstanbul'a yakın yerlerden gelmiş olmasıdır:

> "Haremde hizmet için, eski konaklarda olduğu gibi, pek çok milletten insan değil. Yalnızca Anadolu ve Rum kızları bulunmaktadır. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nde köleliğin, tedricen yapılan teşebbüslerle kaldırılma sürecinde oluşudur. Söz konusu kurumun yok olması, Çerkez, Arap ila ahirihi gibi milletlerden insanların ülkeye gelişini de durdurmuş; dolayısıyla konaklarda hizmet görebilecek Anadolulu ve Rum kadınlar tedarik edilmeye başlanmıştır." (Dere 161)

Mustafa Dere'nin bahsettiği iki grubun dışında Rumeli'den (kaybedilen topraklardan) gelen kızlar da konaklarda hizmet etmişlerdir.

Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen konak, yalı ve köşklerde harem dairesi ile selamlık dairesi arasında ortak olarak kullanılabilen bir oda daha vardır. Bu odanın adı *"mabeyn odası"*dır. Çeşitli merasimler bu odada gerçekleştirilirdi:

> "[Bayram sabahları] Padişahın yüzünü görmekten geldiği için uşakların gözünde ehemmiyeti bir kaç misli daha artan Ahmet Selami Paşa Müşir üniformasiyle, murassa Osmanî nişanının yeşil kordonu ve elmaslı plâkasiyle etrafına iltifatlı gülümsemeler dağıta dağıta mabeyn odasına geçer, harem'e girerdi.
>
> - Mabeyn odası? Bilen ne kadar azaldı bunu, artık… İki daire arasında bir kapısı selâmlık, öteki harem tarafına açılan bir nevi bîtaraf mıntıka değil miydi? Gündüzün, paşa ve beyler memuriyette iken kapıları muhakkak kilitli tutulur, Annemden [paşa hanımından] izin çıkmadıkça açılmazdı." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 171)

Mabeyn odasının hizmetçiler ve uşaklar katındaki karşılığı biraz daha küçük olup adı "*dönme dolap*"*tır*:

"Hizmetçilerle uşaklar arasındaki dalavereler ancak aşağı kattaki dönme dolapta çevrilirdi." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 171)

"Konakta harem tarafından dönme dolaba biner de selâmlığa geçer, odama gelirdin." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 13)

Paşa konaklarında yaşayan hizmetkâr kızlar, haremlik-selâmlık hayatında çeşitli yollarla kendi istikballerini çizmenin yollarını aramışlardır. Bu bazen evin paşazadesine yakınlaşmak, bazense eve gelip giden, misafir edilen erkeklere yakınlaşmak şeklinde cereyan etmiştir:

> "Zaten onlar buna can atarlar evin Beylerine sürünebilmek için kabil olsa gece yarıları yataklarından çıkıp selâmlıktan gelen yolda, karanlıkta beklerlerdi.
>
> Her kız, biri selâmlıktaki uşaklardan, biri de evdeki Beylerden iki kişiye muhakkak göz koyardı. Bu, ayrı ayrı meselelerdi. Biri şeref, mevki, merak içindi. Öbürü hırs, ihtiyaç, bazan da izdivaç içindi. O eski halayık devri benim konağa geldiğim sıralarda artık büsbütün geçmişti; şimdi harem yalnız Anadolu ve Rum kızları elindeydi; paytak yahut abulabut [abullabut: Hantal, kaba] bir takım biçimsiz, endamsız kızlar.. Hiç biri çok güzel değildi. Lâkin hiç birine de çok çirkin denemezdi. Sıcak kanlı, yumuşacık etli, hırslı bakışlı mahlûklardı. İşten kurtulup başbaşa verince sade erkek lâfı ederler, yahut kirli aşçı iskambillerile fal açarlardı; hepsinin bir de sevdiği türkü vardı; bunu yanık yürekle sızlıya sızlıya söylerler, içlerindeki ateşi dökerlerdi." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 37-38)

2.6.2. Konaklarda Temizlik, Çamaşır, Hamam Günleri

Konak, köşk ve yalılarda temizlik, çamaşır ve hamam günleri hizmetkârlar tarafından muayyen günlerde yapılırdı:

> "Haftada bir, evin temizlik günüydü; tavam süpürgeleri, leğenler tahta bezleri Tel ve kıl fırçalar, hattâ arinalar [parlatıcılar], tuzruhları… Bu mühim bir hazırlıktı; bütün kızlar başlarında tülbentler dizlerinde iş şalvarları çıplak ayak konağa yayılırlar, bütün eşyayı yerinden oynatıp sofalara taşıyarak bol su ile her tarafı şakır şakır yıkarlar, ovarlar, kurularlardı. Akşama hafif bir ıslak tahta kokusile ev tertemiz yüze gülerdi. Teneffüs kolay, tozsuz, tatlı bir hava insanın ciğerlerine dolardı. İslaklık, çıplaklık, yorgunluk hepsinin yüreklerini coşturduğundan odalardan tahta gıcırtılarına karışmış yanık türkü sesleri gelirdi. Sonra çamaşır günü vardı. Bu, daha yorucu, fakat daha neş'eli, daha şevkli olurdu; hepsi köpükler içinde yarı çıplak güle katıla şakalaşırlar, çömelmiş iş görürken birbirlerini itivererek, yahut çimdikleyerek kahkahalar, feryatlar içinde akşamı ederlerdi. Hamam günü sakin, sessiz geçerdi; saatlerce içeride kalıp haşlandıklarından çıkar çıkmaz, gece, hemen yataklarına girip uyurlardı." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 38)

2.6.3. Konakta/Yalıda Bayramlaşma

Paşalar, Dolmabahçe Sarayı'ndaki muayede töreninden evlerine döndükten sonra birtakım teşrifatla bayramlaşma gerçekleşirdi. Paşanın yalısına veya konağına girmesiyle odalarda telaşlı hareketler, sofalarda koşuşmalar yaşanırdı:

"Paşa, üniformasını çıkarmadan büyük salonda ortaya geçer, ayakta dururdu. Önce hanımefendi, Mazlum'un anası mükellef elbisesiyle yürür, yaklaşır, kocasının elini öperdi.

- Küçük bir Alman prensliği sarayına benzerdi o gün yalı… Babamla anam yanyana, iki hükümdar gibi ailenin tebriklerini kabul ederlerdi. İlk önce merhum ağabeyim el öperdi; sonra ben… Teşrifatta yaş esastı; dayılar, amcalar bulunursa bir onları beklerdik.. Aile şeceresinde, gelinler dahil birinci göbek tamamlanınca el öpme sırası ikinci göbeğe, torunlara gelirdi.

(…)

O bayramlaşma sahnesini zihninde devam ettiriyor: El öpme sırasını savanlar odadan çıkmazlar. Aile reislerinin yanına dizilirler ve zencirleme, yani gelenlerin tebriklerini kabul için beklerlerdi.

Nihayet içeriye hizmetçiler grubu, yani önce dadılar, bacılar, emektarlar, sütnineler, maaşlılar ve beslemeler girerler, sırasiyle el öperlerdi.

Salon, ipek kumaşların eğilip kalktıkça çıkardığı sesler ve dalgalandırdığı renkli ışıklarla bir koy denizi gibi hışırdar, yalazlanırdı." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 172)

2.6.4. Konakta Aileden Biri Rahatsızlanırsa

Paşa evlerinde, paşanın ailesinden birisi hastalandığında bütün konak rahatsızlanmışçasına bir sükûnet olurdu. Herkes bu hastalığı paylaşıyor gibi buna göre hareket ederdi:

"Böyle, büyük konaklarda, aile efradından biri hastalandı mı her tarafa, derhal, derin bir sessizlik siner; paydos vakti bitmiş bir mektep bahçesi gibi her taraf susar, boşalır, tenhalaşırdı. Hasta yukarı katta yatar, fakat aşağıda, uşak odalarında ve koğuşlarda bile sesler kısılır, kulaktan kulağa gibi mırıl mırıl konuşulurdu. Bütün çehrelere - sahte veya hakiki - hemen bir durgunluk, hüzün, endişe çökerdi." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 66)

2.6.5. Konak – Köşk ve Yalılarda Erkek Çocukları

Osmanlı Devleti döneminde İstanbul konak, yalı ve köşklerinde erkek çocukları ergenliğe erişmeden evvel tam manasıyla konak içi hürriyete sahipken ergenliğe girişlerinin akabinde haremlik-selamlık kuralları gereğince çeşitli teşrifata tâbi olmaktaydı. Harem dairesi bu erkeğe habersiz girilemeyecek bir bölüm olmaktaydı:

"Küçük yaşından beri haremde, kadın etekleri arasında ömür sürmeğe alıştırılmış olan beyzâdenin bir gün tam ihtiyaç başgösterdiği sıralarda birkaç – göç ile karşılaşması, selâmlık tarafına sürüklemek istemesi canını sıkmıştı.

- Artık erkek sayılabiliyorum!

Diye övünmek mümkündü ama teselli ile avunamadı. Ne hoştu o süslü püslü misafir hanımların etekler, eller öperek, temennalar ederek, dolaşıp oturdukları salonlar… Aralarına katılarak araba ve sandal gezintileri, kır yemekleri! Onlar tarafından öpülüp okşanmak, kucağa alınmak, konuşmalarını dinliyerek akşam yemeğinden sonra bir kanepede uykuya dalmak! Ya hamama ve geceleyin kayıkhanede denize girişlerini, yıkanıp yüzmelerini seyir?

Kapalı ve açık her kapıdan içeriye pervasızca dalan şımarık küçük Beyin gözüne ilişip te o zaman anlamadan, sonra hatırladıkça anlıyarak hoşlandığı manzaralar da çoktu; soyunan ve giyinen bir çok taze hanım… Önceleri pek aldırmazlar; evvelâ şöyle, örtünür görünerek tekrar eski vaziyetlerini alır, işlerine bakarlardı.

Fakat bir gün geldi ki 'Daha çocuk ayol!' diyenler, Mazlum başını uzatınca haykırıştılar; kimi çıplak omuzlarını peleriniyle gizledi, kimi bacaklarına bir şey bulup örtünüverdi; kimi kapı arasında saklandı. Kimi yüke girdi. Sesi az çok çatallaşmış bu dinç, güzel erkek çocuk demek ki şimdi günah işleme ihtimalini ciddiyetle hatıra getiriyordu.

Nihayet Mazlumun selâmlık tarafından hareme uğrayışları merasime tâbi tutuldu. Hizmetçiler:

- Küçük Bey geliyor, efendim! Küçük Beyefendi gelecek!

Diyerek sesleniyorlardı; kapılar kapanıyor, yolu üzerindeki tazeler telâşla birer köşeye saklanıyordu. Onların gizlendikleri yerlerden kendisine dikkatle, merakla baktıklarını Mazlum hissetmiyor değildi.

- Ah, ne hoştu bu saklanışlar, kaçışmalar! İpek elbiselerin hışırtısı ve taze yüreklerin duymamakla beraber işittiğimi sandığım çarpıntıları!

Mazlum Sami birdenbire yalnız yaşlı hanımlar, yakın akraba ve hizmetçilerden ibaret, tenevvüü azalmış bir muhitte kaldı." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 90-91)

Ergenlik çağına adımını atmış erkeğe muamele böyleyken evin uşakları da şayet haremlik dairesinin önünden geçeceklerse yaklaştıkları anda "Destur, destur!" diye bağırırlardı.

Osmanlı konak, yalı ve köşklerinde ergenliğe giren soyzâdelere hatta evlerin beylerine bu şekilde bir tedbir yoluna gidilse de bazen problemler yaşanmaktaydı:

"Seni gidi yaşlı teke seni! Haymana aygırı gibi salmışlar oğlanı Hayret paşa yalısının harem dairesine, önüne gelen dişiye saldırmış, paşazâdem! Rezalet, vallahi! Rezaletti o eski konakların iç yüzü!

Bu rezaletler hakkında malûmatı az değildi. Evin genç ve yaşlı erkekleri dışarıda gönül eğlendiremedikleri için taze beslemelerle, gürbüz sütninelerle, hattâ bazısı habeş yahut zenci kızlarla avunurlardı.

Vak'a çıkmayan konak pek nadirdi. Çocuk düşürtme yüzünden az facia mı olurdu? Asıl acıklı cihet şuydu ki bütün harem halkı hep kızları kabahatli çıkarır, bütün kinleriyle âcizlere yüklenirdi. Beyleri baştan çıkaran onlardı, o aşifteler!

Kimini kolundan tutup hemen dışarıya atarlardı; kimini çöpçü, ırgat makulesi birine baş göz ediverirlerdi. Fakat iş fazla ileri gitmiş, karnında şişlik başgöstermişse mesele daha ciddiye alınır, en hoyrat vasıtalarla, ekseriya hayat pahasına bu rezalet önlenirdi.

Zavallı bir kız, alt katın en sağır odasında ecel terleri dökerek kıvranırken yukarıda çoktan barışmış olan damat beyle küçük hanım, yahut küçük beyle gelin hanım yeni bir balayı tes'it ederlerdi. O küçük bey henüz bekârsa oda hizmetine bir başkası verilirdi. Zira bir an'ane vardı, aile hekimlerinin de destekledikleri bir korunma usulü: Genç erkeği dışarıda çapkınlıktan vazgeçirmek için el altında akça pakça kızlar bulundurmak…

Daha o zamanlar ne (606), ne de neosalvarsan icat edilmişti; hastalık korkusu valide hanımefendiye uykularını kaçırttırırdı. İyisi mi evde oyalansın, ciğerpâresi!

Vaktiyle kolaymış, cariyeler varmış. Şimdi bereket Katina'lar, Ayşe'ler, Emine'ler, bir sürü Anadolu ve muhacir kızları; evlâtlıklar, ahretlikler, beslemeler bulunuyor. Mazlum Sami de işte bu muhitte yetişmiş, keyif sürmüş!" (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 126)

2.6.6. Konakların, Yalıların Müdavimleri

Osmanlı paşalarının konak ve yalılarında sadece paşaların aileleri bulunmamaktaydı. Evin hizmetkârlarının haricinde bu konaklara sürekli gelen, hatta iki, üç ay gibi zaman zarflarında buralarda ikame olunan bir takım müdavimleri bulunmaktadır. Bu kişiler iki, üç ay zarfında paşanın evinde yaşayıp paşa hanımının ve çocuklarının gönüllerini hoş etme çabasında yaşarlar. Müdavimler, kendi evlerine bu sürenin sonunda uğrayıp kısa bir süre kaldıktan sonra tekrar paşa konağına veya yalısına taşınırlardı. Müdavimler bilhassa kadınlardan oluşmaktadır. Zira konakta kalabilmek paşa hanımıyla iyi münasebete dayanmaktadır. Bunu hareme giremeyen bir erkeğin yapması imkânsızdır. Erkekler, paşanın sohbet meclisinde bulunsalar da konağında ikamet süreleri hanımlarınki kadar çok değildir. Paşa hanımının sohbet arkadaşları olan kadınlar, sadece haremlikte bulunmakla kalmayıp paşa evinde tadılan tüm lezzetleri tadıp kendi evlerine taşıma haklarına da sahiptir:

"Kâninin annesi kibar dalkavuğu idi. Fikri Paşanın konağına devam eden misafir kadınlar arasında Paşaya kurulan işret tepsisinin karşısına dizilip saz çalan, şarkı okuyan, taklit yapan bir takımı vardı ki kendi haremde, kocaları selâmlıkta masrafsız ve zahmetsiz gayet refahlı bir ömür sürerler, baş sofrada yer, üst sedirde mevki bulurlardı. Evin içinde olup biten, yenilip içilen, giyinilip kuşanılan ne varsa hepsinden hisseleri ayrılırdı. Hamam yanınca hemen kurnanın başına, seyran yapılınca ön arabanın karşısına geçerler, bohçacı ve yazmacı kadınların tuhaflığa

vurarak etrafını alırlar 'kadınım, sultanım, şehzadem' gibi hitaplarla ev halkından her birini ayrı ayrı memnun ederek hesaplarına sandıklarını doldururlardı. Bunların bayramda elbiseleri ısmarlanır, zevklerine muvafık çeşitlerden ayrı sepetlerde şekerleri yaptırılır, ancak iki, üç ayda bir tozunu alıp havalandırmak için uğradıkları evlerine Ramazan gelince yağından, pirincinden tutunuz da güllacına kadar noksansız mutfak masrafları gönderilirdi. Fakat bu mübarek ay zarfında konağın tabla tabla çıkan nefis yemeklerile mebzul eğlencelerinden ayrılmalarına gönülleri bir türlü razı olamadığından bermutat yine soğuk edalar, mânasız sözler, sahte kahkahalarla meclisi şenlendirmekte devam ederlerdi." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 8)

Müdavim kadınların kocaları da paşaya yakın olmaktan istifade edebilirlerdi. Bu memurluklara girme veya kendi mevkilerinde yükselme anlamında düşünülebilir:

"İşte Kâninin anası bu kabil kadınlardan biriydi. Vaktile Mollagürani tarafında berberlik eden kocasını Fikri Paşaya sokulunca mubassırlıkla mekteplere kayırmış, bir müddet sonra da başına bir âbanî sarık bağlattırıp rüşdiyelere tecvid ve ilmihal hocası tayin ettirmiştir. Berber İdris, İdris hoca olmuştu." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 8)

Kadın müdavimlerin çocukları da paşa konağında yerlerini alırlar. Şayet çocuk kızsa paşa konağındaki terbiye ile yetişir ve ilerleyen zamanda konağa ara sıra uğrayan, istikbali yüksek bir memurla evlendirilebilirdi. Tabii müdavim kadınların her zaman ilk tercihi -mümkün olabilecekse- paşazadeler yani paşaların erkek çocuklarından yanadır. Zira yeni yeni sivrilen, göze girmeye başlayan bir memurun karşısında babasının hâlihazırda paşa olduğu bilinen bir gencin istikbali daha parlak olabilir. Tabii birçok örneğinde görüldüğü gibi bu paşazadelerin bir kısmı umulanı veremeyip sadece mirasyedi olarak yaşayıp hayatını tükettiği de görülmüştür.

Müdavim kadınların erkek çocukları ise henüz ergenlik evresine girmemişse haremlik dairesinin eğlence kaynağı olabilmektedir. Bu erkek çocuklar da anneleri ile birlikte hareme girip orada yapılmakta olan sazlı, sözlü işret meclislerine katılabilir; kendi paylarına düşen hediyelerden pay alabilirlerdi. Bunların haricinde bu çocukların bir başka göreviyse paşanın erkek çocuklarını eğlendirmek, onlara oyun arkadaşlığı yapmaktı:

"Küçük yaşından beri konak tufeylileri arasına sokulan Kâni hayli zaman kahve ocağında, arabacılar, bahçıvanlar içinde memnun sürünmüş durmuştu. Hamama sokulduğunu takip eden günlerde, ara sıra hareme de alınır, hattâ Paşanın küçük oğlu İhsan Beye gece kandili artıklarından adam ve ayı şekilleri, gazete kâğıtlarından sandal ve yelkenli kayık resimleri yaparak vakit geçirirdi. Bu kaba saba şeylerin, Avrupadan gelme oyuncaklardan daha fazla hoşuna gittiğini gören Kâni kibrit çöplerinden yangın kulesi, çikolata kurşunlarından 'Bab

seraskeri' dairesi yapmağa kadar varır, Beyini daha çok memnun etmeğe çabalardı. Bazan da anasına bir iltifat olmak üzere Hanımefendi: 'Kâni de nerelerde; hiç görünmüyor, bulup şunu getiriniz, göreceğim geldi!' Der, kümesten veya bir oyundan alınarak ter içinde, hicabından kıpkırmızı bir halde salona girince okşanır, yer gösterilir ve ellerine hediyeler doldurulurdu. Kapının hemen yanıbaşında iki diz üstü çökerek ve hiçbir yere bakmadan, hiç bir söz söylemeden, yalnız heyecanından kesik kesik soluya soluya yazı masası baskısı gibi temkinli bir oturuşu vardı ki baktıkça ve takdir edildiğini duydukça anasını iftihar içinde bırakırdı. Dokuz, on yaşına kadar, işte, böyle, kâh kapı eşiğile bir seviyede, kâh hindiler, kazlar ve seyislerle bir halde hayat sürdü." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 8-9)

2.6.7. Konaklarda Saz Meclisleri ve Eğlenceler

II. Meşrutiyet Dönemi öncesinde paşa konaklarında saz meclisleri, müzik eğlenceleri yapılmaktadır. Refik Halid, bu meclislerde kadınlar ve erkekler ayrı, aralarında perde gerilmiş vaziyette dinlendiğini, yer yer içki olmasına rağmen taşkınlıkların olmadığı, herkesin ihtiyatlı davrandığı meclisler olarak nitelemektedir:

"Bize komşu idiler. Bazan pek parlaklaşır, tanburiler, kemençeciler, meşhurlar fasla dahil olurlardı; o zaman komşu Hanımefendilere haberler gider, davetler yapılırdı. Hemen koşardık, harem tarafına iki geniş paravana çekilir, sessiz sadasız saz dinlenirdi. Onlar ne terbiyeli, kibar meclislerdi… Kulağa ağır gelen ne bir tek kelime işidilir, ne göze çirkin görünecek bir harekette bulunurlardı. İçerler, içerler, fakat terbiyelerini bozmazlardı. Küçük bir sarhoşluk ve münasebetsizlik görülmüş, işidilmiş şey değildi. Ara sıra pesten bazı 'of'lar, 'ah'lar, 'Alah, Alah'lar duyuluyordu. İşte o kadar; için için coşarlar, için yanıp tutuşurlardı. Ben bile, ekser o hale gelir, öyle müteessir olurdum ki mendilimi ağzıma götürür, tıkana tıkana ağlardım; fakat kimseye belli etmezdim. O eski büyük sazlar şimdi kabil mi yapılsın. Zaten üstadlardan hangisi kaldıki… Meşrutiyetten sonra yuvaları dağıldı, sefalet, nisyan içinde birer birer ölüp gittiler." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 96-97)

2.6.7.1 Konaklarda Sahte Düğünler

Eski İstanbul konaklarının kadın misafirlerinin eğlence için dışarı çıkamadıkları dönemlerde eğlenceyi bu yapıların içine taşıdıklarına şahit olmaktayız. Bir nevi eğlenme bahanesi olarak konak, yalı gibi binaların harem dairelerinde sahte düğünler tasarlanıp oyuna konmaktaydı:

"Yine o Taya Hanım anlatırdı, eski büyük konaklarda bazan bu kabil sahte düğünler yapılırmış, fakat haremde, yalnız Hanımlar arasında… Meselâ halayıklardan birini gelin sayarlarmış, birini de güvey, birini tellerler, pullarlar, öbürünü erkek kıyafetine sokarlarmış, sonra davetler yapılır, takım teferruatile birçok Hanımefendiler, sahici bir düğüne geliniyormuş gibi hediyeleri baş kalfanın koynunda olduğu halde konağa gelirlermiş. Saz olur, söz olur, yenir, içilir, görüşüp eğlenilirmiş. O zamanlar için bu hiç de aykırı düşmezmiş. Zira harem hayatı pek mahdutmuş,

Hanımlar dışarıda eğlenemezler, gönüllerini avutamazlarmış. Böyle vesileler bulmak, sebepler icat etmek lâzım gelirmiş…" (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 122-123)

2.6.8. Köşk Bahçeleri

Eski İstanbul köşk bahçelerindeki yaşam da oldukça renkliydi:

"O, anlatadursun, ben Nil'in arkasındaki 'sari'nin hatırlattığı maşlahlı ve yeldirmeli hanımları ve eski devrin geniş bahçelerini düşünüyorum.

Ah, gençliğimin bahçeleri! İçlerine yayılarak başörtülü, yeldirmeli, maşlahlı tazelerle birlikte mevsim yemişleri toplayıp yediğimiz eski bahçeler! Geniş bahçeler! Duvarlarla çevrili, komşu bakışlarından korunmuş, meyva ağaçlariyle dolu, kuytu intizamsız, bostan kuyulu, kuyu dolabını gözleri kapalı, boynunda hazin sesli çıngırak, yaşlı bir at çeviren geniş bahçeler!

Her meyva çıktığı zaman bizler, kadın erkek gençler kuytuluğuna sığınır, keyfimizce yemiş derlerdik. İlk toplanılan ve yenillen çağlabademi idi; sonra henüz tatlılanmamış caneriği… kadınların bu, birisi tüylü, öbürü ekşi ham yemişlere düşkünlüklerine şaşardım.

(…)

Eski köşklerin çoğunda duvar kenarlarına fındık dikilirdi; tâze fındık yemeğe de çıkardık. Bunu hatırlarken de tâze fındığın dış kabuklarından ellerimize sıvaşan ince, nefis kokulu ve tutkallı sütü hissetmekteyim. Fındığın kabuğundan çıkıp da o, en süslü karemelâ ve şekerleme kâğıtlarından daha güzel, fiyongolu dış ambalâjını ve kıvrak sert kabuğunu beğenmemesi haksızlıktır. Bereket hayvanlara ve nebatlara böyle saçma şeyleri biz uydurup söyletiriz." (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 78-80)

2.6.9. Konaklarda Bohçacılar

İstanbul'da eski usul alışverişin temsilcilerinden bir şubesini bohçacılar oluşturur. Bohçacı kadınlar hem kumaş nevinden ihtiyaçları karşılayan hem de konak/yalı halkının neşesini yerine getiren insanlardır:

"Konakta iken ara sıra haber verirlerdi:

- Bohçacı Madama gelmiş, çıksın mı?

Canımız sıkılıyor ve neş'emiz de yok ise, 'peki, gelsin!' Derdik; şişman bir kadın, yanında iki azim bohça içeri girer, etek öper ve malını bin itina ile açıp sonra da devşirip katlıyarak sıra sıra gösterirdi. Hizmetçiler, halayıklar da seyrine gelirlerdi, onlara da kumaş kestirilir, hediyeler alınırdı. Bohçacı Madamla konak erkânının daima bir hesabı carisi vardı. Her alış verişten sonra birer defa sorulurdu:

- Benim borcum ne kadar etti Madama?

O, kirli bir muşamba Yahudi defteri açar 'tresiyontos, tresiyontos isin kovanta, kovanta çentros' diye bir hesap yapar, paranın bir kısmını alır, kalkıp giderdi. Sonraları bohçacılar ortadan kalktı, bu âdet unutuldu. Halbuki bana öyle geliyor ki eski konakların ve eski muaşakaların bu bohçacı kadınlar ehemmiyetli birer rüknü idi. Onları bile gözüm arıyor." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 128-129)

2.6.10. Kış Mevsiminde Konaklar

Eski İstanbul konakları, yalıları ve köşklerinde kışın soğuğu bulunulan binanın nispetince çok hissedilmektedir. Ne yapılsa bu büyük yapıların içinde soğuğa engel olabilmek kabil değildi:

"Ona, başladın çocukluğunun karlı günlerini, gecelerini anlatmağa. Ahşap evlerde, konak yavrularında, hele konaklarda geniş sofaları ne yapılsa ısıtmak, hattâ rüzgâr cereyanlarından korumak mümkün olmadığından odalara kapı perdeleri asılırdı. Tıpkı cami perdeleri gibi abayı andıran sert bir kumaştan, etrafına deri çevrilmiş, tam orta yerinde bir sopa, yerlere kadar uzanmış perdeler…

Kapı eşikleri sofadan gelecek soğuk havayı kesmeğe yarardı. Zira bir devirde oda kapıları eşikli idi; eşikler bâtıl itikatlar bakımından ise pek mühimdi. Eşiğe oturup oturmamak, basıp basmamak, eşik atlayıp atlamamak bir takım acaip yorumlara kapı açmaz mıydı?

(…)

- O konaklarda ve yalılarda pencereler lüzumundan fazla çoktu, uzundu, hele merdiven pencereleri damdan zemin katına uzanır, tek parçadan ibaretti. Ayrıca çerçeveler arasından rüzgâr üfler, kar serperdi. Poyraz tarafına rastlayan odalarda ne yaksanız ısınamazdınız. Kışlar daha da sertti, galiba… çok defa o tarafa düşen odalarda soba geceleyin sönüverdi mi sabahleyin surahideki suyu donmuş bulurduk!" (R. H. Karay, Mapa Melikesi Nilgün 217-218)

2.6.11. Konakların ve Sarayların İç Düzeni

Refik Halid'e göre İstanbul'daki konakların ve sarayların iç düzeninin oluşturulması özel ihtimam sonucunda olurdu. Bu iç düzende perdeler ve binanın merdivenleri önemli yer teşkil ederdi. Evlerin perdeleri ile onlarla alakadar olan kadınların giyim kuşamlarında paralellik vardır. Kadınların kıyafetlerindeki değişim evlerin perdelerinde de değişimi beraberinde getirmektedir:

"Her devrin perdelerini gözden geçirirseniz görürsünüz ki, onlar insan kıyafeti ile at başı bir giderler; insanların elbise modasına uyarlar. Meselâ evimizde kalan büyük baba yadigârı perdeler kat kat ağır kadifelerden kalın tüller ve yünlü saçaklarla süslü idi. Kadınlar da öyle giyinirlermiş: Diba feracelere girerler, iç çamaşırı olarak ta katmer katmer dantellere, etekliklere

bürünürlerdi. Kadın elbiseleri inceleştikçe perdeler de zarlarını, kabuklarını, elyafını hafifletti, attı, yalın kat oldu." (R. H. Karay, Nilgün 751)

Eski İstanbul bina yapılarında merdivenler ihtişamın bir göstergesidir. Refik Halid, *'Nilgün'* adlı eserinde merdivenlere verdiği ehemmiyeti şöyle anlatmaktadır:

"Eskilerin merdivene verdikleri ehemmiyet ne kadar yerinde imiş. Sarayların ve Konakların kıymeti merdivenlerin azametiyle ölçülürdü; binalarda en çok yer tutan ve fazla itina ile yapılan merdivendi. Şahane merdiven hasretini o kadar derinine duyarım ki geniş merdivenleri eski zaman saraylarını gösteren filmlere bilhassa giderim." (R. H. Karay, Nilgün 765)

2.6.12. Konakların Dağılışı

Osmanlı Devleti'nin son devrinden itibaren başlayarak Cumhuriyet Türkiye'si devrinde tamamen değişen medeniyet ekseninden İstanbul konak, yalı ve köşkleri de paylarına düşeni almıştır. Konak, yalı ve köşk ailelerinde yani büyük aile tipinde bir dağılma ve daralma meydana gelmiştir:

"Biraz sonra o yoksul adamların her biri köşklere, yalılara kurulmuşlar, haşmet, debdebe, hevesine koyulmuşlardı; fakat paralarını memlekete değil, dışarıda, frenk illerinde yiyorlar, burada zahiren gayet muhtesit bir hayat sürer görünüyorlardı. Hiç şüphe yok ki bizim Paşanın eski devirde sarfettiğinden fazlası ceplerinden çıkıyordu, lâkin bu memleketin adamlarına değil, Parisin, Berlinin mahbubelerine kısmet oluyordu. Yavaş yavaş konaklar dağılıyor, ufalıp parçalanıyordu. Yazık ki eski devrin o yegâne güzelliği bu pespaye gönüllü adamların elinde mahvolup gitmişti." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 92-93)

Osmanlı ile beraber Osmanlı'nın mimari bir ürünü olan Konaklar ve buradaki yaşam şekli de dağılmıştır. Onları yıkan da batılı bir hayat tarzının tezahürü olan apartmanlardır:

"Konağın Osmanlı İmparatorluk düzeninin ürünü olması gibi, ona her açıdan zıt olan apartmanın da imparatorluk'un yıkılış süreci içinde ortaya çıkması, zaman ile mekân arasındaki bu etkileşimin en çarpıcı örneğidir. Konak nasıl imparatorluk zamanının temsil ettiği değerleri üreten ve yaşatan bir mekân ise, apartman da Türk toplumundaki batılılaşma hareketinin bir sonucudur ve batılı bir hayat tarzını üretir." (İnci Elçi 18-19)

2.6.13. Yalılar

İstanbul'da yalılar; bilindiği üzere Boğaziçi'nde inşa edilmiş, dış duvarların çevrelediği bir bahçenin içinde büyükçe yapılı evlerdir. Osmanlı Devleti'nin son devri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devresine (ki bu ilk 10-20 yıl arasında değişkenlik arz eder) dek üst zümrenin ikamet ettiği yerlerdir.

Osmanlı Devleti döneminde bu üst zümreyi genelde paşalar, kazaskerler, nazırlar, sadrazamlar teşkil etmektedir ve bununla birlikte bu evler kibar evler kabul edilmektedir:

"Port manto yoktu; Şemsi kibar evlerde [mevzubahis ev, yalıdır] öyle bir mobilya bulundurulmadığını biliyordu. Her şeye dikkatli baktığı için öğrenmişti." (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 10)

Daha sonraları konakların sahipleri değişmiştir. Cumhuriyet'in ilk döneminde eski sahiplerinin yanında, savaş zenginleri ve bazı milletvekilleri almıştır. Osmanlı'nın son döneminde başlayan Beyoğlu, Şişli gibi semtlerde yeni yapılmakta olan modern apartmanlara taşınma furyasıyla birlikte Boğaziçi yalılarındaki zengin zümrenin birçoğu buralara taşınmıştır. Bilhassa 1940'lardan sonra Boğaziçi yalılarının kat kat, daireler şeklinde hatta oda oda orta düzey gelir seviyesindeki ailelerin yazlık konaklama yerleri olduğu da görülmektedir.

O dönemi birebir yaşayan Orhan Okay da hatıratını kaleme aldığı *Bir Başka İstanbul* adlı eserinde Boğaziçi'ndeki yalıların kat kat, oda oda kiralanışından hatta kendilerinin de yaz mevsimlerinde o kiracılardan olduklarını dile getirmektedir:

> "Sık sık kira evlerini değiştiren anneannemin sayesinde benim çocukluğum da Boğaz'ın o şirin iskele köylerinde geçti. Yalnız Çengelköyü'nde dört ev değiştirmiş olduklarını hatırlıyorum. Bunlardan biri o zamanlar Yordan'ın Yalısı diye bilinen ve Boğaz'ın en güzel yalılarından biri olan Abdullah Paşa yalısı idi. En altta kumluk çakıllık küçük bir kıyı avluya – dışarıya açılan bir kapıdan girildiği için bu avlu dediğim yer yalının bahçesi gibiydi – açılan basık tavanlı bir kayıkhanesi olan ve kareye yakın bir plan üzerine inşa edilmiş iki kattan ibaret bu büyük yalı, zamanla yapılan ilavelerle daha da büyümüş. Anneannem yalının bana göre en güzel yerinde, ikinci katın yarısından büyük bir bölümünde kalıyordu. O yıllarda yalılarda oturmaya pek rağbet olmadığını, orta halli memurların bile istedikleri takdirde çok düşük bir kira ile uzun yaz ayları boyunca tatillerini geçirebildiklerini hatırlatayım. Anneannemin oturduğu bölme cepheden, yani denizden bakıldığında soldan altı pencereyi içine alıyordu. Derinliği ise bu mesafenin herhalde iki, iki buçuk katı kadar olmalıydı. Başka bölmelerinde başka kiracıların da bulunduğu yalının asıl büyük salonu da anneannemlere aitti." (Okay, Bir Başka İstanbul 260-262)

Tarabya-Yeniköy hattındaki yalılarda da 30 yılda ciddi bir değişim yaşandığını Refik Halid'de görebilmekteyiz:

> "Tarabya ile Yeniköy'e gelince onlar ayrı bir âlemdi; kibar yatağıydı. Şimdi düttürüleşti, şunun bunun eline geçti. Hânedan yalılarını oda oda kiraya veriyorlar. Bir takım kumarhanelerde

açılmış, pencerelerde, sokaklarda sarhoş kadın kahkahaları aksediyor, berbad!" (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 18)

İlk dönemlerinde sadece yaz mevsimlerinde kullanılan yalılar zaman geçtikçe devam oturulan meskenler halini almıştır. Ayrıca İstanbul'da yaşanan sosyal değişimleri de birebir yaşayan bölge Boğaziçi olması sebebiyle buranın meskenleri yalılar da bundan nasibini almıştır. Zamanlar çok farklı maksatlara hizmet etmişlerdir:

"Başlangıçta yazlık olarak kullanılan yalılar, imparatorluğun son zamanlarına doğru sürekli oturulan yerler hâline gelmiştir. Sancılı dönemlerde ise Boğaziçi insanları gibi Boğaziçi hayatı da mazi olur. Dahası da şu ki, sosyal değişimlerden en büyük zararı Boğaziçi görür. Yalılar zamanla küçük atölyeler, tütün ve tekel depoları hâline getirilir, yalı arsaları kömür depoları olarak kullanılmaya başlanır. Kömür tozlarının yalıların yüzünü karartmasıyla tarihimizde beşyüz yıl süren ve sırrı daha uzun zaman çözülemeyecek olan Boğaziçi hayatı da bugün sanki -Hiç yaşanmadı!- denecek kadar kaybolup gitmiştir." (Koç 72)

Sonuç olarak bakıldığında Refik Halid'in romanlarından bulunup alınanlar arasından en çok bilgi eski İstanbul'un konak, köşk ve yalılarına ait bilgilerdir. Buradan da anlaşılabileceği üzere Refik Halid çocukluğunda, ilk gençliğinde gördüğü, yaşadığı hayata bir özlem duyuş söz konusudur. Bununla birlikte romanlarında o özlem duyduğu konak, köşk ve yalı hayatını yeni baştan kahramanlar üzerinden canlandırması söz konusudur.

3. MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİ-SONRASI VE YAKIN DÖNEM İSTANBUL'U

3.1. II. Abdülhamid Devrinden 1940'lara

3.1.1. Saz Topluluklarının Yasaklanışı

Refik Halid, yaşı itibariyle II. Abdülhamid dönemi İstanbul'una ve devletin çeşitli uygulamalarına tanıklık edebilmiştir. Bu dönemde toplu hâlde saz topluluğu kurmanın, bir araya gelmenin zor olduğunu dile getirir:

> "Meselâ bir aralık saz toplulukları şiddetle menedilmişti; muteber adamlardan dört kişi bir araya gelip de şöyle, bir kaç saat eğlenemiyorlar, bir fasıl dinleyemiyorlardı; jurnal jurnal üstüne, Zaptiye Nazırı, Beşitaş Muhafızları, Fehimler, Sakallılar sarayı velveleye veriyorlardı." (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 96)

3.1.2. II. Abdülhamid Devrinden 1940'lara Sümer Palas

Tarabya sahilde bulunan tarihi otel Sümer Palas (Summer Palace) 1893 senesinde ünlü Orient Express isimli İstanbul-Paris seferlerini yapan tren işletmesinin sahibi *Compagnia Internationale des Wagons-Lits* adlı şirket tarafından yaptırılmıştır. Belçika asıllı şirket, burayı Orient Express ile İstanbul'a getirdiği kişilerin konaklayıp eğlenebilecekleri bir mekân bulunması düşüncesiyle inşa ettirmiştir. Hatta aynı şirket iki sene sonra yani 1895 senesinde Beyoğlu'nda Pera Palas Hotel'i yaptırmıştır. Belçikalı şirket Sümer Palas oteli, Alman Konsolosluğuna ait yazlık binanın hemen yanına inşa etttirir. Otel, etkileyici Boğaz manzarası, büyük salonları bisiklet parkuru, tenis kortu, hemen otelin önünde bulunan ve İstanbul'un ilk plajlarından olan plajı sayesinde kısa sürede İstanbul'a gelen turistlerin, İstanbul sosyetesinin gözdesi haline gelir. Ayrıca yüz on odaya sahip otel İstanbul'da tamamı elektrikle aydınlatılan ilk binalardandır. Genellikle yaz dönemlerinde müşterilerini ağırlayan otel, I. Dünya Savaşı ile birlikte sahibi olan şirketin ekonomik sıkıntılar yaşaması sonucunda Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Hotel'in sahibi Mıgırdıç Tokatlıyan'a satılır. Tokatlıyan'ın sahipliğinde hizmet vermeye devam eden otel, Cumhuriyet zamanında mekân ve işletme isimlerinin Türkçeleştirilmesi hareketinden dolayı "Summer Palace" "Sümer

Palas" olur. Refik Halid de İstanbul sosyetesince meşhur olan otelden konusunu ettiğimiz şekilde bahsetmiştir:

> "Otomobil Maslak üzeri bu, hiç de çirkin bir yük ve yığın olmıyan dört kadınla centilmen – evliyayı İstinye'ye, oradan Tarabya'ya götürdü. Saat ancak on bire gelmişti, yaz geceleri için geç sayılmıyan, hele mehtap varsa içkili yerler dönüşü insan seslerile yeni ve ikinci bir sabah oluyormuşçasına büsbütün uyanan, ayaklanan bir saat…
>
> Nitekim Bersad Hanımefendi de yatmamıştı, balkonda oturmuş, birkaç yat ve bot dizili koyu ve rıhtımdan gelip geçenleri seyrediyor, otelin bir düğün münasebetile çalan cazını dinliyordu. O, bu otelden önce, Sumer Palas'ın ecnebilerce moda olduğu devreye de yetişmişti. Abdülhamit nezdindeki sefirleri, maliyecileri, bankacıları, hülâsa kapitülâsyon saltanatının azametinden kaplarına sığmıyan ve her biri kendisine bir müstemleke valisi çeşnisi veren frenkleri!
>
> Hepsi de yazın bu otelin müdavimleri idiler; yalının yan terasından onları gizlice seyreder, kadınlı erkekli yaşayıp eğlenişlerine imrenirdi. Hattâ… evet, hattâ 'Les désenchantées' hengâmında –çok taze, âdeta çocuktu- Pierre Loti'yi orada görmüştü ve bir Fransız bahriyelisine de gönül vermişti." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 102)

3.2. I. Dünya Savaşı Yılları

I. Dünya savaşı devresinde İstanbul'a yurdun dört bir yanından gelen besin maddeleri gelemez olmuştur. En zenginler dahi istediklerini almakta zorlanıyorlardı:

> "Bu zamana kadar vukuatın erzak ve zahire üzerinde henüz tesiri olmamıştı. Amma Rumeliyi kaybetmişiz, Trablus gitmiş, her tarafı ihtilâller kaplamış; onun umurunda değildi, yine Balkan kaşarı geliyor, limon, portakal bulunuyor, et kesilip yufka satılıyordu ya, elverir!
>
> Fakat umumî Harp ilân edilince işler değişti. Pahalılık, kıtlık baş gösterdi, şeker on, yirmi, yüz derken üç yüzü geçti, Rıza Efendi şaşaladı; mukavemete uğraştı, 'Yine yerim, içerim!' diye söylendi, gezdi; lâkin günden güne mutfağın şerefi alçaldı, şa'şası söndü, neş'esi kırıldı. Şişman Kadı zayıflıyor, yemekler azalıyordu. Artık kayluleler yapılmaz oldu, baklava sinileri görünmüyordu, hindi değil piliç bile kesilmiyordu. O bolluk neydi, bu kıtlık ne? Bazı ahbapları yolda soruyorlardı:
>
> - Nasılsın hâkim Efendi, biraz zayıflamış görünüyorsunuz?
>
> - Ölmediğimize şükür!" (R. H. Karay, İstanbulun Bir Yüzü 105)

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla birlikte –çoğu savaş dönemlerinde olduğu gibi- bu dönemde İstanbul'da ev, arsa gibi Emlakların fiyatlarında düşüş yaşanmıştır. Refik Halid de buna değinmiştir:

> "Birinci Dünya Harbinde Gürcü Hoca Süleyman Efendi Osmanlı ordusunun peşisıra memleketini bırakmış, evvelâ Anadolu'ya, sonra İstanbul'a hicret etmişti. Beş, on parası vardı;

harb sırası sefalete uğrıyan şehirde emlâk kıymeti çok düşmüş, koca koca malikâneler yok pahasına satılmaya başlamış olduğundan hoca Süleyman işte bu ara, bir ırkdaşının tavsiyesiyle arazisi epeyce geniş, fakat bakımsız, binası da yarı çökmüş yeri satın almıştı. Geçimleri dardı, bahçelerine ektikleri ile güçbelâ yaşıyorlardı.

Derken memlekette inkılâplar oldu, yeni zenginler türedi. Küçük bir sınıf refah yüzü gördü ve bilhassa İstanbul'un bu yakası [Anadolu yakası] akıl ermez bir rağbetle tekrar şenlendi.

Gürcülerin arsası cadde üzerinde olmamakla beraber yine de kıymetlenmişti. Yarısını ifraz ederek sattılar, harap köşkü tamir ettiler." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 28-29)

3.2.1. Mondros Mütarekesi yılları İstanbul'u

Mütareke dönemi İstanbul'unda işgalci ülkelerin ordularına mensup askerler, göçmen Rusların açtığı barlarda eğlenirlerdi. Bu dönemin meşhur bir bestesi olan *"Konstantinopl"* Refik Halid'de hüzünlü hisler bırakmaktadır. Mütareke dönemi İstanbul'unu hatırlatmaktadır:

"Arkasından bana bir lüzumsuz nezaket olarak konstantinopl dinlendi... Mütareke senelerinin zehirini içime döken bir fokstrot... İstanbul'un rus barlarında istila ordusu askerlerini zıplatan hava! Fakat misafir olduğumuz çöl zabitleri oynak bestenin beni üzdüğünü bilemezler" (R. H. Karay, Yezidin Kızı 78)

Mütareke dönemi İstanbul'unda işgal kuvvetlerinin polislerinin Osmanlı üst düzey askerlerine karşı gurur kırıcı hareketleri olmuştur:

"16 Mart 1920 gününü de gördü. Maarif Nezaretinde Adana sultanisi Fransızca hocalığına tayin emri çıktıktan sonra harcırahını cebine koymuş, ara sokaktan köprüye iniyordu, Servetifünun matbaası önünde binbaşısı Recep Bey'le karşılaştı. Recep Bey'in her zaman pembe kanlı olan yüzü bembeyazdı. Bu beyazlık Nezih'e korkunç, vahşi, sanki siyah göründü. Binbaşı:

- Demin, dedi, bir işgal polisi beni caddede şu üniformamla durdurdu halkın gözü önünde ellerimi yukarı kaldırttı yanındaki Ermeni tercümanına üstümü arattı." (R. H. Karay, Çete 47-48)

3.3. Bir Sığınak Olarak İstanbul

İstanbul, tarihinin birçok evresinde farklı bölgelerden insanlara sığınak olmuştur. İstanbul, Osmanlı Devleti döneminde payitaht olması sebebiyle kaybedilen topraklardan gelen Osmanlı tebaası Müslümanlar veya Osmanlı topraklarının dışında kendi ülkelerinde zulme uğrayıp kaçan gayrimüslimler de payitahta sığınmıştır. İkinci

grubun son temsilcileri Sovyet Rusya'sından kaçıp gelen "beyaz" Ruslar'dır. Refik Halid onları ve İstanbul'a olan etkilerini eserlerinde işlemiştir.

3.3.1. Mondros Mütarekesi Yıllarında İstanbul'a Gelen Ruslar

Rusya'da Kızıl Ordu karşısında yenilgiye uğrayan Çar ordusu Beyaz Ordu'nun mensuplarının ailelerinden kurtulanlar İstanbul'a göç etmişlerdir. Bununla birlikte mülteci olarak geldikleri İstanbul'da her şeyin onların gözlerine hoş göründüğünü belirten Refik Halid, 'haraşo' kelimesinin buradan çıktığını ve İstanbulluların ağzında gelen Ruslar için kullanıldığını belirtir:

> "İstanbul'da tanımıştı, Rus mültecilerinin akını sırasında… Fırtınalardan tüyleri örselenmiş, kanatları düşük, mecalsiz bir kuş sürüsü, bir sabah şehrin üstüne indi. Sokaklara dağıldı. Dörder beşer, yorgun argın, fakat canlarını kurtarmış olmaktan sevinçli, aşağı yukarı dolaşıyorlardı. Yabancı bir dilin acayip şivesi de beraber gelmişti. Hemen her gördüklerini beğeniyorlardı. 'haraşo!' Galiba, bu kelime 'güzel, âlâ!' mânasına geliyordu ve İstanbul halkı da beyaz tenli, pürüzsüz ciltli, boylu boslu Rus kadınlarına bu ismi takmıştı: 'Haraşo…' En işkenceli, zalim bir ölümden kurtulanlar için, selâmete erince elbette hayat ve hayatın ufak tefek zevklerini sağlamak güzel görünürdü. Bu ruhî haletle beğenilmeyecek şeyleri de sefaleti ve gurbeti de hoş buluyorlardı." (R. H. Karay, Çete 94)

"Dişi Örümcek" adlı romanında da mevzu bahis Rusları, 'haraşo' ifadesini kullanmıştır:

> "Eşarplı kadına öyle yaraşmış yüzüne bir pembe gölge sererek öyle canlandırmış, şipşirin sevimli ve tatlı bir hâl vermişti ki Peltekyan'ı, gözleri önünde ve bir dakikada hâsıl olan latif değişikliğe hayran bırakmıştı. İçinden şöyle dedi: 'Düşkünlere örtülü baş iyi gider, 1919'da Beyaz Ruslar akın ettiği zaman bu biçim başörtülerinden erkekler pek hoşlanmışlardı. Kâtibin karısı bana o haraşoları hatırlattı. Sırtta yok cepte yok ama boy pos, alım çalım yerinde!" (R. H. Karay, Dişi Örümcek 25-26)

İstanbul'a gelmiş Rus mültecilerin o dönem içinde bulundukları durum, çalıştıkları yerler:

> "Evlendim. Zira Nina'yı seviyordum. Nina'yı kurtaracaktım. Korkuyordum ki, o da birçokları gibi İstanbul'da yeni açılmış Rus lokantalarının süsü, İngiliz zabitlerinin şahane vekarlı hizmetçisi olmasın… Kumarhanelerde çığırtkanlık yapmasın… Asker kaputlarının formalarını sökerek yolda pasta satan eski Çar zabitleriyle pansiyon arkadaşlığı etmesin. İstiyordum ki, güzel başının içine birikmiş korkunç vakaların çalkantısından kurtulsun, tekrar refaha, saadete, lâyık olduğu kibar hayata dönsün." (R. H. Karay, Çete 96)

Mülteci olarak İstanbul'a gelen Beyaz Ruslar İstanbul'a çeşitli işler yapmaktadır. Rusya'daki savaş sonucu mağlubiyete uğrayarak ülkesini terk eden Beyaz Ordu mensubu general üniformalı insanların sokaklarda satıcılık yaptıkları da görülmektedir:

> "Bende çayın böyle içilmesini severim; semaverde demlenmiş çayın zevki başkadır. Toparlak, kabarmış, iri yaldızlı, gatolara gözü ilişiyor, hayrete düşüyor. Bunlar 'punçiki' denilen Rus gatosu… Mütareke devrinde İstanbul'a akın eden general ve kolonel kaputlu ve ak sakallı mülteciler sokaklarımızda gezdirip satarlardı; melâl verici sesleri hâlâ kulağımdadır." (R. H. Karay, Çete 159)

Ayrıca Beyaz Rus'lar beraberlerinde Grandük saraylarından getirdikleri birtakım eşyaları İstanbul'da satmışlardır:

"Gümüş şamdanların Beyaz Rus akını sırasında yok pahasına kapatılmış Grandük saraylarından çıkma olması ihtimali çoktu." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 161)

3.3.2. İstanbul'da Müslüman Muhacirler

Osmanlı'nın son asrında yaşadığı savaşlar sonucunda bölünen topraklarla birlikte yüz binlerce Müslüman Osmanlı topraklarına başta İstanbul'a sığınmak üzere yollara düşmüşlerdir. Savaşlar sonucunda Balkanlardan kaçıp gelmiş muhacir kızlarının İstanbul'da bakıldığında çok rahat ayırdedilebilecek özellikleri bulunmaktadır. Bu kızlar bir *"muhacir tipi"*ni oluşturmuşlardır. Refik Halid'e göre bu muhacir tipi şöyledir:

> "Hüsniye hanım nadir tiplerdendir; lâkin böyle bir muhacir karakteri, hattâ tipi de yok mudur?
>
> Şemsi bir yandan Ayşen'e, öbür yandan büyük anasına bakarak İstanbul'da gözüne çarpan bir kadın tipini düşünüyordu. Bu tip galiba Moskof muharebelerinden sonra şehre Bulgaristan'le Şarkî Rumeli'den göçmüş Türk kafilelerinden sonra üremiştir. Anadolululardan daha endamlıdırlar; saz benizli, ince kaşlı, elâ gözlü, azıcık sert hatlı, çileye dayanıklıdırlar. Yaşa ve zor şartlara aldırmadan canlı ve azimli kalırlar. Güzellikleri şehirlinin alışmadığı vasıflardandır; ne Anadolu'lu, ne Kafkasya'lı… Bambaşka bir şey!
>
> Bu hususiyetleri yüzünden isimleri muhacir güzeli diye şarkılara bile geçmiş, bir zamanın aile vak'aları arasında yer almıştır. Anasından da işitmişti: Böyle bir kaç kız, evlâtlık sıfatiyle girdikleri konaklarda kendilerini pahalı satmasını bilmişler, ilk iltifata karşı gevşeklik göstermediklerinden nihayet iyi izdivaçlar yapmışlar, paşa karısı olmuşlardı.
>
> - Şimdi bazı kenar mahallelerde aynı tipe yine raslıyorum. Boylarının ve bacaklarının uzunluğu, bellerinin inceliği, ciddî duruşları, canlı yürüyüşleriyle öbür halktan ayrılıyorlar. Çehrelerinin

ifadesi titizlik, aksiliktir; vekarlı bir halleri vardır: sokakta en az söz atılan kızlar ve kadınlar onlardır. Esnafla hiç şakalaşmazlar; ayrıca tok sözlüdürler. Karakterlidirler, vesselâm!

(…)

Her halde bir şeyler var. Var ki bakınca ikisini birbirinden ayredemiyorum; 'Bu, göçmen!' diyebiliyorum. Bunlar iyi veya kötü ne yaparlarsa içine bir nevi gurur karıştırırlar. Galiba bizi pek beğenmezler, kendilerinden saymazlar!" (R. H. Karay, Bu Bizim Hayatımız 128-129)

3.4. Tek Parti Dönemi İstanbul

3.4.1. II. Dünya Savaşı Dönemi

II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye savaşa girmese bile insanlar savaşın gölgesini, korkusunu hissetmekteydi. Ayrıca savaşın sebep olduğu ekonomik buhran hâlihazırda insanların yaşantısını etkilemişti. Yaşantısı etkilenen insanların psikolojileri de savaşa girme korkusu altındadır. Refik Halid, II. Dünya Savaşı'nı gördüğü dönemde birçok doğal hadisenin insanlara savaşı hatırlattığını belirtir:

"Güneş iki kara bulut arasından meydanı [Üsküdar Meydanı] geceleyin gökyüzüne çevrilmiş ışıldaklar gibi nemli ışığı altına almıştı. O yıllarda tepelere yerleştirilmiş bu ışıldaklar İstanbul gecelerinde durmamacasına çakıp çatışarak halka harb tehlikesini unutturmamağa çalışmaktan yorulmazlardı. Birbirlerini gökte bulup kulaklarına acele acele bir şeyler fısıldar, haberler ve sırlar verir gibi de bir halleri vardı." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 52)

Öte yandan II. Dünya Savaşı'nın akabinde devlet bazı çeşitli uygulamalara girişmiştir. Bunlardan bazıları: Varlık Vergisi, Bâbıâli basınına sansür, Arabaların kısıtlanması, Zabıta Teşkilatı'nda gizli bir yapılanma gibi.

II. Dünya Savaşı zamanında Tek Parti hükümeti gayrimüslimlere Varlık vergisi getirmiştir. İstenen Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen kişilerin devlet eliyle İstanbul'dan alınıp Anadolu'ya götürülüp çalıştırılması söz konusu olmuştur. Bu dönem için Refik Halid şehrin eski ahalisinin Anadolu'ya gönderilmesiyle İstanbul'un Anadolu'dan göç aldığını söylemektedir:

"Harb, mahalle kahvesine gidemiyen nice adamları barlara, gazinolara dadandırmadı mı? Hükûmet şehrin asıl ahalisini Anadoluya yollarken, bedava trenler, vapurlar işletirken orada kopuklar akın akın buraya saldırıyor…" (R. H. Karay, Anahtar 158)

Anadolu'ya yaşanan göçün sonucunda İstanbul'da çok sayıda ev boş vaziyette kalmıştır:

> "Kenan iyileşince bu apartımanı bırakacağım; sakin bir mahallede şirin bir ev bulacağım. Bizim Bomontideki eski evimiz, ilk evimiz gibi bir şey… Zaten kendimi çocuğuma vereceğim için gazinolar, çaylar, davetler, kulüpler, giyim kuşam için vaktim olmayacak. Boş ev şu sırada pek çok. Anadoluya gidenlerden kalan evler… Görmüyor musunuz her sokakta üstüne (Kiralık) levhası asılmış ne kadar ev, apartıman var!" (R. H. Karay, Anahtar 160)

Öte yandan Varlık vergisini ödemekte güçlük çeken kişiler iş yerlerini Türk'lere satmak mecburiyetinde kalmıştır. Doğal olarak İstanbul'daki işletmelerin isimlerinde ve sahiplerinde bir Türkleşme söz konusudur:

"Erbil içinden söyleniyor kendi lehçesiyle, daha ağır sözlerle. Pastaneler hep bu trotuvarda; varlık vergisinden sonra sahibinin Türk ismi aldığı bir dükkâna girdiler." (R. H. Karay, Yerini Seven Fidan 176)

Refik Halid II. Dünya Savaşı sırasında hükümet tarafından Bâbıâli basınına sansür uygulandığını iddia etmektedir. Tabii sürgün alması sebebiyle Refik Halid'de Tek Parti hükümetine bir cephe alış söz konusu olduğundan dolayı da böyle bir iddia ileri gelebilir. Bunu da Refik Halid'in romanlarında farklı tezahürlerle görmemiz mümkündür. Örneğin "*Kadınlar Tekkesi"* romanında yayınlanmayan bir röportajı hükümet sansürüyle ilişkilendirmiştir:

> "Kâğıtları aldım, okudum, geri verdim. Röportajı pek iyi yazılmamış, sıralanmamış, vak'anın kahramanları ve muhitleri kâfi kuvvette belirtilememişti amma mevzu gerçekten ehemmiyetli, canlı ve şaşırtıcı idi. Havsalama sığdıramamıştım, inanmakta zorluk çektim.
>
> Aradan günler geçti. Baktım ki neşredilmiyor, sebebini sordum. Dediler ki:
>
> - Hükûmet izin vermedi. Galiba nüfuzlu bir adam meselenin ortaya atılmasını, dal budak salmasını istemiyor. Malûm ya, şimdi harp dolayısile matbuat hürriyeti büsbütün kösteklendi. Şu sırada bir temizlik amelesinin tenkid edilmesi bile hoş karşılanmamaktadır. Baştakiler hop oturup hop kalkıyorlar. Sulhü beklemek lâzım.
>
> Hakikaten de öyle idi; bilhassa harp esnasında gazetelerin neşriyatını bir sürü acayip, çoğu komik direktiflerle hükûmet idare ediyordu. Sansür konmamıştı amma matbuat beterine uğratılmıştı; zira mes'uliyet kendisine yükletiliyor, çileyi de, cezayı da kendisi çekiyordu. Ne emirlerdi, bunlar? Meselâ bir fıkra siyasî mahiyette ise çift sütun üzerine dizilemez, başlığı da ancak tek sütun olarak konulabilirdi. Bir dalgınlıkla aksini yaptınız mı Ankara küplere biner, gazeteyi kapamağa kalkışırdı." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 5-6)

Ayrıca Hükümet'in gazetelere sansür uygularken yine Hükümete ait gazete çıkarıldığını ve bu gazetenin insanlar tarafından ilgi görmediğini belirtir:

"Gazeteden bir düzine aldırdı, bazısını şurada, burada gûya unuttu. Aksi gibi hükûmet gazetesi her tarafa gitmekle beraber çoğu yerde bandı açılmadan bekler, paket yapmakta kullanılırdı. Hele İstanbul'da hiç okunmazdı." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 151)

II. Dünya Savaşı zamanında Dünya'da yaşanan ekonomik buhran savaşa katılmamış olan Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu bağlamda bazı kararlar alınmış, yasaklar konulmuştur. Bunlardan biri de özel otomobillere getirilen sınırlandırmadır:

> "Hususî otomobillerin tahdide [sınırlandırmaya/kısıtlamaya] uğradığı o yıllarda hekimlerle müteahhitlere verilen imtiyazdan Çulhagil müteahhit sıfatı ile faydalanma yolunu bulmuştu; hem de uydurma ortağı namına bir ikincisini bile temin etmişti." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 55)

II. Dünya Savaşı zamanında gençleri kötü mecralara çekmek için uğraşan kimseler bulunduğundan bilhassa okul önlerinde zabıta teşkilatının gizli bir yapılanmasından sivil memurları beklemekteydi:

> "Dünyanın her cemiyetinde olduğu gibi İstanbulda da gençleri fesat yollarına sürükleyen insanlar, şebekeler ve sürüklenmeğe doğuştan hazır olan mahlûklar vardı.
>
> Kaldı ki harb yıllarında o hal sapıklık ve azgınlık şeklini, saldırıcılığını bile aldığından zabıta mektep kapıları önünde gizli teşkilat kurmağa mecbur olmuştu." (R. H. Karay, Dört Yapraklı Yonca 31-32)

3.4.2. Tek Parti Döneminde İstanbul'da Bürokratik İşler

Refik Halid, Tek Parti döneminde İstanbul'da bir sorunu rahatlıkla çözebilmenin yolunun parti üyesi olmaktan geçtiğini belirtir:

> "Beraber yürüdüler. Erbil köşeye gelince:
>
> - Ne güzel bir ev bu, dedi, çok da büyük, apartmana bile çevrilir. Kimin acaba? Çırak şaşmış göründü:
>
> - Uyuyor musun ağabey, diye adetâ çıkıştı, ilçe parti başkanı avukat Şerif Haktanur Beyin konağı. Milyonerdir babalık! Bütün teşkilât elinde, bir dediği iki olmaz. Yüz ipte bezi vardır;

şimdi Avrupa'da, geldiği zaman da Ankara ile İstanbul arasında mekik dokur. Sen partiye yazılı değil misin?

- Hayır, girmem öyle işlere!

- Ben bile kayıtlıyım. O sayede muhtardan kolayca vesika filan alırım; işim karakola düşerse ucuz kurtulurum. Hangi diyarda yaşıyorsun, ağabey?" (R. H. Karay, Yerini Seven Fidan 56)

3.4.3. Meclis-i Mebusan Caddesinin Açılıp Genişletilmesinden Önce

Refik Halid Karay, romanlarının bazılarında kısa bir şekilde "*Kadınlar Tekkesi"* romanında ise biraz daha ayrıntılı bir şekilde eleştirisini yaptığı Meclis-i Mebusan Caddesi ve onun yanında geniş, ferah bir sahil yolunun mevcut olmayışını Demokrat Partili Melâl Hanım'ın ağzından vermiştir:

"Bereket oraya yukarıdan, Ayaspaşa üzerinden de gidiliyordu; yoksa Karaköy – Tophane ve devamı olan Necati bey caddesinin bayağı dekoru ve bayağı halkı demokrat konferansçı Melâl Hanımı şu esnada büsbütün sinirlendirebilirdi.

- Başka bir memlekette rıhtım boyu Üsküdar sahillerini Boğaz'ı, Marmara'yı seyrede ede gidilecek bir yeri biz darlıkta, çirkinlikte, murdarlıkta emsali bulunmıyan ortaçağ sokaklarından geçerek güçbelâ aşıyoruz. Üç tarafı denizle çevrili yarımadalardan teşekkül etmiş bir şehirde sahil yolu diye bir şey yok! Hattâ denizi görmek için kale duvarlariyle odun yığınları arasından menfez bulmakta zorluk çekiyoruz." (R. H. Karay, Kadınlar Tekkesi 172-173)

Bilindiği üzere bu yolun genişletilip açılması da Demokrat Parti eliyle olmuştur. Refik Halid 1956 yılında çıkardığı "*Kadınlar Tekkesi"* romanıyla İstanbul'un değişim ve gelişimindeki kodların nerden, nasıl başlayıp geliştiğini göstermektedir.

3.4.4. Yüzellilikler

Milli Mücadele döneminde İstanbul hükümetinin yanında bulunan ve Ankara hükümetinin karşısında yer alan birtakım kişiler 150'likler diye adlandırılan bir listede bir araya getirilmişlerdir. Aynı zamanda "*Aydede*"yi çıkarmaya başladığı zamana kadar Ankara ve Milli Mücadele aleyhinde yazılar yazan Refik Halid Karay da bu listede yer alan kişilerdendir. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasıyla beraber İstanbul'da bulunan muhalifler çoğunluğu telaşa kapılmışlardır. O zamana kadar İstanbul'da kalma fikrinde olanlar dahi Ali Kemal'in gizlice kaçırılıp İzmit'te –Garp Cephesi Birinci Ordu Komutanı Sakallı (Nemrut) Nurettin Paşa tarafından- halka linç ettirilmesi akabinde buradan ayrılmaya razı olmuşlardır. İngiliz Konsolosluğunun

yardımıyla bu şahıslar İstanbul'dan ayrılmışlardır. Daha sonrasında Lozan Barış Konferansında bir genel af mevzu bahis olmuştur. Ancak Türk Hükumeti yüz elli kişilik bir grubun aftan istisna tutulması gerektiği tezini kabul ettirmiştir. Lozan'da delegasyonun ikinci üyesi olan Rıza Nur şunları söylemektedir:

> "Nihayet bir gün Ankara'dan bir iş'ar alındı. Umumî af protokolünde mutabakatımızı bildirecektik. Fakat istisnalar şarttı. Bu istisnaların sayısını tam ve kat'i olarak bilmiyorduk. Birçokları zaten memleketi kendiliklerinden bırakıp gitmişlerdi. Kollarından 'Gel' diye çekseydik gelmezler, gelemezlerdi. Bunlar kaç kişiydi? Tam olarak bilinmiyordu. Aynı ceza ölçüleri içinde kimlere vatan toprakları yasak edilecekti? O da bilinmiyordu. Bütün bu meçhuller içinde meseleye bulunmuş olan çare ve hal tarzı, çok şayan-ı dikkatti. Umumî af beyannâme ve protokolüne, isimlerinin tespit hakkı hükûmete ait olarak bir rakam kabul ettirecektik. Şimdi mesele daha basitlemişti. Az geldiği zaman yeni dertler çıkarabilecek olan bu rakamı da Ankara bildirdi. 'Yüzelli' dediler." (Soysal 46)

Listenin sayısı bu şekilde oluşmuştur. İsimlerin belirlenmesi daha sonra Adalet ve Savunma Bakanlığı ile İç işleri Bakanlığı tarafından Millet Meclisinde yapılan uzun, gizli bir oturumda belirlenmiştir. Daha sonra ise 28 Mayıs 1927 tarihinde TBMM'de kabul edilen bir yasa ile Yüzellilikler vatandaşlıktan ve vatandaşlığın kazandırdığı haklardan mahrum bırakılmışlardır. Vatandaşlıktan çıkarılmalarından on bir sene sonra Yüzelliliklere de af kanunu çıkarılmıştır. Memur olamayacakları gibi emekli maaşlarından da faydalanamamak kaydıyla Türkiye'ye dönmeleri kabul edilmiştir.

Refik Halid de af çıkmasıyla birlikte Türkiye'ye geri dönmüştür. "*Türk Prensesi Nilgün"* romanında kendisi 150'liklerin nasıl seçildiğine dair düşüncesini vermektedir:

> "Benim Kolombo'da bir dostum ve hemşerim var, Yüzelliliklerden… ama öyle nazır, müsteşar, muharrir gibi ismi cismi malûmlardan değil. Zaten o listede malûmlardan büyük bir adet doldurmaz; ekseriyet meçhullerde ve yarı meçhullerdedir.
>
> Şurasını sırası gelmişken söyliyeyim: Beni de politikacı olarak memleketten çıkarılmışlardan sanmayınız; Türk pasaportluyum, pek istersem dönerim de… uğradığım şehirlerde eğer bizim memurlarımız bulunuyorsa hemen münasebete girerim; onlara hizmetim de dokunur; onlara ve icabında hükûmete de…
>
> Kolombo'daki yüzellilik basit bir adamdır; sadece bir polis komiseri… komiserliğini de meslekten yetişerek elde etmemiştir, boş gezenin boş kalfası iken bir kabine değişikliğinde sağlam muhaliftir diye araya katıvermişler. Avurt zavurt bir kaç ay İstanbul'da karakoldan karakola dolaşmış, çalım satmış, mimlenmiş; listeyi doldurmakta güçlük çekilince tıpkı tâyin

olunuşu gibi ismini de bir tarafa sıkıştırmışlar. Olmuş Yüzellilikten biri de o!" (R. H. Karay, Nilgün 169-170)

4. SONUÇ

Türk Edebiyatının Fecri Ati dönemi sanatçılarından olan Refik Halid Karay, yaşadığı dönem itibariyle (1888-1965) Türk toplumunun yaşadığı en sıkıntılı günlere, değişim ve dönüşümlere şahit olmuştur. Yaşadıklarını ve gördüklerini ise kendi usta diliyle kaleme almıştır. O, İstanbul'u en iyi konuşturan yazarlardan biridir. Aynı zamanda tam anlamıyla bir İstanbul aşığı olan Karay, İstanbul'u eserlerinde -bilhassa- romanlarında mekân olarak kullanmıştır. Mekân olarak kullanılmamış romanlarında dahi bir vesileyle İstanbul'a göndermelerde bulunmuştur.

Refik Halid, romanlarının ekseriyetinde İstanbul'u, İstanbul'un coğrafi, kültürel, tarihî, sosyal yönlerini işlemiş; İstanbullu insanları canlı bir şekilde romanlarına taşımıştır ve karşılaştırmalar yapmıştır. Onun romanlarında diğer şehirler ve bölgeler karşısında İstanbul daima daha üstün bir konumda olmuştur.

Karay'ın romanlarında Boğaziçi ve Boğaziçi'nin İstanbul doğasına katkısı oldukça fazladır. Boğaziçi, romanlarda daha çok doğal güzellikleriyle ön plana çıkar. Romanlarda mekân olarak kullanılan Boğaziçi ekonomik seviye olarak üst sınıfın mekânıdır. Onun karşısında yer alan diğer semtler ise Fatih, Üsküdar, Eyüp ve Bakırköy'dür. Bu ikinci grupta yer alan semtler ekonomik seviye açısından daha alt sınıfın yaşadığı semtlerdir.

Romanların genelinde eski ve yeni İstanbulluların karşılaştırılması söz konusudur. Bu karşılaştırmalarda Refik Halid'e göre her zaman eski İstanbullular -olumsuz özelliklerine rağmen- daha müspet konumda olmuşlardır. Ayrıca yine bu konu üzerinden ele aldığımız İstanbul'un eski zenginleri ve onların karşısında yeni zenginler (türediler) karşılaştırılmıştır. Eski zenginler hemen hemen her konuda yeni zenginlere nazaran daha olumlu konumdadır. Yeni zenginler türedi, sonradan görmedir.

Karay, daha önceden gezdiği, gördüğü yerleri veya gezmese bile doğası hakkında bilgi sahibi olduğu yerleri İstanbul ile kıyaslamıştır. Bu mukayeselerden İstanbul'u daha üstün çıkarmıştır. Aynı zamanda İstanbul'u geçmişiyle mukayese

etmiştir. Eski İstanbul, Fatih ile temsil edilirken yeni İstanbul Şişli ile temsil edilmiştir. Karay'a göre Fatih, Şişli'nin karşısında daha üstün konumdadır.

Refik Halid, romanlarında İstanbul'daki birçok tarihî mekâna göndermelerde bulunmuş ve haklarında bilgiler vermiştir. Bu bağlamda bazı tarihî İstanbul çeşmeleri, Unkapanı ve Galata Köprüleri, Haydarpaşa Tren Garı, Kapalı Çarşı, Kız Kulesi, İstanbul'daki saraylar ve yağmalanmaları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca İstanbul'un minareleri birçok İslâm beldesindekine daha üstün tutulmuştur.

Anlatıcı, özellikle *"İstanbul'un Bir Yüzü", "Bu Bizim Hayatımız"* ve *"Nilgün"* romanlarında İstanbul'daki Konak, yalı, köşklere ve buralardaki yaşantılara dair ipuçları vermiştir. Başlangıçta hiyerarşik düzende evin sahibi olan paşanın sözü geçmektedir. Ancak konak, köşk ve yalılardaki harem dairelerinde paşadan daha çok paşa hanımının sözü geçerdi. Aynı zamanda bu evlerdeki kadın çalışan kimselerin idaresinden de tamamen paşanın hanımı sorumludur. Aynı zamanda konaklarda temizlik, bayram hazırlıkları, teşrifatı muayyen zamanlarda ve muayyen şekillerde yapılırdı.

İstanbul'daki paşa konak, köşk ve yalılarında paşanın erkek çocukları çocukluk devresinde ev içinde her bölüme rahatlıkla girebilirler. Bu anlamda tam bir hürriyete sahipken ergenlik devresine girmesiyle birlikte erkek çocuğunun harem dairesine girişi kısıtlanır ve bazı teşrifata tabi tutulur.

Paşa konak, köşk ve yalılarının müdavimleri harem dairesinde paşanın hanımı tarafından belirlenirdi. Bu müdavimler bazen iki, üç ay konakta kalabilmekte ve bütün ihtiyaçlarını buradan karşılayabilmekteydi. Selamlık tarafının müdavimleri bu kadar uzun bir süre kalamamakla beraber paşanın kendi çevresinden insanları ihtiva etmekteydi.

Osmanlı toplumunun kapalı yapısı gereği İstanbul'daki konak, köşk ve yalılarında dışarı çıkamayan kadınların kendi eğlencelerini kendilerinin tertip etmesi söz konusu olmuştur. Refik Halid bu saz meclislerini sahte düğünleri işlemiştir. Aynı zamanda İstanbul'daki köşklerin bahçeleri de özel konumdadır.

Refik Halid'e göre eski İstanbul konakları, yalıları, köşk ve saraylarının iç düzeni, mobilyaların tertibinden merdivenlerine kadar her türlü yönü onları "kibar evler" statüsüne yükselten özelliklerdendir.

Karay, yaşı itibariyle II. Abdülhamid dönemine ve onun uygulamalarını görmüş, tanıklık etmiştir. Bunları da romanlarında ele almış veya kısaca göndermelerde bulunmuştur. Bu bağlamda saz meclislerinin yasaklanışına değinilmiştir.

Öte yandan romanlarında Osmanlı Devleti'nin son kırılmasını ve bitişini hazırlayan I. Dünya Savaşı devresindeki payitaht ele alınmıştır. Bu dönemde İstanbul'da kıtlık baş göstermiştir. İsteyen kişi istediği gibi her ürüne sahip olamamaktadır. Bunun yanı sıra İstanbul'da emlak fiyatları da düşmüştür. İnsanlar büyük evlerini ederinin altında fiyata satmışlardır. Bu da İstanbul'a Osmanlı'nın diğer bölgelerinden veya dışından gelen insanların işine gelmiştir. Az paraya büyük evlerin, arazilerin sahibi olmuşlardır. Mondros Mütarekesi dönemi İstanbul'unda her türden yabancı insana rastlamak mümkündür. Sokaklarda işgal kuvvetinin en düşük rütbeli askerlerinin Osmanlı üst düzey askerlerine yaptığı hakaretleri görmek de mümkündür. Ayrıca Rusya'da Kızıl Ordu'dan kaçmış seyyar satıcılık yapan *"Beyaz"* ruslardan Bulgaristan, Yunanistan muhacirlerine kadar her çeşit insanı Refik Halid'in romanlarındaki İstanbul'da görmek mümkündür.

Refik Halid, romanlarında Tek Parti döneminde İstanbul'daki çeşitli uygulamaları da ele almıştır. Karay'a göre İstanbul'da bürokratik sorunlar karşısında işini yaptırmanın yolu parti üyeliğinden geçmektedir. Ayrıca o İstanbul'un Cumhuriyet Dönemi'nde Tek Parti'den Demokrat Parti devrine İstanbul'un geçirdiği değişimlere eserlerinde değinmiştir.

Karay'a göre Tek Parti dönemi İstanbul'unda Bâbıâli basınına sansür uygulanmaktadır. Hükümetin veya hükümete yakın bir kişinin bir grubun aleyhinde olan hiçbir yayın basılamamaktadır.

II. Dünya Savaşı devresinde Dünya'da yaşanan ekonomik kriz Türkiye'ye dolayısıyla İstanbul'a da sirayet etmiştir. Birçok insan geçim darlığı çekmiştir. Ayrıca tüm bunların yanında bir de Avrupa'da durmak bilmeyen Hitler'in korkusu hâkimdir. Bu bağlamda ortaya konulan Varlık Vergisi İstanbul'da birçok şeyi değiştirmiştir. Varlık Vergisini ödeyemeyen birçok insan Anadolu'ya göç ettirilmiş ve oralarda çalıştırılmıştır. Onların İstanbul'da boşalttığı meskenleri Anadolu'dan gelen halk doldurmuştur. Bu da İstanbul'daki demografik yapıyı değiştirmiştir.

Refik Halid, yüzelliliklerin İstanbul hükümetinin yanında yer alıp Ankara hükümetinin karşısında yer alanlardan seçildiğini bu seçimin yapılırken çok da dikkat edilmediğini, hatta sadece yüz elli kişiye tamamlayabilmek için yanlış kişilerin de eklendiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak, bu tez çalışmasında Refik Halid Karay'ın roman külliyatıyla İstanbul'a olan bakış açısı ve İstanbul'u eserlerindeki ele alış şekliyle farklılık oluşturduğu görülebilmektedir. İstanbul'a karşı olan hassasiyeti onu romanlarında bu derece çok İstanbul'a yakın hatta İstanbul'la iç içe yapmıştır.

KAYNAKÇA

1. Çalışmaya Konu Olan Eserler:

Karay, Refik Halid. *İstanbulun Bir Yüzü*. 2. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi, 1939. (1.bs. 1920)

———. *Yezidin Kızı*. 2. İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi, 1939. (1.bs. 1937)

———. *Çete*. 2. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1975. (1.bs. 1939)

———. *Sürgün* . İstanbul: Semih Lûtfi Kitabevi, 1941. (1.bs.1941)

———. *Anahtar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1947. (1.bs. 1947)

———. *Bu Bizim Hayatımız*. 2. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1964. (1.bs. 1950)

———. *Nilgün*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1960. (1.bs. 1950-1952)

———. *Yer Altında Dünya Var*. İstanbul: Çağlayan Yayınevi, 1953. (1.bs. 1953)

———. *Dişi Örümcek*. İstanbul: Çağlayan Yayınevi, 1953. (1.bs. 1953)

———. *Bugünün Saraylısı*. İstanbul: Çağlayan Yayınevi, 1954. (1.bs. 1954)

———. *2000 Yılın Sevgilisi*. İstanbul: Çağlayan Yayınevi, 1954. (1.bs. 1954)

———. *Kadınlar Tekkesi*. İstanbul: Tirkeş Yayınevi, 1956. (1.bs. 1956)

———. *Dört Yapraklı Yonca*. İstanbul: Arif Bolat Kitabevi, 1957. (1.bs. 1957)

———. *Sonuncu Kadeh*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1965. (1.bs. 1965)

———. *Yerini Seven Fidan*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1977. (1.bs. 1977)

———. *Ayın On Dördü*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1980. (1.bs. 1980)

———. *Ekmek Elden Su Gölden.* İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1985. (1.bs. 1985)

2. Yararlanılan Kaynaklar:

2. 1. Genel Kaynaklar

Aktaş, Şerif. "Refik Halid'in Hikaye ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma." Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1973.

———. *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

———. *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

———. *Refik Halit KARAY*. Ankara: Akçağ, 2004.

Arslan, Nihayet. *Türk Romanının Oluşumu*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.

Ayverdi, Sâmiha. *Boğaziçi'nde Tarih*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyâtı, 2013.

Ateş, Nesrin."Refik Halit Karay'ın Romanlarının Yapısal ve Tematik İncelemesi." Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014.

Bachelard, Gaston. *Mekânın Poetikası*. Çev. Aykut Derman. İstanbul: Kesit Yayınları, 1996.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Siyâsî ve Edebî Portreler*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2010.

Boynukara, Hasan. *Roman'da Bakış Açısı ve Anlatılış*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997.

Çeri, Bahriye; Ardalı Büyükarman, Didem. *Yeni Türk Edebiyatı Alanında Yapılmış Tezler Bibliyografyası*. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009.

Dere, Mustafa. "Türk Romanında Konak ve Yalı." Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2014.

Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1999.

Ertan, Umut Başar. "Refik Halit Karay'ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi." Yüksek lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. 2010.

Forster, Edward Morgan. *Roman Sanatı*.

Hâşim, Ahmet. *Bize Göre*. Dü. Mehmet Kaplan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

İnci Elçi, Handan. *Roman ve Mekan - Türk Romanında Ev-*. İstanbul: Arma Yayınları, 2003.

Karay, Refik Halid. *Ankara*. Dü. Ali Birinci. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010.

———. *Mapa Melikesi Nilgün*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1950.

———. *Memleket Yazıları -1- 'Hep İstanbul'*. Dü. Tuncay Birkan. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2014.

———. *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma!* İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1941.

Koç, Murat. *Yeni Türk Edebiyatı'nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti.* İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005.

Okay, M. Orhan. *Bir Başka İstanbul*. İstanbul: Kubbealtı, 2007a.

———. "Refik Halit KARAY." *TDV İslâm Ansiklopedisi* 34. Cilt. 2007b.

Soysal, İlhami. *Yüzellilikler Kimdiler, Ne Yaptılar, Ne Oldular?* İstanbul: Gür Yayınları, 1988.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*. 23. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.

Tepebaşılı, Fatih. *Roman İncelemesine Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2012.

Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı 1.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Ünal, Yenal. "Refik Halid Karay üzerine Bir Bibliyografya Denemesi." *Turkish Studies.* İlkbahar. 2013.

Ünaydın, Ruşen Eşref. *Diyorlar ki*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2000.

ÖZ GEÇMİŞ

26.03.1989 tarihinde İstanbul'da doğdu. 2012 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2013 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı yüksek lisans programına başladı. Aynı yıl İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde Öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen burada çalışmalarını sürdürmektedir.